

SorS

31. susret
osiguravača i
reosiguravača
Sarajevo

Prof. dr. BORIS MAROVIĆ*
Prof. dr. VLADIMIR NJEGOMIR**

UTICAJ PANDEMIJE COVID-19 NA OSIGURANJE I REOSIGURANJE – GLOBALNI I REGIONALNI ASPEKT***

Rezime

Svet koji nas okružuje karakteriše sveprisustvo rizika. Sama reč „rizik“ postala je sveprisutna u rečniku savremenog čoveka a povezuje se sa funkcionisanjem čitave društvene zajednice, u vidu ostvarenja terorizma, ekonomskih kriza, sigurnosti hrane ili klimatskih promena, sa svakodnevnim životom pojedinaca, u pogledu pitanja kao što su zdravlje pojedinaca, lične penzije, očuvanje imovine ili vrednosti investicija, kao i sa poslovanjem privrednih subjekata, odnosno kao uzrok i posledica sprovodenja aktivnosti kao što su korporativno upravljanje, strategija ili kontinuitet poslovanja. U 2021. godini čitav svet je i dalje suočen s rizikom pandemije COVID-19 koja je paralisa svet 2020. godine i koja dodatno potvrđuje sveprisustvo rizika u savremenom društvu. U radu se fokusiramo na višestrukе uticaje na društvo, ekonomiju i posebno osiguranje i reosiguranje koji su nastali u toku ostvarenja pandemije. Cilj rada jeste ukazivanje na različite aspekte ovog rizika koji je gotovo paralisaо ali i izmenio svet, kao i uticaje na osiguranje i reosiguranje. Osnovni zaključak je da je u 2020. i 2021. godini ključni rizik pandemija COVID-19 koja je uticala na sve aspekte ekonomije i društva, uključujući i rad osiguravača i reosiguravača. Imajući u vidu da je na osiguravače i reosiguravače pored rizika pandemije uticalo i značajno ostvarenje katastrofalnih šteta, u velikoj meri uzrokovanih klimatskim promenama, kao i dodatno umanjenje investicionih prinosa, biće potrebno da osiguravači i reosiguravači adekvatno upravljaju poslovima osiguranja, reosiguranja i investicija.

Ključne reči: rizik, osiguranje, reosiguranje, COVID-19, pandemija.

* profesor emeritus, Novi Sad, kontakt: borismarovic@sbb.rs

** redovni profesor, Novi Sad, kontakt: vnjegomir@sbb.rs

*** Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru naučnog projekta „Uticaj pandemije Covid-19 na osiguranje i reosiguranje – globalni i regionalni aspekt“, rađenog za SorS 2021. godine.

Abstract

The ubiquity of risk characterizes the world around us. The word „risk“ has become ubiquitous in the vocabulary of modern man. It is associated with the functioning of the entire community, in the form of terrorism, economic crises, food security, or climate change, with the daily lives of individuals, in matters such as individual health, personal pensions, preservation of assets or value of investments, as well as with the business of economic entities, i.e., as a cause and consequence of the implementation of activities such as corporate governance, strategy or business continuity. In 2021, the whole world is still faced with the risk of the COVID-19 pandemic, which paralyzed the world in 2020 and which additionally confirms the ubiquity of risk in modern society. The paper focuses on the multiple impacts on society, the economy, and insurance and reinsurance that arose during the pandemic. This paper aims to point out various aspects of this risk that have almost paralyzed and changed the world and the effects on insurance and reinsurance. The basic conclusion is that the critical risk of 2020 and 2021 is the COVID-19 pandemic. It affected all aspects of the economy and society, including the work of insurers and reinsurers. Insurers and reinsurers, in addition to the risk of a pandemic, were also affected by the significant realization of catastrophic losses, primarily caused by climate change, as well as additional reduction of investment returns. Insurers and reinsurers will need to manage insurance, reinsurance, and investments adequately.

Keywords: risk, insurance, reinsurance, COVID-19, pandemic.

1. Uvod

U regionu i Evropi je nezvanično „obeleženo“ godinu dana od primene mera u cilju ublažavanja negativnog uticaja korona virusa na živote ljudi. Pandemija je donela brojne probleme, pre svega u pogledu zdravlja i života ljudi. Takođe, sa uticajem od preko godinu dana pandemija je pored tragičnih posledica u pogledu ljudskih života i zdravlja imala i značajan ekonomski uticaj, pre svega na globalne lance snabdevanja i posebno pojedine ekonomske sektore poput avio prevoznika, turizma, ugostiteljstva ali i tržišne varijabilnosti.

Reč pandemija etimološki vodi poreklo od grčke reči *pandemos* koja ima značenje „odnosi se na sve ljude“ a izvedena je iz reči *pan-* „svi“ i *demos* „narod, ljudi“. Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (SZO) pandemija predstavlja globalno širenje nove bolesti. Dakle, pandemije se ne odnose samo na grip već i na druge bolesti kao što su na primer kuga, kolera, tifus, tuberkuloza i sl. Grip predstavlja bolest uzrokovana različitim virusima a njene posledice

mogu biti grozница, kašalj, bol u grlu, zapanjenje nosa, glavobolje, zamor, dijareja, povraćanje a u najgorem slučaju grip može uzrokovati smrt. Pandemija gripa nastaje kada se pojavi novi virus gripa na koji čovek nije stekao imunitet. Svetska zdravstvena organizacija je 11. marta 2020. proglašila globalnu pandemiju virusa COVID-19 čime je ozvaničen globalni uticaj ovog virusa. U momentu proglašenja pandemije, virus COVID-19 proširio se na preko 110 zemalja i teritorija širom sveta i na preko 118.000 ljudi, sa potencijalom za dalje širenje virusa.

Uopšteno posmatrano, svim rizicima uključujući svakako i rizik pandemije čovek teži da upravlja. Fundamentalni cilj upravljanja rizikom predstavlja minimiziranje troškova rizika, uključujući i troškove ostvarenja ali i troškove povezane sa upravljanjem rizikom, čime upravljanje rizikom suštinski doprinosi kreiranju, odnosno maksimizovanju vrednosti. Uticući na redukciju varijabilnosti rezultata poslovanja, upravljanje rizikom omogućava smanjivanje troškova rizika čime se oslobođaju finansijska sredstva neophodna za investiranje u nove poslovne poduhvate. U savremenim uslovima, ostvarivanje ciljeva upravljanja rizikom nije moguće ostvariti ukoliko se rizikom upravlja u izolaciji. Integralno upravljanje rizikom, koje podrazumeva uzimanje u obzir svih rizika i njihovih međuzavisnosti, počinje da dobija na značaju zbog najvećeg doprinosu ostvarenju ciljeva upravljanja rizikom, kao što su bolja alokacija i redukcija veličine ekonomskog kapitala, konkurentska prednost, redukovanje varijabilnosti prinosa i troškova transfera rizika i sl) primenom pristupa holističkog tretiranja svih rizika kojima su organizacije izložene. Upravo zbog navedenog, u radu ćemo osim fokusa na rizik pandemije, spomenuti i druge ključne rizike, odnosno pre svega katastrofalne događaje u toku 2020. godine.

Ključna čovekova težnja kroz istoriju bila je minimizacija ili eliminacija rizika a polazeći od teorije opadajuće granične korisnosti opšti je stav ekonomske teorije da većina ljudi ima averziju prema riziku, odnosno kod većine ljudi je nezadovoljstvo koje može nastati zbog određenog gubitka veće u odnosu na zadovoljstvo zbog sticanja istog iznosa dobitka. Zahvaljujući upravo navedenom razvilo se osiguranje kao najzastupljeniji vid zaštite od različitih vrsta osigurljivih opasnosti. Ostvarenje pandemije COVID-19 bilo je ostvarenje rizika pandemije, predviđenog u globalnim izveštajima o riziku, posebno u Globalnom izveštaju o riziku iz 2020. godine. Iako je rizik infektivnih bolesti po snazi stavljen na 10. mesto, ostvarenje ovog rizika uticalo je značajno na ekonomiju, kako direktno na zdravlje ljudi tako i indirektno.

Osim pandemije, nastavio se kontinuitet ostvarenja i drugih šteta bitnih za osiguravajuća i reosiguravajuća društva, ali i za pojedince, privredu i čitavo društvo. Pandemija je zapravo podstakla turbulencije u ekonomiji i politici, ali i u ostvarenju sajber rizika, rizika sloma informacione infrastrukture, zaštita od globalnog zagrevanja je stavljena u drugi plan iako će

se u tom pravcu fokus usmeriti kada se stabilizuju turbulencije uzrokovane pandemijom, prevare i krađe. Takođe, pandemija je učinila da neuspeh globalnog upravljanja bude transparentniji nego pre. To jasno ilustruje neuspeh Evropske unije u upravljanju krizom pandemije kao i u međusobnoj pomoći i solidarnosti. O prirodnim katastrofama, kao i njihovom povezanošću sa klimatskim promenama, ekstremnim vremenskim uslovima, gubitku bio diverziteta i problema sa vodom i njihovom sve jačem uticaju na ekonomiju ali i na delatnost osiguranja i reosiguranja posebno ćemo ukazati u nastavku.

Kao i u 2020. godini, nastavljena je ista tendencija ostvarenja rizika i u 2021. godini. Na geopolitičkom planu dominantni uticaj će imati odnosi Kine i SAD-a, ali i odnosi na drugim relacijama poput Kina – Evropa, Rusija – Evropa, Rusija – Sad. Izbori u SAD-u nisu uticali na promenu odnosa SAD prema Kini, kako se smatralo. Kao što se može videti na primeru korona virusa svet je postao pravo globalno selo a uticaji različitih geopolitičkih odnosa i time i rizika mogu imati dalekosežne reperkusije na globalnu ekonomiju i ekonomski razvoj a time i na delatnost osiguranja i reosiguranja. Naime, međunarodni politički odnosi i rizici odražiće se na poslovanje osiguravajućih društava i to u dva aspekta – jedan će se odnositi na povećanu rizičnost i potencijalno povećanje gubitaka osiguravajućih društava koja osiguravaju političke rizike kao i ne mogućnost praćenja globalnog osiguravača, a drugi aspekt će se odnositi na još slabije mogućnosti investicionih plasmana.

U domenu tehnoloških promena sajber rizik se izdvaja kao ključni rizik ali i drugi rizici vezani za sajber napade, kao što je reputacioni rizik. Sajber napadi i povezani rizici značajni su i u pogledu verovatnoće ostvarenja i u pogledu intenziteta štetnih posledica. Osim rizika i prednosti u direktnom korišćenju informacionih tehnologija one pružaju i razvojne šanse osiguravačima. Proizvodi osiguranja povezani sa informacionim tehnologijama, koji su prisutni i na našim prostorima, predstavljaju osiguranja računara, međutim, prekidi funkcionisanja informacionih sistema uzrokovani programskim greškama, virusima i drugim uslovima su najčešće isključeni. U novije vreme u cilju iskorisćavanja mogućnosti razvoja poslovanja, osiguravajuća društva su počela da nude i polise za pokriće rizika povezanih sa informacionim tehnologijama. Iako uslovi osiguranja variraju, ovom vrstom osiguranja moguće je obezbediti osiguravajuće pokriće i za direktne i za štete pričinjene trećim licima, odnosno pokriće za štete koje ranije nije bilo moguće obuhvatiti. U toku 2021. godine sajber rizik je nastavio trend ostvarenja u 2020. godini a dodatno je podstaknuto ostvarenje ovog rizika ostvarenjem pandemije.

Cilj rada jeste ukazivanje na različite aspekte ovog rizika koji je gotovo paralisao ali i izmenio svet, kao i uticaje na osiguranje i reosiguranje. Da bi ostvarili cilj rada, prvo ćemo ukazati na istorijski pregled ostvarenja pandemija, na pojavu i uticaj Covid-19 na stanovništvo, zatim uticaj pandemije na ekonomiju, a potom na osiguravajuća i reosiguravača društva.

2. Istorijski pregled pandemija i njihovog uticaja

U domenu zaraznih bolesti, pandemija je najgori scenario. Kada se epidemija proširi izvan granica neke zemlje, tada bolest zvanično postaje pandemija. Reč pandemija etimološki vodi poreklo od grčke reči *pandemos* koja ima značenje „odnosi se na sve ljude“, a izvedena je iz reči *pan-* „svi“ i *demos* „narod, ljudi“. Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (SZO) pandemija predstavlja globalno širenje nove bolesti.

Prelazak na agrarni život pre 10.000 godina stvorio je zajednice koje su omogućile epidemije. Malaria, tuberkuloza, guba, gripa, male beginje i druge zarazne bolesti prvi put su se pojavile u ovom periodu. Što su ljudi civilizovaniji postajali, gradeći gradove i praveći trgovačke puteve da bi se povezivali sa drugim gradovima i vodeći ratove sa njima, to su pandemije postajale verovatnije.

Istorijски podaci ukazuju da se pandemije javljaju na svakih 30 do 50 godina pri čemu je, dakle, njihovo ispoljavanje u nekom budućem periodu izvesno, sa okvirnim stepenom verovatnoće od 3%, što dodatno nameće potrebu istraživanja ovog rizika.

Zaraze su se pojavile još u vreme prvobitne civilizacije kada su ljudi stalno bili u pokretu skupljajući plodove kako bi opstali. Prelaskom na agrarni tip života pre oko 10.000 godina stvorene su trajnije zajednice što je otvaralo prostor raznim epidemijama. Tada se prvi put pojavljuju malaria, tuberkuloza, lepra, grip, male beginje i druge zarazne bolesti. Napredak civilizacije sa nastankom gradova, uspostavljanjem trgovinskih kanala, ali i ratovima među njima povećavao je mogućnost pandemija. Još je Homer u „Ilijadi“ pisao o kugici koja je desetkovala grčku vojsku tokom Trojanskog rata u 12 veku pre nove ere. U antičko vreme se uglavnom smatralo da su epidemije delo bogova kako bi kaznili ljudi. Doduše, u Levitskom zakoniku u Starom zavetu postoji čitav odeljak u kome se propisuje kako postupati sa ljudima za koje se sumnja da su zaraženi leprozom, sa instrukcijom da se izoluju te da ih sveštenik proverava svakih sedam dana da li je bolest uzela maha. Grčki lekar Hipokrat, koji je prvi definisao epidemije, takođe je ukazivao na nužnost izolacije osoba za koje se prepostavlja da su inficirani.¹

Pre oko 5000 godina, epidemija je izbrisala praistorijsko selo u Kini. Tela poginulih strpana su u kuću koja je kasnije spaljena. Nijedna starosna grupa nije pošteđena, jer su u kući pronađeni kosturi maloletnika, mlađih odraslih i sredovečnih ljudi. Sada se arheološko nalazište naziva „Hamin Mangha“ i jedno je od najbolje očuvanih praistorijskih nalazišta na severoistoku Kine. Arheološka i antropološka ispitivanja ukazuju da se epidemija dogodila dovoljno brzo da nije bilo vremena za pravilno sahranjivanje i da mesto nije

---

¹ Štavljanin, D.: Epidemije od Troje i španske groznice do korona virusa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/historija-bolesti-zaraza-pandemija-kuga-kolera-grip/30478110.html>

ponovo naseljeno. Pre otkrića Hamin Mangha, još jedno praistorijsko masovno sahranjivanje koje datira otprilike u istom vremenskom periodu pronađeno je na mestu zvanom Miaozigou, na severoistoku Kine. Zajedno, ova otkrića sugerisu da je epidemija poharala čitav region.

Najranija zabeležena pandemija dogodila se tokom Peloponeskog rata, 430 godine pre nove ere. Nakon što je bolest prošla kroz Libiju, Etiopiju i Egipat, prešla je atinske zidove dok su ih Spartanci opsedali. Čak dve trećine stanovništva Atine je umrlo. Prema nekim procenama, broj umrlih je bio čak 100.000 ljudi. Simptomi su uključivali groznicu, žed, krvavo grlo i jezik, crvenu kožu i lezije. Šta je tačno bila ova epidemija, dugo je bilo izvor rasprava među naučnicima; iznet je niz bolesti, uključujući tifusnu groznicu i ebolu. Mnogi naučnici veruju da je prenaratpanost izazvana ratom pogoršala epidemiju. Vojska Sparte je bila jača, primoravajući Atinjane da se sklone iza niza utvrđenja zvanih „dugi zidovi“ koji su štitili njihov grad. Uprkos epidemiji, rat se nastavio, ne završavajući se sve do 404. godine pre nove ere. Kada je Atina bila primorana da kapitulira pred Spartom.

Antoninijeva kuga iz 165. godine pre nove ere je verovatno rana pojava malih boginja koja je započela sa Hunima. Huni su tada zarazili Nemce, koji su je preneli Rimljanim, a zatim su ih trupe koje su se vraćale raširile po Rimskom carstvu. Kada su se vojnici vratili u Rimsko carstvo iz pohoda, doneli su više od pobedničkog plena. „Kuga Antonina, koja je možda bila mala boginja, uništila je vojsku i možda ubila preko 5 miliona ljudi u Rimskom carstvu“, napisala je April Pudsei, viši predavač iz rimske istorije na Manchester Metropolitan univerzitetu. Mnogi istoričari veruju da su epidemiju u Rimsko carstvo prvi put uneli vojnici koji su se vratili kući nakon rata protiv Partije. Epidemija je doprinela kraju „Paks Romana“ (Rimskog mira), perioda od 27. pre nove ere do 180. godine, kada je Rim bio na vrhuncu moći. Posle 180. godine nove ere nestabilnost je rasla širom Rimskog carstva. Carstvo je doživljavalo više građanskih ratova i invazija „varvarskih“ grupa. Hrišćanstvo je postajalo sve popularnije u vreme nakon pojave kuge.

Kiparska kuga iz 250 godine nove ere nazvana po prvoj poznatoj žrtvi, Svetom Kiprijanu, hrišćanskom episkopu Kartagine, podrazumevala je dijareju, povraćanje, čir na grlu, groznicu i gangrenozne šake i stopala. Sam episkop je opisao ovu epidemiju kao signal kraja sveta. Stanovnici gradova pobegli su da bi izbegli infekciju, ali su umesto toga dalje širili bolest. Moguće da je epidemija započela u Etiopiji, prošla kroz severnu Afriku, u Rim, zatim u Egipat i na sever. Procenjuje se da je Kiparska kuga samo u Rimu ubijala 5000 ljudi dnevno. Arheolozi u Luksortu su 2014. godine pronašli mesto za masovno sahranjivanje žrtava kuge. Njihova tela bila su prekrivena debelim slojem kreča (koji se u prošlosti koristio kao dezinficijens). Arheolozi su pronašli tri peći za proizvodnju kreča i ostatke žrtava kuge izgorele u džinovskoj lomači. Godine 444. godine epidemija je pogodila Britaniju i omela napore u odbrani protiv

Pikta i Škota, zbog čega su Britanci tražili pomoć od Saksa, koji su kasnije kontrolisali Britansko ostrvo.

Vizantijsko carstvo je počinjala bubonska kuga koja je trajala od 541. do 542. godine, koja je označila početak njegovog propadanja. Kuga se posle povremeno ponavljala. Neke procene sugerisu da je Justinijanska kuga uzrokovala smrt do 10% svetske populacije. Kuga je dobila ime po vizantijskom caru Justiniju (vladao od 527. do 565. godine). Za vreme njegove vladavine, Vizantijsko carstvo je dostiglo svoj najveći obim, kontrolisajući teritoriju koja se prostirala od Bliskog Istoka do Zapadne Evrope. Justinian je sagradio veliku katedralu poznatu kao Aja Sofija („Sveta mudrost“) u Konstantinopolju (današnji Istanbul), glavnom gradu carstva. Justinian se takođe razboleo od kuge i preživeo; međutim, njegovo carstvo je postepeno gubilo teritoriju u vreme nakon udara kuge. Kuga je promenila tok carstva, gušeci planove cara Justinijana o ponovnom okupljanju Rimskog carstva i izazivajući značajne ekonomski probleme. Takođe se pripisuje stvaranju apokaliptične atmosfere koja je podstakla brzo širenje hrišćanstva. Ponavljanja tokom sledeća dva veka na kraju su ubila oko 50 miliona ljudi, odnosno 26% svetske populacije. Veruje se da je to prva značajna pojava bubonske kuge koju karakteriše uvećana limfna žlezda – prenose je pacovi, a buve je šire.

Iako je postojala vekovima, guba je u 11. veku prerasla u pandemiju u Evropi, što je rezultiralo izgradnjom brojnih bolnica za smeštaj velikog broja žrtava. Smatralo se da je kuga bolest koja se sporo razvija i da je kazna od Boga koja se širila u porodicama. Ovo uverenje je dovelo do moralnih presuda i proterivanja žrtava. Sada poznata kao Hansenova bolest, još uvek pogoda desetine hiljada ljudi godišnje i može biti fatalna ako se ne leči antibioticima.

Crna smrt koja se vezuje za period od 1347. do 1351. godine, putovala je iz Azije u Evropu, ostavljajući pustoš za sobom. Prešavši preko Sicilije 1347. godine kada su oboleli od kuge stigli u luku Mesina, ona se brzo proširila širom Evrope. Neke procene sugerisu da je uzrokovala smrt više od polovine evropskog stanovništva. Reč je o drugom velikom izbijanju bubonske kuge koja je možda započelo u Aziji i karavanima se preselilo u Evropu. Uzrok je bio soj bakterije *Yersinia pestis*, a buve su ga proširile na zaražene glodare. Tela žrtava sahranjivana su u masovne grobnice. Mrtva tela postala su toliko rasprostranjena da su mnoga trulila na zemlji i stvarala stalni smrad u gradovima. Engleska i Francuska bile su toliko onesposobljene od kuge da su uspostavile primirje. Britanski feudalni sistem raspao se kada je kuga promenila ekonomski prilike i demografiju. Pustošeći stanovništvo na Grenlandu, Vikanzi su izgubili snagu da vode bitku protiv domaćeg stanovništva, a njihovo istraživanje Severne Amerike je zaustavljeni. Kuga je promenila tok istorije Evrope. Sa toliko mrtvih, radnu snagu je postalo teže naći, što je dovelo do boljih plata za radnike i kraj evropskog sistema kmetstva. Studije sugerisu da su preživeli radnici u ishrani imali više mesa i kvalitetniji hleb. Nedostatak jeftine radne snage takođe je doprineo tehnološkim inovacijama.

Dejv Vagner (Dave Wagner), profesor Univeziteta Flagstaf u Arizoni ističe na osnovu proučavanja „Crne smrti“ i prethodne, „Justinijanove kuge“, da „potencijal za (modernu) pandemiju i dalje postoji“, jer je opstala mutirana varijanta virusa, koji je izazvao pomenute dve bolesti. Naime, kako prenosi „National Geographic“. Vagner i njegov tim su potvrđili vezu između „Justinijanove kuge“ i osam vekova kasnije „Crne smrti“, nakon što su izolovali fragmente DNK bakterije koja ih je izazvala – poznata kao *Yersinia pestis* – pronađenoj u skeletima dve žrtve sahranjenim pre 1,500 godina u Bavarskoj u Nemačkoj. Naučnici upozoravaju da je *Yersinia pestis* prisutna u oko 200 vrsta glodara širom planete, tako da je moguće da se pojavi i danas, navodi „National Geographic“.²

Američke kuge su skup evro azijskih bolesti koje su evropski istraživači doneli u Ameriku. Ove bolesti, uključujući male boginje, doprinele su kраhu civilizacija Inka i Asteka. Neke procene sugerisu da je oko 90% autohtonog stanovništva na zapadnoj hemisferi umrlo. Nakon dolaska Španaca na Karibe, Evropljani su bolesti kao što su boginje, morbile i bubonska kuga preneli na domaće stanovništvo. Bez prethodnog izlaganja, ove bolesti gotovo su u potpunosti devastirale starosedelačko stanovništvo. Po dolasku na ostrvo Hispaniola, Kristofer Kolumbo je naišao na narod Taino sa 60.000 stanovnika. Do 1548. godine broj stanovnika ovog ostrva je iznosio manje od 500. Ovaj scenario ponovio se širom Američkog kontinenta. Godine 1520. Astečko carstvo je uništeno malim boginjama. Velika smrtnost je oslabila stanovništvo i onemogućila ih da se odupru španskim kolonizatorima, a poljoprivrednici su ostali nesposobni da daju potrebne useve. Španci su zauzeli teritorije carstva Inka i Asteka. U oba slučaja, astečka i inkovska vojska bile su razorenе bolestima i nisu mogle da izdrže španske snage. Kada su građani Britanije, Francuske, Portugalije i Holandije počeli da istražuju, osvajaju i naseljavaju zapadnu hemisferu, pomogla im je i činjenica da je bolest znatno smanjila veličinu bilo koje autohtone grupe koja im se mogla suprotstaviti. Istraživanje 2019. godine je zaključilo da je smrt oko 56 miliona američkih domorodaca u 16. i 17. veku, uglavnom od bolesti, možda promenilo Zemljinu klimu jer je rast vegetacije na prethodno obrađenom zemljištu prouzrokovalo zahlađenje.

Poslednje veliko izbjjanje crne smrti (burbonske kuge) u Velikoj Britaniji izazvalo je masovni egzodus iz Londona, predvođen kraljem Čarlsem II. Kuga je započela u aprilu 1665. godine i brzo se širila kroz vrele letnje mesece. Buve glodara zaraženih kugom bile su jedan od glavnih uzroka prenosa. Do završetka kuge umrlo je oko 100.000 ljudi, uključujući između 15% i 20% stanovništva Londona. Kako su se povećavali brojevi smrtnih slučajeva i pojavljivale masovne grobnice, stotine hiljada mačaka i pasa su ubijeni kao mogući uzrok i

² Štavljanin, D.: Epidemije od Troje i španske groznice do korona virusa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/historija-bolesti-zaraza-pandemija-kuga-kolera-grip/30478110.html>

bolest se širila lukama duž Temze. Ali ovo nije bio kraj patnji tog grada. 02. septembra 1666. započeo je Veliki požar u Londonu, koji je trajao četiri dana i spalio je veliki deo grada. U velikom požaru u Londonu iz 1666. godine izgorelo je oko 13200 kuća, 84 crkve, 44 fabričke hale a 460 ulica je potpuno nestalo. Godinu dana nakon požara, 1667. godine, izvesni Dr. Nikolas Barbon (Nicholas Barbon) pomogao je formiranje prvog osiguravajućeg društva pod nazivom *The Insurance Office*. Locirano iza Londonske berze, društvo je bilo namenjeno pre svega pružanju usluga osiguranja objekata.³ Dakle, ovaj štetni događaj uzrokovao u velikoj meri epidemijom crne smrti u Londonu, doveo je do formiranja prvog osiguravajućeg društva. Prvo društvo za uzajamno osiguranje formirano je 1684. godine i obezbeđivalo je pokriće za rizik požara a društvo za uzajamno osiguranje „Hand in Hand“ koje najduže posluje, ali ne pod jedinstvenim nazivom, i koje je predstavljalo preteču današnje osiguravajuće grupacije Aviva, osnovano je 1696. godine.

Istorijski zapisi ukazuju da je Velika kuga u Marseju započela kada je brod pod nazivom Grand-Saint-Antoine pristao u Marseju u Francuskoj, prevozeći teret robe iz istočnog Sredozemlja. Iako je brod bio u karantinu, kuga je ušla u grad, verovatno preko buva na glodarima zaraženim kugom. Kuga se brzo širila i tokom naredne tri godine u Marseju i okolnim mestima umrlo je oko 100.000 ljudi. Procenjuje se da je do 30% stanovništva Marseja stradalo od kuge u periodu između 1720. i 1723. godine.

U Moskvi razorenoj kugom između 1770. i 1772. godine, teror građana u karantinu pretvorio se u nasilje. Ruska carica Katarina II (zvana i Katarina Velika) bila je toliko očajna da obuzda kugu i uspostavi javni red da je izdala brzopleti dekret kojim je naredila da se sve fabrike presele iz Moskve. Do završetka kuge procenjuje se da je umrlo 100.000 ljudi. Čak i nakon što se kuga završila, Katarina se borila da uspostavi red. Godine 1773. Jemeljan Pugačov, čovek koji je tvrdio da je Petar III (Katarinin pogubljeni suprug), vodio je pobunu koja je rezultirala smrću još hiljada ljudi.

Počevši od Kine i preselivši se u Indiju i Hong Kong, bubonska kuga odnела je 15 miliona žrtava 1855. godine. Prvobitno raširena od buva tokom rudarskog buma u Junanu, kuga se smatra faktorom pobune Parthai i pobune Taiping. Indija se suočila sa najznačajnijim žrtvama, a epidemija je korišćena kao izgovor za represivne politike koje su izazvale određeni revolt protiv Britanaca. Pandemija se smatrala aktivnom do 1960. godine kada su slučajevi pali ispod nekoliko stotina.

U moderno industrijsko doba, nove transportne veze olakšale su virusima gripa brzo širenje. Za samo nekoliko meseci bolest je zahvatila ceo svet, usmrтивши milion ljudi. Trebalo je samo pet nedelja da epidemija dostigne vrhunac

---

³ Barry, K. G.: *The World's First Insurance Company*, International Risk Management Institute, Dallas, TX, 2001

smrtnosti. Prva značajna pandemija gripe započela je u Sibiru i Kazahstanu 1889. godine, raširila se do Moskve i probila se u Finsku, a zatim u Poljsku, gde se preselila u ostatak Evrope. Do sledeće godine grip je prešao okean u Severnu Ameriku i Afriku. Do kraja 1890. godine 360 000 je umrlo.

U vremenu pandemije COVID-19 koja ne jenjava u trenutku pisanja, prisjećamo se Španskog gripa ili Španske groznice. Ona je zabeležena kao najveća pandemija XX veka ali i u čitavoj istoriji čovečanstva do pojave pandemije COVID-19. Pojavila se pri kraju Prvog svetskog rata i u tri talasa raširila Zemljom. Prvi talas započeo je u proleće 1918. godine, drugi talas je započeo u jesen 1918. godine a treći u zimu 1919. godine. Grip je trajao do marta 1920. godine.

Španski grip je u samo 24 nedelje usmratio više ljudi nego Sida za 24 godine. Gripom je bila zaražena trećina svetskog stanovništva, odnosno oko 500 miliona ljudi a stopa smrtnosti veća od 2,5%, znatno je veća u odnosu na stopu smrtnosti manju od 0,1% u ranijim pandemijama gripe. Između 50 i 100 miliona ljudi je umrlo, odnosno oko 6% svetske populacije u to vreme. Poređenja radi, u Prvom svetskom ratu poginulo je 17 miliona ljudi.

Španski grip je najviše pogodio mlađe u kasnim dvadesetim godinama, iako se uobičajeno najugroženijim kategorijama stanovništva smatraju deca i stari ljudi. Oko 99% ljudi koji su umrli od Španskog gripa imali su manje od 65 godina a mlađi ljudi starosti između 20 i 40 godina činili su polovinu ukupno umrlih pri čemu se velika smrtnost mlađe populacije tumači na različite načine, među kojima su i tumačenja da su stariji bili izloženi slabijoj pandemiji ruskog gripa iz 1889. godine, da je imunološki sistem vojnika bio oslabljen zbog neuhranjenosti i korišćenja hemijskog oružja te da je sam virus izazivao veliku aktivnost imuno sistema inače najaktivnijeg kod mlađe populacije što je dovodilo do ispuštanja citokina, odnosno signalnih molekula u plućni sistem, odnosno dovodilo do reakcije organizma u vidu povećanog strujanja belih krvnih zrnaca na istom mestu čime su se oštećivala plućna tkiva a disanje postajalo otežano. Iako još ne postoje usaglašeni stavovi u nauci o uzrocima velike smrtnosti mlađe populacije izvesno je da je Španski grip uzrokovao veću smrtnost od smrtnosti na frontu tokom 1918. godine ali i u finalnom bilansu žrtava I svetskog rata.

Virus je bio smrtonosan jer je imunitet mnogih ljudi bio slab zbog neuhranjenosti izazvanoj ratnim okolnostima. Takođe, penicilin je pronađen tek 1928, tako da 1918. nije bilo leka kojim bi se zaustavile bakterijske infekcije u oslabljenom organizmu, što je vodilo zapaljenju pluća sa smrtnim ishodom. Hroničari beleže da su se, na primer, ljudi u SAD preko noći razbolevali i umirali izjutra na putu za posao. Kako ocenjuje američki Centar za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC), španska groznača je bila ubitačna i manifestovala se brzim i ozbiljnim oštećenjem pluća. „U 1918.-oj, žrtvama ovog pandemijskog virusa pluća su bila ispunjena tečnošću i imale su jaku upalu plućnog tkiva“, navodi CDC. Za razliku od drugih slučajeva, na udaru španske groznicice bili su

ne samo deca i stariji, već i populacija od 20 do 40 godina. Naučnici su nastojali od 2005. da naprave kopiju virusa koji je izazvao špansku groznicu, kako bi procenili njegovu patogenost i sposobnost izazivanja bolesti. Istraživanje tima naučnika predvođenog Terensom Tampejem (Terrence Tumpey) iz CDC-a, pokazalo je da je virus iz 1918. bio „jedinstveni smrtonosni produkt prirode, evolucije i mešanja ljudi i životinja“.⁴

Neke autohtone zajednice su bile gurnute na ivicu izumiranja. Širenje i smrtnost gripe pojačani su lošim uslovima vojnika i lošom ratnom ishranom koju su mnogi ljudi imali tokom Prvog svetskog rata. Uprkos nazivu španska gripa, bolest verovatno nije započela u Španiji. Španija je tokom rata bila neutralna nacija i nije sprovodila strogu cenzuru svoje štampe, koja je stoga mogla slobodno objavljivati rane izveštaje o bolesti. Kao rezultat, ljudi su lažno verovali da je bolest specifična za Španiju, a naziv Španski grip se zadržao do danas. Pretpostavlja se da je epidemija, izazvana virusom H1N1 koji prenose ptice, izbila najpre u Kini, a zatim su je preneli kineski radnici koji su bili transportovani preko Kanade u Evropu.

Nakon pandemije gripa 1918. godine, grip se vratio svom uobičajenom obrascu regionalnih epidemija manje virulentnosti 1930-ih, 1940-ih i ranih 1950-ih. Prvom izolacijom virusa od ljudi 1933. godine⁵ započela su nagađanja o mogućoj ulozi sličnog virusa 1918. Međutim, verovanje da je to mogao biti slučaj bilo je teško sve do pandemije 1957. Ovo je bio prvi slučaj brzog globalnog širenja virusa gripa koji je bio dostupan za laboratorijska ispitivanja. Izuvez osoba starijih od 70 godina, javnost se suočila sa virusom sa kojim nije imala iskustva, i pokazalo se da je sam virus, bez bakterijskih dodatnih uticaja, bio smrtonosan.⁶

Sa svojim korenima u Kini, bolest je odnела više od milion života. Virus koji je izazvao pandemiju bio je mešavina virusa ptičjeg gripa. Centri za kontrolu i prevenciju bolesti primećuju da se bolest brzo širila i prijavljena je u Singapuru u februaru 1957, Hong Kongu u aprilu 1957 i primorskim gradovima Sjedinjenih Država u letu 1957. Ukupan broj poginulih bio je više od 1,1 milion širom sveta.

Iako je utvrđeno da su sekundarne ili istovremene bakterijske infekcije pluća istaknuto obeležje fatalnih slučajeva 1918. godine kada se tražio određeni etiološki agens, dogodilo se mnogo slučajeva brze smrti i konsolidacije pluća ili plućnog edema kod kojih bakterijska infekcija nije mogla biti demonstrirana. Kako je gripa i nakon pandemije trajala kao endemska bolest sa regionalnim

⁴ Štavljanin, D.: Epidemije od Troje i španske groznice do korona virusa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/historija-bolesti-zaraza-pandemija-kuga-kolera-grip/30478110.html>

⁵ Smith, W., Andrewes, C. H., Laidlaw, P. P.: A virus obtained from influenza patients, Lancet, Vol. 222, No. 5732, 1933.

⁶ Kilbourne, E. D.: Influenza Pandemics of the 20th Century, Emerging Infectious Diseases, Vol. 12, No. 1, 2016, str. 9-14.

recidivima, bakterijska upala pluća i dalje je povremeno oduzimala živote. Dolaskom azijske gripe 1957. godine, veliki broj slučajeva povezanih sa pandemijom ponovo je skrenuo pažnju lekara u nastavnim bolnicama na fenomen primarne pneumonije virusa gripa. Za razliku od zapažanja iz 1918. godine, kod većine ovih pacijenata pronađena je osnovna hronična bolest srca ili pluća, iako smrt ranije zdravih osoba nije bila retkost. U slučaju pažljivo proučenih pacijenata u njujorškoj bolnici, reumatske bolesti srca bile su najčešći prethodni faktor, a žene u trećem tromesečju trudnoće bile su među ranjivijima.⁷

Kao i 1957. godine, nova pandemija gripa nastala je u jugoistočnoj Aziji i stekla naziv hongkonški grip na osnovu mesta njegove pojave 1968. godine. Još jednom je dnevna štampa oglasila uzbunu kratkim izveštajem o velikoj hongkonškoj epidemiji u londonskom Times-u. Deceniju nakon pandemije 1957. epidemiološka komunikacija sa kontinentalnom Kinom bila je još manje efikasna nego ranije. Kako je ova epidemija napredovala, u početku širom Azije, primećene su važne razlike u obrascu bolesti i smrти. U Japanu su epidemije bile male, raštrkane i smrtonosne do kraja 1968. Najupečatljivije su bile visoke stope bolesti i smrtnosti u Sjedinjenim Državama nakon uvođenja virusa na zapadnu obalu. Ovo iskustvo bilo je u suprotnosti sa iskustvom u zapadnoj Evropi, uključujući Ujedinjeno Kraljevstvo, u kojem se povećana bolest dogodila u odsustvu povećane stope smrtnosti u periodu 1968–1969, a povećana stopa smrtnosti zabeležena je tek sledeće godine pandemije.

Prvi put identifikovan 1981. godine, AIDS uništava imuni sistem osobe, što rezultira konačnom smrću od bolesti protiv kojih bi se telo obično borilo. Osobe zaražene virusom HIV-a karakteriše groznica, glavobolja i uvećanje limfnih čvorova nakon infekcije. Kada se simptomi povuku, nosioci postaju veoma zarazni kroz krv i genitalnu tečnost, a bolest uništava t-ćelije. AIDS je odneo oko 35 miliona života od kada je prvi put identifikovan. HIV, virus koji uzrokuje AIDS, verovatno se razvio iz virusa šimpanze koji se preneo na ljude u zapadnoj Africi 1920-ih. Bolest, koja se širi određenim telesnim tečnostima, preselila se na Haiti 1960-ih, a zatim u Nev York i San Francisco 1970-ih. Virus se probio širom sveta, a AIDS je bio pandemija krajem 20. veka. Sada oko 64% od procenjenih 40 miliona ljudi koji žive sa virusom humane imunodeficijencije (HIV) živi u podsaharskoj Africi. Decenijama bolest nije imala poznati lek, ali lekovi razvijeni devedesetih godina sada omogućavaju ljudima sa bolešću da dožive redovan životni vek redovnim lečenjem. Dodatno ohrabrujuće je da postoje slučajevi dvoje ljudi koji su se izlečili od HIV-a početkom 2020.

Veruje se da je prvi put SARS identifikovan 2003. godine nakon višemesecnih slučajeva, teški akutni respiratorni sindrom možda je započeo slepim miševima, proširio se na mačke, a zatim i na ljude u Kini, praćen u još 26

⁷ Kilbourne, E. D.: Influenza Pandemics of the 20th Century, Emerging Infectious Diseases, Vol. 12, No. 1, 2016, str. 9-14.

zemalja, zarazivši 8.096 ljudi, sa 774 smrtnih slučajeva. SARS karakterišu respiratorni problemi, suv kašalj, grozna i bolovi u glavi i telu, a širi se respiratornim kapljicama od kašla i kijanja. Karantinski napor pokazali su se efikasnim i do jula je virus bio kontrolisan i od tada se nije ponovo pojavio. Kina je kritikovana zbog pokušaja suzbijanja informacija o virusu na početku izbijanja. Globalni zdravstveni radnici su SARS videli kao poziv na uzbunu radi poboljšanja reakcija na izbijanje epidemije, a lekcije iz pandemije korištene su da bi se bolesti poput H1N1, Ebola i Zika držale pod kontrolom.

U junu 2009. godine SZO je proglašila pandemiju gripe A virusa podvrste H1N1 sa sličnim karakteristikama Španskog gripa. Podizanje stepena uzbune na 6 stepen nije zabeleženo od ispoljavanja Hongkonškog gripa iz 1968. godine. Reč je o virusu gripe koji ranije nije bio identifikovan kao uzročnik infekcija kod ljudi, koji nije povezan sa sezonskim H1N1 virusima koji se pojavljuju u ljudskom krvotoku od 1977. godine. Sa početnim ispoljavanjem ovaj virus je prvo nazvan virus svinjskog gripa ne zbog porekla već činjenice da su laboratorijska ispitivanja pokazala da su mnogi geni u virusu bili slični virusu gripe koji se uobičajeno pojavljuje kod svinja u Severnoj Americi. Naknadna istraživanja su pokazala da se virus H1N1 ispoljen 2009. godine razlikuje od virusa koji se pojavljuju kod svinja u Severnoj Americi, poseduje dva gena virusa gripe koji se uobičajeno pojavljuje kod svinja u Evropi i Aziji, gena ptičjeg gripa i ljudskog, čime suštinski predstavlja mešavinu svinjskog, ptičjeg i ljudskog virusa. Za razliku od tipičnog sezonskog gripa, ovaj virus gripe iz 2009. godine najveću smrtnost izazvao je upravo kod mlađe populacije, kako kod osoba sa hroničnim bolestima tako i zdravih. Analizom je utvrđena nepovezanost ovog sa sezonskim H1N1 virusom gripa kao i nepoštovanje antitela, izuzev kod ljudi starijih od 65 godina, što sugerise da su pripadnici starije starosne grupe možda stekli imunitet zahvaljujući dodiru sa virusima iz ranije prošlosti, odnosno onima ispoljenim pre 1977. godine. Takođe za razliku od sezonskog gripa koji se ispoljava uglavnom u zimskom periodu, novi virus ispoljio se u aprilu 2009. godine u Severnoj Americi a već tokom juna, zahvaljujući globalizaciji života i poslovanja, zahvatio 74 zemlje. Do kraja aprila 2010. godine, prema podacima SZO, virus je zahvatio 241 zemlju i usmratio 17.919 osoba. Dakle, ostvarenje virusa H1N1 iz 2009. godine ilustrovalo je neslućene mogućnosti i brzinu transferisanja virusa gripe na globalnom nivou.

Ebola je poharala zapadnu Afriku između 2014. i 2016. godine, sa 28.600 prijavljenih slučajeva i 11.325 smrtnih slučajeva. Prvi slučaj koji je prijavljen bio je u Gvineji u decembru 2013. godine, a zatim se bolest brzo proširila na Liberiju i Sijera Leone. Glavnina slučajeva uopšte i posebno smrtnih slučajeva dogodila se u te tri zemlje. Manji broj slučajeva dogodio se u Nigeriji, Maliju, Senegalu, SAD i Evropi, izvestili su Centri za kontrolu i prevenciju bolesti. Ne postoji lek za ebolu, iako su naporci za pronalaženje vakcine u toku. Prvi poznati

slučajevi ebole dogodili su se u Sudanu i Demokratskoj Republici Kongo 1976. godine, a pretpostavlja se da je virus potekao od slepih miševa.

Zika virus se prenosi komarcima a prvi put je identifikovan u Ugandi 1947. godine kod majmuna. Kasnije je identifikovan kod ljudi 1952. godine u Ugandi i Ujedinjenoj Republici Tanzaniji. Izbijanja virusa Zika zabeležena su u Africi, Americi, Aziji i Tihom okeanu. Od 1960-ih do 1980-ih, širom Afrike i Azije pronađeni su retki sporadični slučajevi ljudskih infekcija, tipično praćeni blagom bolešću. Prvo zabeleženo izbijanje bolesti virusa Zika zabeleženo je sa ostrva Jap (Federativne Države Mikronezije) 2007. godine. Usledilo je veliko izbijanje zaraze virusom Zika u Francuskoj Polineziji 2013. godine i drugim zemljama i teritorijama na Tihom okeanu. U martu 2015, Brazil je izvestio o velikom izbijanju osipa, ubrzo identifikovanom kao infekcija virusom Zika, a u julu 2015, za koji je utvrđeno da je povezan sa Guillain-Barré sindromom. U oktobru 2015. godine, Brazil je izvestio o povezanosti infekcije virusom Zika i mikrocefalije. Izbijanja i dokazi o prenošenju bolesti ubrzo su se pojavili širom Amerike, Afrike i drugih regionalnih sveta. Do danas je ukupno 86 zemalja i teritorija prijavilo dokaze o zarazi Zika prenetom komarcima.

Tabela 1 sumarno prikazuje broj izgubljenih ljudskih života u najvažnijim pandemijama do sada, uključujući i one koje se nastavljaju ostvarivati, poput COVID-19.

Tabela 1: Broj izgubljenih ljudskih života u najvećim pandemijama do sada (u milionima)

Vrsta pandemije	Broj umrlih u milionima
Crna smrt (1347-1351)	200
Velike boginje (1520)	56
Španska groznica (1918-1919)	45
Justinijanska kuga (541-542)	40
HIV (1981-)	30
Treća kuga (1855)	12
Antoaninska kuga (165-180)	5
COVID-19 (2019-30 apr 2021)	3,2
Velike kuge iz 17. veka	3
Azijski grip (1957-1958)	1,1
Ruski grip (1889-1890)	1
Hong Kong-ški grip (1968-1970)	1
Kolera (1817-1923)	1

Vrsta pandemije	Broj umrlih u milionima
Japanske velike boginje (1700)	0,6
Svinjski grip (2009-2010)	0,2
Žuta groznica (kasni 17. vek)	0,12
Ebola (2014-2016)	0,11
MERS (2012-)	0,085
SARS (2002-2003)	0,077

Izvor: autorski, različiti izvori

Posebno se značaj pandemija i ljudskih žrtava može razumeti kada se u obzir uzme procenat ukupne svetske populacije.

Crna smrt je uzrokovala gubitak 200 miliona ljudskih života, što je predstavljalo čak 51% svetske populacije, koja je u to vreme brojala 0,39 milijardi ljudi. Justinijanska kuga izazvala je gubitak 40 miliona ljudskih života, što je predstavljalo 19,1% ukupne svetske populacije u to vreme, koja je brojala 0,21 milijardu ljudi. Velike boginje su uzrokovale gubitak 56 miliona ljudskih života što je predstavljalo 12,1% svetske populacije koja je brojala 0,46 milijardi ljudi. Antoaninska kuga uzrokovala je smrtnost 5 miliona ljudi što je predstavljalo 2,6% od 0,2 milijarde ljudi. Španska groznica uzrokovala je gubitak 45 miliona života, što je predstavljalo 2,5% svetske populacije od 1,82 milijarde ljudi. Treća kuga uzrokovala je gubitak 12 miliona ljudskih života što je predstavljalo 1% svetske populacije od 1,26 milijardi ljudi. HIV je usmratio do sada 30 miliona ljudi što predstavlja 0,7% svetske populacije iz 1981. godine koja je brojala 4,46 milijardi ljudi. Konačno, COVID-19 je uzrokovao gubitak 3,2 miliona ljudskih života, što predstavlja 0,04% svetske populacije koja broji 7,9 milijardi ljudi.⁸

3. Pojava i uticaj COVID-19 na stanovništvo

Grip je prvi put opisao Hipokrat 412 godine pre nove ere a prvi slučaj je dokumentovan 1173 godine. U periodu od 1580. godine zabeležen je 31 slučaj pandemija gripe od čega tri u dvadesetom veku – Španski grip 1918.-1920. godine, Azijski grip 1957.-1958. godine i Hongkonški grip 1968.-1969. godine. Iako Španski grip nije bio jedina pandemija u prošlosti, uzrokovao je najveći gubitak života i dobra je polazna osnova za razmatranje uticaja pandemija COVID-19 i uloge životnih ali i neživotnih osiguranja.

⁸ Podaci za Covid-19 odnose se na period od nastanka pandemije do 30. aprila 2021. godine.

Sve pandemije gripe A nastale nakon 1918. godine, izuzev ljudskih infekcija virusima ptičjeg gripa kao što su H5N1 i H7N7, izazvane su potomcima virusa iz 1918. godine. Sa pojavom Azijskog gripa 1957. godine direktni potomci H1N1 virusa iz 1918. godine u potpunosti su iščezli iz prenošenja sa čoveka na čoveka ali se ponovo pojavljuju 1977. godine slučajnom greškom u laboratoriji u SAD. Takođe, značajni su i primeri mera u cilju ograničenja daljeg širenja, kao što distribuiranje maski, ograničavanje trajanja sahrana na 15 minuta, postojanje potvrda za ulaz u neke gradove i u vozove i postojanje kazni za ne pridržavanje propisa povezanih sa pandemijom.

Pouke iz ostvarenja Španskog gripa su se trebale implementirati kako bi se sprečila nova pandemija. Međutim, globalizacija i sveprisutnost međunarodnog avio prevoza je transformisao način na koji se pandemije, slične ili čak i manje od Španskog gripa, šire u današnjem svetu. Postoji mnogo manje barijera nego što je bila 1918. i 1919. godine. Sa 4 milijarde avionskih letova godišnje, pandemije se danas mogu raširiti znatno brže i različitije nego pre 100 godina, što je dokumentovano upravo ostvarenjem pandemije COVID-19 i brzim planetarnim širenjem ovog virusa.

Pre jednog veka putovanje od Britanije do Australije moglo je da traje čitav mesec a danas se od Londona do Sidneja putuje za jedan dan. Prema simulaciji profesora sa Humboldt univerziteta, pandemija bi se danas mogla raširiti na svim kontinentima za svega nekoliko sati, zahvaljujući mreži od 4000 aerodroma i 25.000 letova. Globalna pandemija COVID-19 je za tri meseca zahvatio gotovo čitavo čovečanstvo. Ova promena bila je već vidljiva u slučaju svinjskog gripa koji se kretao od Meksika do Kine i zahvatio najmanje 20 zemalja za svega tri nedelje. Transfer virusa je 1918. i 1919. godine bio intuitivan, u vidu koncentričnih krugova koji su se ujednačeno rasprostirali u svim pravcima.

Širenje gripa N1H1 u 2009. godini i stечeno iskustvo jasno su ukazali na brzinu globalnog širenja. N1H1 virus se ispoljio u aprilu 2009. godine u Sjevernoj Americi a već tokom juna, zahvaljujući globalizaciji života i poslovanja, zahvatio 74 zemlje. Do kraja aprila 2010. godine, prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, virus je zahvatio 241 zemlju i usmratio 17.919 osoba. Dakle, ostvarenje virusa H1N1 iz 2009. godine ilustrovalo je neslućene mogućnosti i brzinu transferisanja virusa gripa na globalnom nivou. Godine 2019, Ministarstvo zdravlja i socijalne pomoći pri administraciji Donalda Trampa, tadašnjeg predsednika SAD, izvelo je simulaciju pandemije „Grimizna zaraza“ i u njoj je zamišljeno da pandemija gripa počinje u Kini, te da se širi po celom svetu. Simulacija je predvidela smrt 586.000 ljudi samo u SAD.

Istorijski podaci ukazuju da se pandemije javljaju na svakih 25 do 50 godina pri čemu je, dakle, njihovo ispoljavanje u nekom budućem periodu izvesno, sa okvirnim stepenom verovatnoće od 3%, što dodatno nameće potrebu istraživanja ovog rizika. Osim pandemijskog ispoljavanja javlja se i sezonski grip koji je, statistički posmatrano, uzrokovao veću smrtnost nego pandemije

iako su pojedine izazivale i smrtnost veću od nekoliko miliona, pa i nekoliko desetina miliona žrtava. Od početka novog milenijuma pojavljuju se dva gripa sa potencijalno katastrofalnim posledicama – svinjski i ptičiji grip. Sa porastom urbanizacije, globalne međuzavisnosti poslovanja, razvojem turizma i globalnog transporta stvorene su mogućnosti za razvoj epidemija brže nego ikada pre. Iako je virus ptičijeg gripa izazvao dosta medijske pažnje od 2004. godine pa do danas, ovaj virus nije prerastao u pandemiju s obzirom da je izostala transmisija virusa sa čoveka na čoveka a što je uslov za proglašenje pandemije.

Trenutnu pandemiju COVID-19 uzrokuje korona virus nazvan SARS-CoV-2. Korona virusi (CoV) su velika porodica virusa, od kojih nekoliko uzrokuje respiratorne bolesti kod ljudi, od obične prehlade do ređih i ozbiljnijih bolesti kao što su teški akutni respiratorni sindrom (SARS) i bliskoistočni respiratori sindrom (MERS), oba imaju visoke stope smrtnosti i prvi put su otkriveni 2003. odnosno 2012. godine. CoV su podeljeni u četiri roda: alfa-, beta-, gama- i delta-CoV. Svi CoV koji su trenutno poznati kao uzročnici bolesti kod ljudi pripadaju alfa- ili beta-CoV. Mnogi od ovih CoV mogu da zaraze i nekoliko životinjskih vrsta. SARS-CoV zaražene civet mačke i zaraženi ljudi 2002. godine, a MERS-CoV se našao u arapskim kamilama i zaraženim ljudima 2012.

Virus koji se redovno prenosi sa životinje na čoveka naziva se zoonotski virus. Kada virus prvi put pređe sa životinja na ljude, to se naziva prelivanjem. Kada se otkrije novi virus, važno je razumeti odakle potiče. Ovo je od ključne važnosti da bi se mogao identifikovati i izolovati izvor i sprečiti dalje unošenje virusa u ljudsku populaciju. Takođe pomaže da se razume dinamika početka izbijanja, koja se može koristiti za informisanje javnog zdravstva. Razumevanje porekla virusa takođe može pomoći u razvoju terapije i vakcina. Da biste identifikovali izvor ili poreklo virusa, neophodno je da naučnici analiziraju genetsku strukturu virusa i vide da li podseća na druge poznate viruse. Ovo može pružiti neke naznake o njegovom poreklu. Virusi koji su genetski usko povezani imaju tendenciju da potiču iz sličnog izvora ili sličnog geografskog područja.

SARS-CoV-2, virus odgovoran za COVID-19, pripada grupi genetski srodnih virusa koji uključuje SARS-CoV i niz drugih CoV izolovanih iz populacija slepih miševa. MERS-CoV takođe pripada ovoj grupi, ali je manje usko povezan. Takođe je neophodno istražiti i detaljno intervjuisati prve poznate slučajeve bolesti kod ljudi kako bi se utvrdilo gde su možda zaraženi. Ovo može pomoći u identifikovanju ranijih mogućih slučajeva i sužavanju geografskih područja i vremenskih okvira kako bi se mogle izvršiti konkretnije istrage radi identifikovanja izvora. Trenutno je nepoznat zoonotski izvor SARS-CoV-2. Prvi slučajevi COVID-19, koronavirusne bolesti izazvane SARS-CoV-2, kod ljudi, prvi put su prijavljeni iz grada Vuhan, Kine, u decembru 2019. godine.⁹

---

⁹ Origin of SARS-CoV-2, World Health Organization, 26 March 2020. WHO-2019-nCoV-FAQ-Virus_origin-2020.1-eng.pdf

Svi SARS-CoV-2 do danas izolovani od ljudi genetski su usko povezani sa korona virusima izolovanim iz populacija slepih miševa, konkretno, slepih miševa iz roda *Rhinolophus*. SARS-CoV, uzrok izbijanja SARS-a 2003. godine, takođe je usko povezan sa korona virusima izolovanim iz slepih miševa. Ovi bliski genetski odnosi sugeriju da svi imaju svoje ekološko poreklo u populacijama slepih miševa. Slepi miševi iz roda *Rhinolophus* nalaze se širom Azije, Afrike, Bliskog Istoka i Evrope. SARS-CoV-2 nije genetski povezan drugim poznatim koronavirusima koji se nalaze u gajenim ili domaćim životinjama. Analiza sekvenci virusnog genoma takođe ukazuje na to da je SARS-CoV-2 vrlo dobro prilagođen ljudskim čelijskim receptorima, što mu omogućava da napadne ljudske ćelije i lako zarazi ljude. Sve objavljene genetske sekvene SARS-CoV-2 izolovane od ljudskih slučajeva su veoma slične, što sugerije da je početak izbijanja pandemije rezultat jednokratnog uvođenja u ljudsku populaciju u vreme kada je virus prvi put prijavljen kod ljudi u Vuhanu u Kini. Analize objavljenih genetskih sekvenci dalje sugerisu da se prelivanje sa životinja na ljudе desilo tokom poslednjeg kvartala 2019.¹⁰

Početkom decembra, tačnije 8. decembra, u metropoli Vuhan, provinciji Hubej u Kini, potvrđen je prvi slučaj zaraze kasnije nazvanim korona virusom, odnosno COVID-19. Očekivalo se da će se ponoviti situacija sa SARS 1 virusom (skraćenica za: Severe Acute Respiratory Syndrome – teški akutni respiratorni sindrom) iz 2003. godine, koji je uglavnom pogodio zemlje Istočne i Jugo-Istočne Azije. Međutim, tokom februara meseca postalo je jasno da se zahvaljujući globalizaciji i avionskom saobraćaju te razvoju turizma, virus proširio na sve druge kontinente, prevashodno u Evropu, Severnu Ameriku, Južnu Ameriku i Australiju, dok su virusom zahvaćene samo pojedine zemlje Afrike.

Prvi signal koji nagoveštava pojavu COVID-19 je otkriven poslednjeg dana 2019. godine. Dana 31. decembra Državna kancelarija SZO u Narodnoj Republici Kini dobila je izjavu za medije Opštinske zdravstvene komisije Vuhanu koja je ukazala na pojavu klaster slučajeva virusne upale pluća. U roku od 24 sata SZO je aktivirala tim za podršku incidentima. Dana 5. januara 2020 SZO je upozorila sve države članice na informacije o događaju a nekoliko dana kasnije SZO je izvestila da virusne upale pluća u Vuhanu izazvao novi koronavirus koji je sada poznat kao COVID-19.

Postoje sličnosti i razlike korona virusa sa gripom. Sličnosti uključuju veoma slične simptome u početku, koji mogu uključivati groznicu, kašalj, bol u grlu, a u oba slučaja simptomi mogu varirati od blagih do smrtnih. Takođe, ljudski imuni sistem reaguje na korona virus kao na grip, iako kod ljudi ne postoji imunitet na korona virus. Grip i korona virus šire se na sličan način i zbog toga su neophodne mere dobre higijene a koje uključuju: često i detaljno

10 Origin of SARS-CoV-2, World Health Organization, 26 March 2020. WHO-2019-nCoV-FAQ-Virus_origin-2020.1-eng.pdf

pranje ruku u trajanju od 20 sekundi, korišćenje alkoholnih gelova, 70% alkohola, hlora, maski za lice koje pokrivaju usta i nos ukoliko se boravi u prostoru gde su masovna okupljanja, odnosno u prodavnicama i apotekama, izbegavanje kontakta sa ljudima a posebno sa domaćim ili divljim životinjama a u ukoliko je osoba bolesna obavezna je izolacija kako se virus ne bi širio. Razlike između korona virusa i gripe su u činjenicama da je korona virus zarazniji, posebno za starije osobe smrtonosniji, odnosno osobe koje imaju hronične bolesti i kojima je oslabljen imunitet.

Korona virus (COVID-19) je zarazna bolest koju uzrokuje novootkriveni virus. Stav Svetske zdravstvene organizacije jeste da će većina ljudi zaraženih virusom COVID-19 doživeti blage do umerene respiratorne bolesti i oporaviti se bez potrebe za posebnim lečenjem. Stariji ljudi i oni sa osnovnim medicinskim problemima kao što su kardiovaskularne bolesti, dijabetes, hronična respiratorna bolest i rak češće razvijaju ozbiljne bolesti. Najbolji način za sprečavanje i usporavanje prenosa je dobro informisanje o virusu COVID-19, bolesti koju uzrokuje i načinu na koji se širi.¹¹

Svetska zdravstvena organizacija je 11. marta 2020. proglašila globalnu pandemiju virusa COVID-19 čime je ozvaničen globalni uticaj ovog virusa. U momentu proglašenja pandemije, virus COVID-19 proširio se na preko 110 zemalja i teritorija širom sveta i na preko 118.000 ljudi. Direktor Svetske zdravstvene organizacije (SZO) je prilikom proglašenja pandemije ukazao da nije reč samo o zdravstvenoj krizi već je naglasio da će pandemija uticati na svaki sektor. Inače, postoji 6 faza alarmiranja o postojanju pandemije pri čemu prva faza podrazumeva potpuno odsustvo mogućnosti transferisanja virusa sa životinja na ljude, za proglašenje druge faze potrebno je da postoji poznati slučaj transferisanja virusa sa životinja na ljude, za treću fazu je indikativno postojanje većeg broja slučajeva ali još uvek ne postoji ispoljavanje virusa na nivou zajednice što je ključni momenat za četvrtu fazu, za proglašenje pete faze potrebno je da je ispunjen uslov da se virus pojavio u dve zemlje u okviru jednog regiona SZO a za šestu fazu, koja alarmira postojanje globalne pandemije, potrebno je da bude ispunjen uslov da je virus zahvatio najmanje dva različita SZO regiona

Korona virus, dakle, potekao je iz kineske provincije Hubej, odnosno metropole Vuhan. Iako su informacije nekoliko nedelja držane u tajnosti, centralna vlada u Pekingu počela je sprovoditi drastične mere prevencije. Mere su bile drastične. U Vuhanu javni saobraćaj je u potpunosti zaustavljen, a kretanje privatnim vozilima bilo je zabranjeno. Nije radio ni metro, ni aerodrom, ni železnica. Niko nije mogao da uđe ili izade iz grada, a na izlazima postavljene su barikade. Sve prodavnice su zatvorene, osim onih koje prodaju hranu ili lekove, a škole i univerziteti su obustavili rad na neodređeno vreme. Svet su

---

¹¹ Coronavirus, World Health Organization, https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1

obilazile scene sablasno praznih milionskih gradova koji su bili izolovani a u njima uveden policijski čas u jednom trenutku 180 miliona dece širom Kine nastavu je pratilo preko nacionalne televizije. U provinciji Hubej iz koje je potekao virus prekinut je svaki vid saobraćaja. Kreveta za izolaciju nije bilo dovoljno, kao ni lekara. Kineske vlasti mobilizovale su doktore iz cele zemlje i poslali ih u Wuhan. Zbog opasnosti zaraze velikog broja medicinskog osoblja i pritiska na zdravstveni sistem, u Wuhanu je za samo nekoliko dana izgrađena montažna bolnica za smeštaj pacijenata sa korona virusom. Bolnica Huošenšan, jedna od dve nove koje su izgrađene u Wuhanu, prostire se na 25 hiljada kvadratnih metara. Iako je prvi slučaj zaraze korona virusom u Kini zabeležen još 17. novembra 2019. godine, ozbiljne mere preduzete su tek 31. decembra. Drastične mere dale su rezultate – broj novo zaraženih i umrli dramatično je smanjen. U celoj Kini stanje se relativno brzo stabilizovalo tokom leta kada nije zabeleženi nijedan slučaj prenosa zaraze među domaćim stanovništvom, a svi novi slučajevi bili su osobe koje su zaražene van kineskog tla, a potom došle u Kinu.

Infekcija se među ljudima prenosi kapljičnim putem. Period inkubacije je najčešće oko pet dana, a kreće se od jednog do 14 dana. Najčešći znakovi i simptomi su povišena temperatura, suv kašalj, malakslost, stvaranje ispljuvaka i kratak dah. Najteže komplikacije mogu biti upala pluća i akutni respiratori distres sindrom. Kao mere prevencije se preporučuju pranje ruku i socijalno distanciranje. Cilj preventivnih mera na populacionom nivou bi, u sklopu pristupa „ravnjanje krivulje“, trebalo da bude smanjenje broja obolelih u istom trenutku kako se ne bi premašili kapaciteti zdravstvenog sistema.

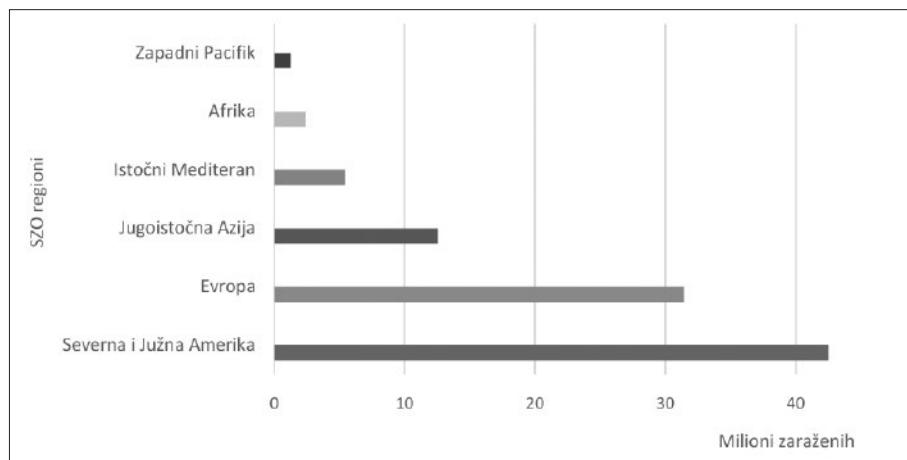
Mnoge zemlje su proglašile vanredno stanje, a sa ciljem suzbijanja pandemije preduzele mere karantina, policijskog časa i zatvaranja granica. Krajem marta 2020. godine, gotovo četvrtina svetske populacije je bila u karantinu. Škole i univerziteti su zatvoreni u više od 160 zemalja, što se odrazило na preko milijardu i po učenika i studenata (91%) širom sveta. Pandemija je dovela do globalnih poremećaja u svetu. Brojni međunarodni skupovi, kulturni i religijski događaji su odloženi ili otkazani, a kalendar globalnog sporta je pretrpeo najveće promene nakon Drugog svetskog rata.

Dana 4. januara, francuska ministarka zdravlja najavila je prva tri slučaja u Francuskoj. Oni su ujedno bili i prva tri evropska slučaja. Dana 28. januara otkriven je i četvrti slučaj koji je opisan kao opasan. Radilo se o 80-godišnjem turistu koji je došao iz zone karantina. Prvi slučaj u Nemačkoj zabeležen je istog dana u Bavarskoj. Radilo se o 33-godišnjem prodavcu automobila kojeg je zarazio kolega povratkom iz Kine. Dana 30. januara, Italija izveštava da su na njenoj teritoriji dva slučaja obolelih od virusa, dvojica kineskih turista koji su očigledno prvo stigli u Milano, a zatim otišli u Rim kada su se pojavili prvi simptomi bolesti. Vlada je proglašila vanredno stanje na šest meseci i obustavila letove do Kine i iz nje. Dana 31. januara, špansko ministarstvo zdravlja potvrdilo je pojavu

prvog slučaja kontaminacije. Radilo se o nemačkom turisti koji je bio na odmoru zajedno sa pet ljudi. Prva dva slučaja virusa korona u regionu pojavila su se u Crnoj Gori 17. marta 2020. Zatim su sledile Hrvatska, Makedonija, Slovenija, Bosna i Hercegovina i Srbija. Korona virus proširio se Evropom.

Kako se virus rapidno širio svet se počeo menjati. Za samo 3 meseca prijavljeno je skoro milion zaraženih osoba iz svakog SZO regiona (grafikon 1). Do kraja 2020. samo vrlo mali broj zemalja nije imao ni jedan slučaj COVID-19. Ali iako je bolest zahvatila svaki region i skoro sve zemlje tokom protekle 2020. godine, došlo je do značajnih varijacija u obimu i intenzitetu prenosa ne samo između regiona, nego i između zemalja unutar regiona i između područja unutar zemalja.

Grafikon 1: Broj slučajeva zaraženih korona virusom u toku 2020. godine po kontinentima

Izvor: SZO.

One zemlje koje su uspele da smanje prenošenja i koje su pandemiju stavile pod kontrolu bile su u mogućnosti da minimalizuju smrtnost od COVID-19. Održavanjem sposobnosti pružanja kvalitetne kliničke nege i kontinuiranim pružanjem osnovnih zdravstvenih usluga su takođe smanjili smrtnost. Suprotno tome, u zemljama koje to nisu mogle kontrolisati, prenos virusa je eksponencijalno porastao. U većini zemalja koje su iskusile nekontrolisani prenos virusa, brzi porast broja pacijenata koji traže bolničku negu je naterao vlasti da uvedu mere fizičkog udaljavanja i ograničenja kretanja, kako bi se usporilo širenje virusa i kupilo vreme za uvođenje drugih kontrolnih mera. Mere distanciranja i ograničenja kretanja, mogu prekinuti lance prenosa COVID-19 ograničavanjem kontakta među ljudima. Međutim, ove mere mogu takođe imati negativan uticaj na pojedince, zajednice i društva preko uvođenja

ograničenja u socijalni i ekonomski život. Takve mere nesrazmerno utiču na ugrožene grupe, uključujući siromašnu populaciju, migrante, interno raseljena lica i izbeglice, koji najčešće žive u prenatrpanim i oskudnim uslovima i zavise od dnevnog rada kako bi obezbedili opstanak. Na regionalnom nivou, Evropa i Amerika zajedno čine otprilike 70% svih prijavljenih slučajeva i smrtnih slučajeva tokom 2020. godine. Jugoistočna Azija i istočni Mediteran čine 18% i 7% slučajeva, redosledno, iako istočni Mediteran ima veći udio smrtnih slučajeva. Afrika i zapadni Pacifik čini 2%, odnosno 1%, globalnih slučajeva i smrtnih slučajeva od pandemije COVID-19.

Trenutni podaci Svetske zdravstvene organizacije ukazuju da je ukupno obolelih osoba od korona virusa 160.813.869 ljudi a da je ukupno potvrđeno 3.339.002 smrtna slučaja.¹² Ukupno je aplicirano preko milijardu doza vakcina, odnosno 1.264.164.553, prema podacima zaključno sa 14. majem 2021. godine. Navedene podatke smo menjali dva puta u toku pisanja ovog teksta s obzirom da se svakog dana menjaju podaci. Virus se proširio na sve zemlje u svetu, pri čemu samo u dve zemlje nije prisutan – u Turkmenistanu i Severnoj Koreji. Trenutno središte virusa je u Evropi i SAD, ali je veliki uticaj i u nekoliko zemalja Azije, pre svega Indiji, Iranu, Iraku, Indoneziji, Turskoj i Azijskom delu Rusije. Podaci iz Kine, zemlje izvorišta pandemije, pokazuju da je svega 103.986 potvrđenih slučaja zaraze potvrđeno kao i 4858 smrtnih slučajeva. Ovi podaci su manji od istih podataka za sve zemlje regionala, osim za Crnu Goru gde je potvrđeno 98443 slučaja zaraze i 1545 smrtnih ishoda.

Najveća smrtnost i najveći broj zaraženih je trenutno u SAD, Indiji i Brazilu, a milioni zaraženih su u Italiji, Španiji, Francuskoj, Nemačkoj, Poljskoj, Švedskoj i Rusiji. U SAD je ukupno do 14. maja 2021. godine zaraženo 32.534.073 osobe a 578.984 je umrlo. U Indiji je zaraženo 24.372.907 osoba a ukupno 266.207 je umrlo. U Brazilu je zaraženo 15.433.989 osoba a 430.417 je umrlo. U Francuskoj je obbolelo 5.754.154 a umrlo 106.666. U Rusiji je ukupno zaraženo 4.931.691 osoba a 115.480 je umrlo. U Italiji je ukupno zaraženo 4.146.722 osobe i 123.927 je umrlo. U Španiji je ukupno zaraženo 3.598.452 osobe a umrlo je 79.281 osoba. U Nemačkoj je ukupno zaraženo 3.584.934 osobe a umrlo je 86.025 osoba. U Turskoj je zaraženo ukupno 5.095.390 osoba a umrlo je 44.301. osoba.

Kada je reč o regionu, Srbija je najpogođenija sa 705.185 zaraženih osoba ukupno i 6646 umrlih osoba, sledi je Hrvatska sa 349.910 ukupno zaraženih i 7687 umrlih osoba, Slovenija sa 248.520 zaraženih osoba i 4638 umrlih, Bosna i Hercegovina sa ukupno 202.143 zaražene osobe i 8981 smrtnim ishodom, Makedonija sa 154.524 ukupno zaražene osobe i 5184 umrle osobe i Crna Gora sa najmanje zaraženih, ukupno 98.443 osobe i ukupno 1545 smrtnih slučajeva.

12 WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard, <https://covid19.who.int>

Uprkos nekim poboljšanjima u lečenju, COVID-19 ostaje teška bolest, sa većinom procena koje navode da je koeficijent smrtnosti slučajeva veći od 10% kod ljudi starijih od 65 godina. Zemlje sa starijom populacijom – prvenstveno zemlje sa visokim prihodima – prošle su najgore, jer rizik od smrti od COVID-19 strmo raste sa godinama i opterećenjem ne zaraznih bolesti. Takođe postoje dokazi da virus ima različit uticaj na žene i muškarce. Čini se da su muškarci biološki podložniji teškoj infekciji i smrti. Suprotno tome, u mnogim zemljama žene su izložene povećanom riziku od infekcije pružanjem nege (žene čine oko 70% globalne zdravstvene radne snage) i često su na neproporcionalno pogodjene socijalnim i ekonomskim implikacijama sprovedenih mera odgovora na COVID-19. Ovi uticaji uključuju, ali nisu ograničeni na gubitak usluga seksualnog i reproduktivnog zdravlja i nagli porast učestalosti polno zasnovanog nasilja, koje UN Women procenjuje da je u porastu više od 60% u izveštajima o polno zasnovanom nasilju koji se podudara sa zaključavanja čitavih društava. Ovi periodi najveće potražnje za socijalnom zaštitom i izbegličkim uslugama poklapaju se sa periodima kada su ove usluge značajno umanjene zbog pandemije COVID-19.

4. Uticaj COVID-19 na ekonomiju

Pandemije izazivaju značajne ljudske žrtve ali i ekonomski merljive štete, zbog čega se na pandemije moraju pripremati i organizacije i pojedinci. Organizacije mogu direktno biti suočene sa prekidom rada i gubicima u prihodima i zaradi usled prekida rada, zbog čega i iskazuju tražnju za osiguranjem prekida rada usled pandemija. Takođe, turističke organizacije posebno mogu biti pod negativnim uticajem pandemija s obzirom da se otkazuju putovanja i letovi. Tipični primeri su H1N1, SARS, Ebola i Zika virus kada su brojni letovi i turistički aranžmani otkazani. Za organizacije je značajno i osiguranje od odgovornosti za neadekvatno planiranje za slučaj izbijanja pandemije kao i izlaganja drugih riziku u slučaju specifičnih organizacija kao što su bolnice, hoteli, restorani, škole i univerziteti. Za pojedince značajnu pomoć u redukciji izloženosti pandemija može pružiti osiguranje i to zdravstveno, putno i životno.

Pandemija COVID-19 širila se alarmantnom brzinom pri čemu je došlo do zastoja ekonomske aktivnosti dok su zemlje nametale stroga ograničenja kretanja kako bi zaustavile širenje virusa. Kako su zdravstveni i ljudski gubici rasli, ekonomska šteta je postala očigledna i predstavlja najveći ekonomski šok koji je svet doživeo decenijama.

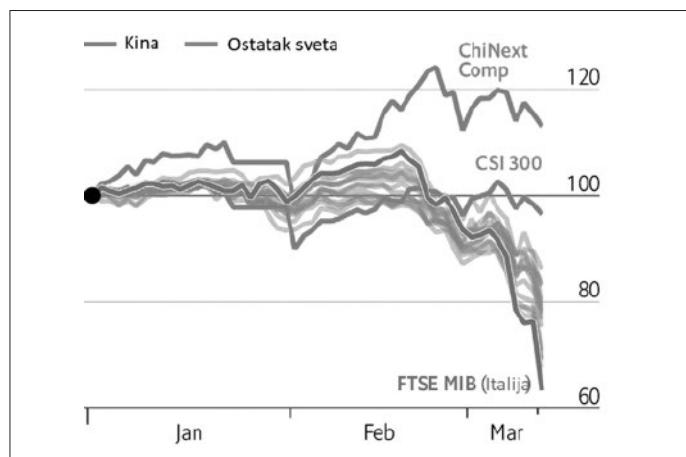
Prvi pokazatelj uticaja korona virusa na ekonomske aktivnosti bio je udar na Dow Jones indeks industrijskog proseka koji je za samo jedan dan, 12. marta, pao za 9,99%. Ovaj indeks je imao najveći pad još od „crnog ponедељка“ iz 1987. godine, kada je pao za 22%. Standard & Poor's indeks opao je za 9,5%, takođe je reč o najvećem padu od 1987. godine a Nasdaq kompozitni indeks opao je za

9,4%. Ovi drastični padovi indeksa javili su zbog toga što administracija Donalda Trampa nije na vreme ukazala na primenu mera koje pogađaju ekonomiju usled ostvarenja korona virusa. Međunarodni monetarni fond (MMF) je 4. marta ukazao da se projekcije o globalnom ekonomskom rastu od 2,9% neće ostvariti. Međutim, MMF ne može sa sigurnošću odrediti koliki će pad projektovanog ekonomskog rasta biti. U Kini se zahvaljujući korona virusu može očekivati umanjen ekonomski rast na nivou od 5,6% u 2020. godini. Postoji mogućnost i da rast u Kini bude veći s obzirom da je već oko 60% privrede oporavljeno a da se očekuje da će se oko 90% ekonomske aktivnosti u Kini oporaviti u narednim nedeljama. Korona virus će se definitivno najviše odraziti na turistički sektor, ali i na finansijska tržišta, na trgovinu, proizvodnju, distribuciju i druge aspekte ekonomskih aktivnosti. Došlo je do prekida u lancima snabdevanja a uz to tržni centri su zatvoreni a granice blokirane. Velike kompanije poput Apple su pošle u potragu za alternativnim proizvodnim tržištima ali zahvaljujući oporavku Kine može se očekivati stabilizacija u toj sferi.

Ako se pogledaju efekti svetske finansijske krize vidi se da je kriza za 517 dana uticala na smanjenje berzanskih indeksa za 56,8% u odnosu na pred krizni period. U 2020. zahvaljujući korona virusu u SAD je za samo 21 dan došlo do pada za 20% (kao što smo ukazali, u samo jednom danu za 10%). Pad proizvodnje u Kini odrazio se na globalnu ekonomiju. Ovo je sasvim razumljivo ako se zna da se u Kini ostvaruje jedna trećina svetske proizvodnje. Osim toga Kina predstavlja i ogromno tržište za automobilsku industriju, turizam i druge sektore, čiji će rezultati izostati kako zbog Kine tako i zahvaljujući izbjivanju korona virusa u Evropi i u SAD. Sušinski, sa prekidom proizvodnje u Kini u jednom kvartalu svet je zašao u recesiju. Već početkom pandemije postala su primetna bankrotstva kao i gubljenje poslova, pre svega u turizmu. SAD su pokrenule mehanizam kvantitativnog popuštanja sa snižavanjem kamatnih stopa na nivo u rasponu od 0% do 0,25% i povećanjem mase novca u opticaju kroz otkup aktive (hartija od vrednosti) za 700 milijardi dolara. Banka Engleske takođe je smanjila nivo kamatnih stopa na 0,1%. Evropska centralna banka odlučila je da poveća masu novca u opticaju kroz investiranje u imovinske i dužničke finansijske instrumente u Evrozonu u iznosu od 750 milijardi evra. Ove mere primenjene su kako bi se suzbila svetska finansijska kriza. Za razliku od 2007-2008. godine, stanovništvo je znatno zaduženije kako u SAD tako i u Evropi. S druge strane, zahvaljujući brzoj stabilizaciji virusa i oporavku proizvodnje već u prvom kvartalu 2020. godine, u Kini su se beležile najbolje performanse finansijskog tržišta. Na primer, samo se ChiNext, indeks visoko tehnoloških kompanija koji predstavlja pandan američkom Nasdaq indeksu a deo je Šenžen berze, povećao za 10% od početka 2020. godine. Grafikon 2 predstavlja rast berzanskih indeksa u Kini u odnosu na pad u ostatku sveta u prvom kvartalu 2020. godine.

Posledice COVID-19 i dalje se talasaju širom sveta, a zdravstvena pandemija pokreće najveću globalnu ekonomsku krizu od 1930-ih godina. Zemlje

Grafikon 2: Kretanje berzanskih indeksa Kine i ostatka sveta, sa baznim periodom 1. januar 2020. god.

Izvor: The Economist.

ostaju usredsređene na to kako odgovoriti na razarajuće socijalne i ekonomski uticaje pandemije, za koje se čini da će biti i duboke i dugotrajne. Poslednji svetski ekonomski pregled Međunarodnog monetarnog fonda sugerije da će pandemija COVID-19 koštati svetsku ekonomiju izgubljene proizvodnje u narednih pet godina 28 biliona dolara (28.000 milijardi dolara), dok Međunarodna organizacija rada predviđa ozbiljne poremećaje na tržištu rada u doglednoj budućnosti. Preradivački sektor je jedan od najteže pogodenih krizom. Na početku krize, kada su se lanci snabdevanja zaustavili i potražnja naglo opala, fabrike su ili usporile proizvodnju ili zatvorile svoje poslovanje. Rezultat je bio široko rasprostranjen gubitak posla u mnogim industrijskim sektorima ili smanjeno radno vreme za mnoge zaposlene. Usred sve većeg broja slučajeva COVID-19 u mnogim zemljama i različitim mera za suzbijanje virusa, izgledi za industriju i ekonomiju u celini i dalje su veoma neizvesni.

Indeks industrijske proizvodnje Organizacije za industrijski razvoj pri Ujedinjenim nacijama, koji reflektuje ukupan obim proizvodnje pojedinih zemalja, razmatrao je 62 zemlje čije su industrijske proizvodnje nastavile da opadaju u poređenju sa decembrom 2019. godine. Prosečan pad u posmatranim zemljama je u martu 2020. godine u odnosu na decembar 2019. godine iznosio 5,6%, dok je prosečan pad između marta i juna 2020. godine bio 2,5%.¹³

¹³ Coronavirus: the economic impact, United Nations Industrial Development Organization, 21 October 2020 (<https://www.unido.org/stories/coronavirus-economic-impact-21-october-2020>)

Iako je u većini zemalja uočen produženi pad industrijske aktivnosti koji se nastavio i posle juna 2020. godine, prema Organizaciji za industrijski razvoj pri Ujedinjenim nacijama, nije bila ista situacija u svim zemljama. U jednom broju zemalja došlo je do oporavka u junu 2020. godine u odnosu na pad u martu u odnosu na decembar 2019. godine. U nekim zemljama efekti krize su kasnili pa je kod njih zabeležen pad industrijske proizvodnje u junu 2020. godine umesto u martu, dok je kod nekih zemalja primećen slab efekat uticaja pandemije COVID-19 te je i u martu i u junu nastavljen rast industrijske proizvodnje. Naime, gotovo 60 procenata zemalja iz uzorka doživljavalo je produženi ekonomski pad, dok se samo oko 20 procenata oporavljalo. Pedeset pet procenata zemalja sa nižim/gornjim srednjim dohotkom i 60 procenata zemalja sa visokim dohotkom su u grupi produženog ekonomskog efekta pandemije. Suprotno tome, praktično nijedna zemlja nije doživela slab uticaj: samo je kineska provincija Tajvan ostala relativno neoštećena u prvom i drugom tromesečju 2020. godine, dok je Ekvador porastao za izuzetnih 30 procenata u junu 2020. godine, nakon što u martu 2020. nije zabeležio promene. Pad u Singapuru i Irskoj uglavnom je bio koncentrisan u junu 2020. godine, što ukazuje na to da su ove dve zemlje imale zaostale efekte pandemije.

Ekonomski uticaj COVID-19 na industrijski sektor u suštini zavisi od toga kako kriza utiče na proizvodne firme. Obim proizvodnih kapaciteta preduzeća, njihov stepen integracije u domaće i globalne proizvodne mreže i vrsta tržišta koje opslužuju su važni faktori koji određuju obim uticaja pandemije na preduzeća. Shodno tome, neke firme (i države) su pogodnije za brzi odgovor i prilagođavanje svog poslovanja, čime se smanjuje ukupni efekat šoka na njihovu dobit, novčani tok i osoblje. Da bi se ovo utvrdilo, Organizacija za industrijski razvoj Ujedinjenih nacija analizirala je 1400 preduzeća u Aziji iz različitih grana u periodu između aprila i jula 2020. godine. Očekivani uticaj na profit i radna mesta znatno se razlikuje u analiziranim zemljama. U proseku, više od polovine anketiranih firmi predviđalo je značajan pad dobiti, a svaka peta očekivala masovno ukidanje radnih mesta. Firme u Indoneziji, Mongoliji, Bangladešu i Avganistanu su najpesimističnije: udeo firmi u tim zemljama koje predviđaju ekstremne gubitke u dobiti i radnim mestima iznad je regionalnog proseka. Veliki broj firmi u Kambodži i Pakistanu takođe je očekivalo rekordno visoka otpuštanja, iako su manje pesimistična u pogledu dobiti. Firme u Vijetnamu, Maleziji i Tajlandu uglavnom su bile optimističnije. Udeo preduzeća koja očekuju nagli pad i dobiti i poslova je manji u tim zemljama od regionalnog proseka. To je posebno slučaj sa zapošljavanjem.

Kratkoročni ekonomski uticaji pandemije na industrijsku proizvodnju odražavaju strogost vladinih politika ograničavanja. Zemlje koje su uvele strože mere zadržavanja takođe su zabeležile oštiri pad industrijske aktivnosti. Rezultati na nivou preduzeća takođe podržavaju ovaj zaključak. Devet analiziranih azijskih zemalja može se grupisati prema relativnoj strogosti njihovih mera

suzbijanja i očekivanom uticaju na radna mesta u poređenju sa regionalnim prosekom. Pretpostavlja se da će zemlje koje su usvojile veoma stroge mere (npr. Bangladeš, Mongolija i Avganistan) doživeti masovno ukidanje radnih mesta, dok se očekuje da će gubitak zaposlenja u zemljama sa manje strogim merama biti nizak (npr. Malezija i Vijetnam). Zanimljivo je da su neke zemlje primenile vrlo stroge mere ograničavanja, ali su zabeležile samo mali uticaj na radna mesta (npr. Tajland i u manjoj meri Pakistan), dok su zemlje koje su usvojile manje stroge politike zabeležile veliki gubitak posla (npr. Indonezija i Kambodža). To ukazuje na to da politike ograničavanja mogu objasniti deo priče, ali svakako ne i ispričati celu priču. Ostali faktori očigledno igraju ulogu u heterogenom ekonomskom uticaju koji pandemija ima na proizvodne firme širom zemalja. Ovi faktori, između ostalih, uključuju uključenost zemalja u regionalne ili globalne mreže, mogućnosti preduzeća da odgovore na spoljne šokove i obim politika vladine podrške.

Ekonomski padovi uzrokovani COVID-19 pandemijom će značajno uticati čak i na najizdržljivija tržišta, preteći pri tome nacionalnom i globalnom rastu. Još sredinom 2020. godine, posebno u prvom i drugom kvartalu, globalna ekonomija je već pokazivala znake usporavanja. Tada se znalo da će najviše pogodjeni biti uslužni sektori, uključujući vazduhoplovstvo, putovanja i turizam. Poslovna aktivnost je zaustavljena u mnogim sektorima. Avio kompanije su već doživele nagli pad prometa na svojim međunarodnim linijama sa najvećim profitom. U SAD-u je gotovo 6,6 miliona radnika podnelo zahtev za naknadu za nezaposlene krajem marta 2020. godine, čime je okončan decenijski niz rasta zaposlenosti. Više od 60% Amerikanaca izgubilo je sate ili plate, otpušteno je ili zatvorilo posao kao odgovor na pandemiju, uz predviđanja da bi stopa nezaposlenosti u SAD u drugom tromesečju 2020. godina mogla dostići čak 30%. Britanske privredne komore otkrile su da će početkom aprila 32% preduzeća u Ujedinjenom Kraljevstvu imati privremeno otpušteno osoblje. U mnogim zemljama sa niskim prihodima neformalni sektor je značajan izvor zaposlenja. Kod mnogih od ovih radnika izdaci za zdravstvene usluge već čine veliki procenat prihoda domaćinstva. Povećani zahtevi usled pandemije će ih verovatno dodatno gurnuti u siromaštvo. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) predviđa da bi neke zemlje mogле da se nose sa ekonomskim posljedicama pandemije COVID-19 u godinama koje dolaze.¹⁴

U prvom mesecu nakon izbijanja pandemije, vlade su se usredsredile prvenstveno na kratkoročne mere kako bi se preduzeća održala tokom zatvaranja, zadržala zaposlenost i podržala prilagođavanje industrijskih firmi novoj realnosti. Vladine politike su se takođe koncentrisale na pružanje brze finansijske pomoći preduzećima u rešavanju problema duga i novčanog toka.

---

¹⁴ Coronavirus: the economic impact, United Nations Industrial Development Organization, 21 October 2020 (<https://www.unido.org/stories/coronavirus-economic-impact-21-october-2020>)

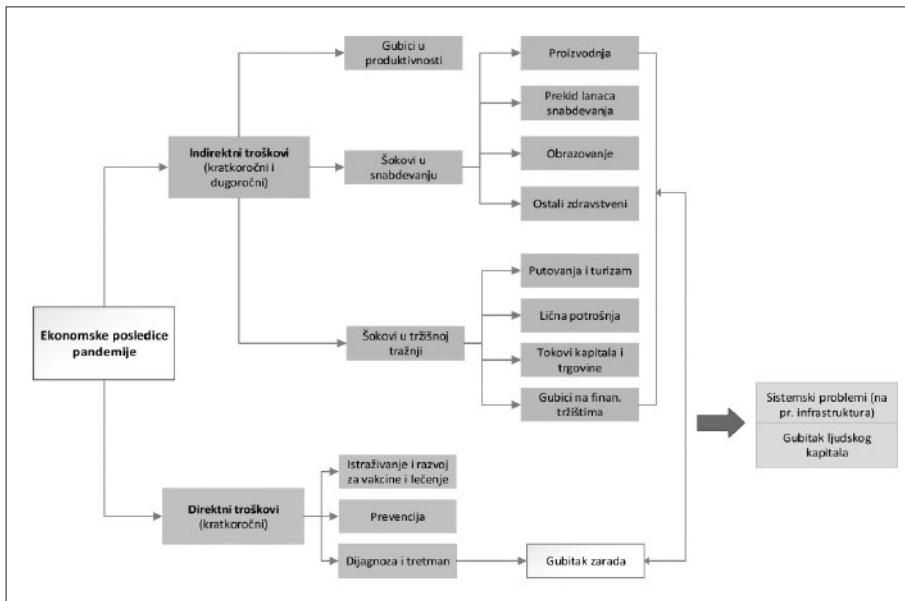
Na strani ponude, mere politike su obezbedile kontinuiranu zaštitu radnika i promovisale brzo ponovno pokretanje domaće ponude. Na strani potražnje, vlade su sprovele politike javnih nabavki i uvele subvencije za potrošnju. Dokazi pokazuju da srednjoročne i dugoročne mere igraju sve značajniju ulogu u mešavini politika COVID-19, sa ciljem preusmeravanja preduzeća kako bi ih bolje pripremila za 'novu normalu' u post-COVID svetu. Osnovno obrazloženje je da oporavak od ovog šoka neće omogućiti povratak u prethodno stanje „ubičajenog poslovanja“. OECD na osnovu istraživanja malih i srednjih preduzeća u zemljama OECD-a, zaključuje da su pored kratkoročnih mera politike kao što su odlaganje poreza, plaćanje duga, garancije za kredite i direktno pozajmljivanje, neophodne strukturne politike kako bi vlade pomogle firmama da identifikuju nova tržišta i nove prodajne kanale kako bi efikasno nastavile svoje poslovanje pod preovlađujućim ograničenjima. Cilj ovih politika je jačanje strukturne otpornosti industrijskih firmi i podsticanje njihovog rasta.¹⁵

Za indirektne troškove pandemije COVID-19 već se predviđalo da će biti mnogo veći od direktnih zdravstvenih troškova lečenja. Zaista, indirektni troškovi bolesti daleko će nadmašiti troškove testiranja, lečenja i hospitalizacije pacijenata. Obim ovih indirektnih troškova, uključujući ekonomsku štetu, zavisiće od toga koliko pandemija bude dugotrajna, od koraka koje vlade preuzimaju da bi je suzbile, uticaja i pridržavanja javnih mera ponašanja kao što je fizičko distanciranje koje su nametnute od vlasti i koliko ekonomske podrška vladama i razvojnim agencijama koje su spremne da se rasporede tokom neposrednog uticaja i posledica pandemije. Napominjemo da se u to vreme smatralo da će sa letom pandemija proći. Na žalost, danas znamo da je pandemija trajala čitavu 2020. godinu i za sada polovinu 2021. godine.

Kao što se vidi na slici, direktni troškovi uključuju troškove testiranja i traženja kontakata, pored troškova hospitalizacije, intenzivne medicinske nege, kontrolnih intervencija i plata zdravstvenih radnika. Takođe uključuju troškove vakcina, tretmana, brzih dijagnostičkih testova i testova na antitela. Pravi direktni troškovi takođe bi uključivali troškove istraživanja i razvoja novih terapija i vakcina, mada dodeljivanje vrednosti njima može biti izazov. Direktni troškovi takođe uključuju troškove koje će pojedinci i privreda platiti iz svojih sredstava. U zemljama sa niskim i srednjim prihodima to može činiti do 50% svih zdravstvenih troškova ako vlade ne donesu odredbe o besplatnom testiranju i lečenju pacijenata sa COVID-19. Navedeni izdaci uključuju troškove prevoza do/iz bolnica za testiranje i lečenje i druge izdatke kao što su troškovi mera zaštite na koje domaćinstva/preduzeća inače ne bi potrošila novac, na primer kupovina sredstva za dezinfekciju i dezinfekciju ruku.

15 Coronavirus (COVID-19): SME policy responses, OECD, 2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101/>

Slika 1: Sumarni prikaz ekonomskih troškova pandemije COVID-19

Izvor: prilagođeno prema Shretta, R.: The economic impact of COVID-19, University of Oxford, 2020.

Indirektni troškovi su svi dodatni troškovi povezani sa pandemijom ili ekonomskim uticajem ponašanja usvojenih da bi se izbegla zaraza. Uključuju gubitke produktivnosti koji nastaju zbog izostanka radnika, zbog morbiditeta i smrtnosti, uključujući gubitak zarada kao i oportunitetne troškove. Oni takođe uključuju efekte prelivanja na ekonomiju koje mogu izazvati mere prevencije koje vladine institucije nameću ili su samo nametnute kako bi se izbegla izloženost virusu. Ishod ovih efekata izaziva šokove i ponude i potražnje. Šok u snabdevanju proizlazi iz zatvaranja preduzeća, hotela, restorana i drugih preduzeća koja se smatraju „nebitnim“. Šok tražnje rezultat je smanjene potrošnje, putovanja, transporta i drugih nepotrebnih troškova u pandemiji.

Da bi se procenio mogući uticaj korona virusa na ekonomiju, važno je ne samo da se usredsredimo na epidemiološki profil virusa, već i na načine na koje potrošači, preduzeća i vlade na njega odgovoriti. COVID-19 će najdirektnije oblikovati ekonomski gubitke kroz lance snabdevanja, potražnju i finansijska tržišta, utičući na poslovna ulaganja, potrošnju domaćinstava i međunarodnu trgovinu. I to će činiti kako na tradicionalni, udžbenički način uticaja na ponudu i tražnju, tako i kroz uvođenje potencijalno velikih nivoa nesigurnosti.

Ekonomisti koriste epidemiju SARS da bi pojavu korona virusa stavili u kontekst. Procenjuje se da je epidemija SARS-a 2003. godine oborila 0,5% do

1% rasta Kine te godine, a globalnu ekonomiju koštala je oko 40 milijardi dolara (ili 0,1% globalnog bruto domaćeg proizvoda). Epidemija korona virusa, koja poput SARS-a potiče iz Kine, razlikuje se u nekoliko ključnih aspekata. Kineska ekonomija je 2003. godine činila otprilike 4 procenata svetskog BDP-a; sada čini 16,3%. Ako korona virus ima sličan efekat na Kinu kao SARS, uticaj na globalni rast biće gori. Štaviše, rast Kine je slabiji nego što je bio 2003. godine – nakon godina brzog ekonomskog razvoja, rast Kine iznosi 6% i predstavlja najniži od 1990. Njeno poverenje u rast poljuljano je dvostrukim efektima opšteg ekonomskog usporavanja SAD-a. Čak i pre epidemije, kineski indeks menadžera nabavki već je pokazivao znake kontrakcije. Februarski podaci ovog indeksa pokazuju usporavanje sa 50 na 35,7, nivo u skladu sa nivoom iz novembra 2008. godine tokom globalne finansijske krize. Ekonomski pad od pandemije COVID-19 mogao bi dodatno mogao da utiče na kinesku ekonomiju i priguši globalni rast.

Korona virus se širi brže od SARS-a, ali već u startu se videlo da će imati nižu stopu smrtnosti. Kina je sa svoje strane brže odgovorila na izbijanje korona virusa nego sa SARS-om, primenjujući do sada neviđene mere zatvaranja u oblastima kao što je Vuhan. Ove mere, iako efikasne, stvorile su kratkoročni ekonomski pad na strani ponude i potražnje. Izvan Kine, izbijanje pandemije je takođe uticalo na globalne lance snabdevanja, s obzirom da su i druge vlade preduzele trenutne korake da usporavaju širenje virusa. Harvard Business Review je predviđao da će se vrhunac uticaja pandemije dogoditi sredinom marta, što danas znamo da nije bilo tačno, osim za Kinu. Međutim, zatvaranja su trajala tokom čitave godine a prelila su se i na 2021. godinu. Ovo je poremetilo globalne lance snabdevanja, kao i potražnju za robom i uslugama u pogodenim ekonomijama. Ovi poremećaji otežavaju kompanijama u SAD-u i drugde da donose robu kupcima, a ove kompanije će u narednim mesecima smanjiti izvoz iz SAD-a u ostatak sveta. Štaviše, domaćinstva, kompanije i vlade sada su dublje zaduženi nego što je bio slučaj kada je SARS pogodio. Na primer, američki ne finansijski korporativni dug velikih kompanija trenutno iznosi oko 10 biliona američkih dolara, u poređenju sa oko 4,8 biliona američkih dolara 2003. godine.

Deutsche Bank je objavila analizu koja pokazuje kako glavne svetske ekonomije imaju najveći nivo duga u poslednjih 150 godina, a Drugi svetski rat bio je izuzetak. Svi oni i dalje treba da nastave da vraćaju taj dug, čak i ako poslovi, kupci i poreski prihodi opadaju u slabljenju ekonomije. Ovi fiksni troškovi uticaće da raspoloživi novac bude manji za druge stvari. Veliki iznosi duga često pogoršavaju ekonomsko usporavanje, posebno ako centralne banke malo mogu da ublaže taj teret smanjenjem kamatnih stopa. Svet izgleda drugačije od poslednjeg izbijanja globalnog virusa 2003. godine. Globalni rast je već spor, a finansijska tržišta već imaju vrlo niske kamatne stope, što

znači da centralne banke u gotovo svim većim zemljama imaju malo prostora za manevrisanje, odnosno dodatno smanjivanje kamatnih stopa kojim mogu ublažiti potencijalne ekonomske posljedice. Ovo vrši veći pritisak na vlade da iskoriste budžetsko finansiranje za suzbijanje ekonomske posledice od korona virusa.

Usporavanje ekonomske aktivnosti – i ograničenja transporta – u pogodjenim zemljama imaće uticaja na proizvodnju i profitabilnost određenih globalnih kompanija, posebno onih koje se bave proizvodnjom ili proizvodnjom sirovina koje se koriste u proizvodnji. Mala i srednja preduzeća, posebno preduzeća koja se oslanjaju na repromaterijal iz pogodenih regiona i koja nisu u stanju da lako prebace na druge izvore snabdevanja, mogu imati veće poteškoće da prežive prekide u proizvodnji i snabdevanju. Vraćanje preduzeća u normalno funkcionisanje nakon ovako ozbiljnih poremećaja biće izuzetno izazovno, jer će većina industrija morati da reaktivira čitav svoj lanac snabdevanja.

Preduzeća širom sveta gubila su prihode i imala poremećene lance snabdevanja usled gašenja kineskih fabrika. Kina je postala primarni izvor mnogih presudnih medicinskih lekova, uključujući penicilin, heparin i lekove neophodne za operaciju. Do 80% osnovnih svetskih sastojaka za proizvodnju antibiotika proizvodi se u Kini. Američka farmaceutska industrija izvestila je o strahu od nestašice lekova pošto se Indija 24. marta suočila sa blokadama. Indija je vodeći svetski proizvođač sterilnih injekcionalih lekova, isporučuje gotovo polovicu generičkih lekova koji se koriste u zemljama poput SAD-a. Američka uprava za hranu i lekove (FDA) objavila je 27. februara 2020. godine izjavu u kojoj se navodi da SAD doživljava prvu nestaćicu lekova direktno povezanu sa pandemijom COVID-19.

Istovremeno, lanci snabdevanja su doživljavali sistemske šokove tražnje (ovaj trend nastavio se i u prvom i drugom kvartalu 2021. godine). U prva dva kvartala 2020. godine došlo je do nestiće, možemo reći globalne nestiće, maski, rukavica i druge lične zaštitne opreme, pored nedostatka broja respiratora. Povrh svega, neki pojedinci su stvarali velike zalihe namirnica i predmeta za domaćinstvo pripremajući se za poštovanje ograničenja kretanja, u nekim slučajevima kupujući robu za nekoliko meseci u jednom danu. Klasičan primer za to su higijenski proizvodi, poput toaletnog papira, sredstava za dezinfekciju ruku i površinskih dezinficijensa, koji su zabeležili nagle skokove potražnje, što je dovelo do panične kupovine i stvaranja zaliha. Nestašica se komplikovala sa problemima transporta proizvoda. Istraživanje Instituta za upravljanje snabdevanjem otkrilo je da je više od 80% kompanija verovalo da će njihova organizacija preživeti određeni udar zbog poremećaja usled pandemije COVID-19. Od toga je 16% kompanija izjavilo da je već prilagodilo ciljeve prihoda u proseku za 5,6% manje zbog pandemije. Pandemija COVID-19 pokazala je da poremećaji u lancu snabdevanja mogu da izazovu veći haos

za globalnu ekonomiju nego što je većina vlada shvatila. Preduzeća koja su dovoljno spretna da zamene dobavljača i koja imaju dovoljno likvidnosti da prežive periode slabe prodaje i prihoda imaće konkurenčku prednost.

Ograničenja u kretanju, a time i ekonomske aktivnosti, takođe imaju uticaj na trgovinu i investicije kao i smanjenu potražnju za robom i uslugama. Globalni pad ekonomske aktivnosti će smanjiti trgovinu i uticati na uvoz robe široke potrošnje iz zemalja u razvoju, posebno onih sa visoko koncentrisanom trgovinskom izloženošću prema EU i SAD.

Putovanja i turizam su najteže pogodjene ekonomskim poremećajem uzrokovanim pandemijom COVID-19, sa uticajima na ponudu i potražnju putovanja, kao i ogromnim gubicima radnih mesta. U 2018. godini industrija putovanja i turizma činila je 319 miliona radnih mesta širom sveta. Većina avio kompanija je već smanjila svoj letački kapacitet za najmanje 75% i najavila široko raspuštanje osoblja. Flybe, britanski regionalni prevoznik, bila je jedna od prvih avio kompanija koja se srušila nakon pojave pandemije. Prema Međunarodnom udruženju vazdušnog saobraćaja (IATA), očekuje se da će COVID-19 koštati avio kompanije prihod od 252 milijarde dolara samo u 2020. godini.¹⁶ Svetska turistička organizacija Ujedinjenih nacija (UNWTO) procenjuje da bi međunarodni dolasci turista mogli da se smanje za 20% do 30% u 2020. To bi rezultiralo gubitkom od 300 do 450 milijardi dolara u prihodima od međunarodnog turizma. Teški akutni respiratorni sindrom (SARS), prethodno izbjiganje bolesti izazvano drugim novonastalim korona virusom, a koje je imalo mnogo uži geografski domet i kraći uticaj, rezultiralo je gubicima od 30 do 50 milijardi dolara. Navedeno sugerisce da bi potencijalni gubici od pandemije COVID-19 mogli biti daleko veći od prethodno iznetih procena. Zemlje na koje će najverovatnije uticati negativno su one koje se u velikoj meri oslanjaju na međunarodni turizam. Na primer, na Maldivima putovanja i turizam doprinose više od 60% nacionalnog bruto domaćeg proizvoda (BDP).

Dugotrajni ekonomski poremećaj koji je posledica pandemije COVID-19 verovatno će dovesti do smanjenja potrošačkog i poslovnog poverenja i time smanjenja lične potrošnje u širokom spektru kategorija, sa efektima prelivanja na mnoštvo drugih sektora. Na primer, trgovci na malo širom sveta obustavljaju ili otkazuju narudžbine odeće, preteći milionima fabričkih poslova u Aziji. Preduzeća koja su zadržavala zaposlene uskoro će početi da ih otpuštaju, što znači da će domaćinstva stoga imati manje prihoda za trošenje. Tokom epidemije SARS-a 2003. godine, rast maloprodaje u Kini opao je za skoro 3%. Tražnja u nekim oblastima, posebno hranom i robom široke potrošnje, verovatno će manje opasti, jer su neophodni, a kupovina ove robe ne uključuje

¹⁶ Deeper Revenue Hit from COVID-19, IATA, 2020, <https://www.iata.org/en/about/worldwide/ame/blog/march-25-iata-updates-covid-19>

visok rizik od zaraze. Međutim, drugi sektori, poput nebitne robe, luksuzne robe i restorana, su teško pogodjeni.

Uticaj COVID-19 se početkom pandemije video u promeni berzanskih indeksa a sa dužim trajanjem pandemije gotovo je izvesno da će se preliti sa realne ekonomije na finansijska tržišta. Prekid lanaca snabdevanja i proizvodnje stvorice finansijske probleme nekim firmama, posebno onima sa velikim dugom. Trgovci mogu zauzeti investicione pozicije koje su neprofitabilne u trenutnim uslovima, slabeći poverenje u finansijske instrumente i tržišta. To bi moglo dovesti do pada tržišta kapitala i korporativnih obveznica i/ili poremećaja finansijskog tržišta, izlažući investitore koji su potcenili rizik. Iako će stvarni ekonomski uticaj COVID-19 biti teško proceniti dok se pandemija ne završi, biće potrebne hrabre mere politike i inovativni mehanizmi kako bi se najugroženiji zaštitali od ekonomске propasti i održao ekonomski rast i finansijska stabilnost. Istovremeno, zemlje će morati da daju prioritet jačanju svojih sistema nadzora i reagovanja kako bi se zaštitile od ekonomskog uticaja budućih pretnji po zdravstvenu bezbednost.¹⁷

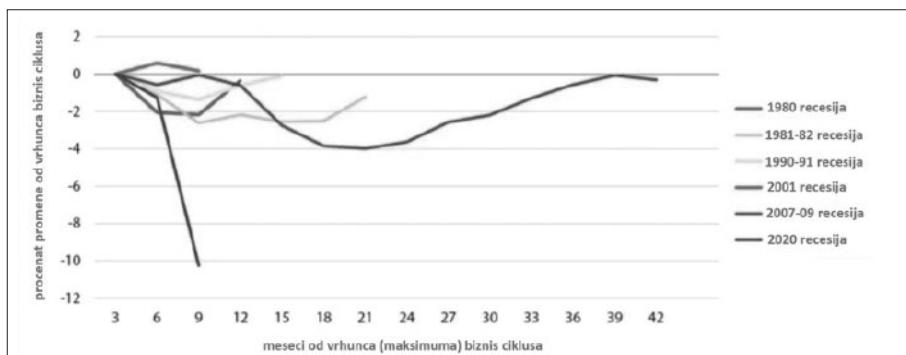
Tržišta u nastajanju i ekonomije u razvoju će biti pod posebno lošim ekonomskim posledicama pandemije COVID-19 i to u više pravaca: pritiskom na slabe zdravstvene sisteme, gubitkom trgovine i turizma, smanjenim doznakama, prigušenim tokovima kapitala i lošim finansijskim uslovima usred rastućeg duga. Izvoznici energenata ili industrijskih proizvoda posebno će biti pogodjeni. Pandemija i napor da se suzbije izazvali su neviđeni kolaps potražnje za naftom i pad cene nafte. Potražnja za metalima i robama povezanim sa transportom, poput gume i platine koji se koriste za delove vozila, takođe je opala. Iako su poljoprivredna tržišta dobro snabdevena na globalnom nivou, trgovinska ograničenja i poremećaji u lancu snabdevanja mogu na nekim mestima pokrenuti pitanja sigurnosti hrane.

Nacionalni biro za ekonomska istraživanja (NBER) utvrdio je da se vrhunac mesečne ekonomske aktivnosti dogodio u američkoj ekonomiji u februaru 2020. godine, označavajući kraj najduže zabeleženog ekonomskega uspona SAD-a, započetog u junu 2009. godine. Grafikon 3 prikazuje procentualnu razliku u realnom (prilagođenom inflaciji) bruto domaćem proizvodu (BDP) od vrhunca poslovnog ciklusa do tromesečja kada se BDP vratio na nivo prethodnog vrhunca poslovnog ciklusa za nedavne recesije. Od najnovijeg vrhunca u četvrtom kvartalu 2019. godine, Sjedinjene Američke Države su zabeležile dva uzastopna kvartalna pada BDP-a; čak je rekordno zabeležen najstrmiji kvartalni pad ekonomske proizvodnje, pad od 9,1% u drugom kvartalu 2020. godine. Da bi se ova kontrakcija stavila u istorijski kontekst, kvartalni BDP nikada nije doživeo pad veći od 3 procenta (po kvartalnoj stopi) od početka vođenja evidencije 1947. godine.¹⁸

17 Shretta, R.: The economic impact of COVID-19, University of Oxford, 2020

18 Routley, N.: 6 charts that show what employers and employees really think about remote working, World Economic Forum, 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/coronavirus-covid19-remote-working-office-employees-employers>

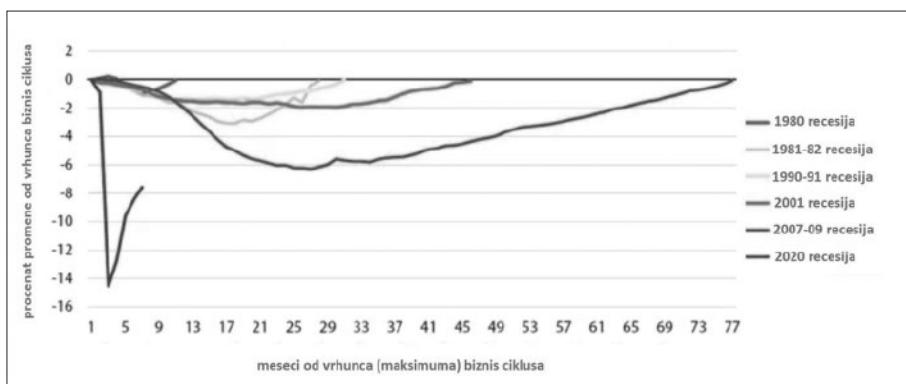
Grafikon 3: Procentualna promena bruto domaćeg proizvoda u odnosu na vrh poslovnog ciklusa u SAD

Izvor: US Bureau of Economic Analysis 1980-2020 i NBER

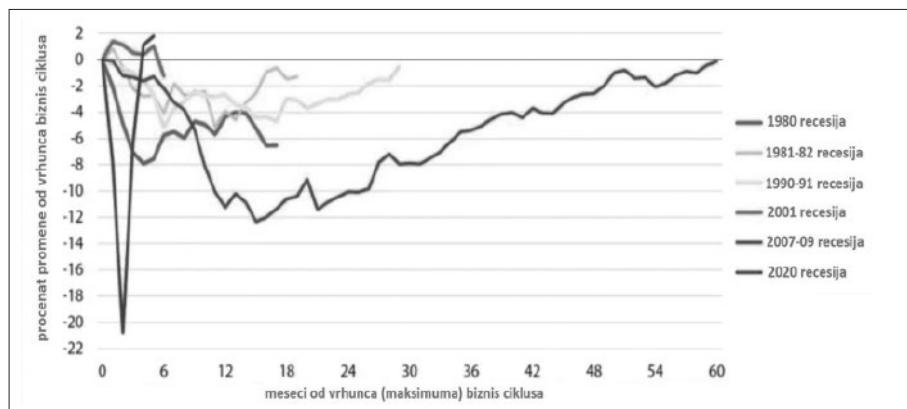
Grafikon 4 prikazuje procenat promene zaposlenosti u odnosu na vrhove poslovnog ciklusa. Gubici radnih mesta povezani sa COVID-19 izbrisali su 113 meseci rasta zaposlenosti, pri čemu je ukupna zaposlenost u nepoljoprivrednim proizvodima u aprilu pala za 20,5 miliona radnih mesta. Pandemija COVID-19 i s njom povezano ekonomsko pogoršanje stvorili su krizu za sve radnike, ali je uticaj bio veći za žene, radnike koji nisu belci, one koji imaju manje zarade i one sa nižim obrazovanjem. U decembru 2019. žene su po prvi put imale više poslova na neplatišnim platnim spiskovima nego muškarci tokom perioda rasta; do maja 2020. taj odnos je preokrenut, delom odražavajući gubitak posla u industriji razonode i ugostiteljstva, gde žene čine 53 procenta radnika.

Grafikon 4: Procenat promene zaposlenosti u odnosu na vrh poslovnog ciklusa u SAD

Izvor: Bureau of Labor Statistics, NBER.

Grafikon 5: Procenat promene maloprodaje u odnosu na vrh poslovnog ciklusa u SAD

Izvor: US Census Bureau, NBER.

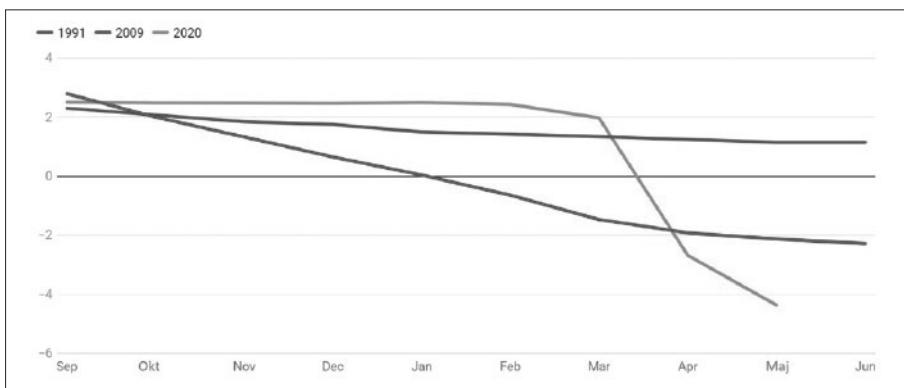
Kriza uzrokovana pandemijom COVID-19 takođe je dovela do dramatičnih promena u potrošnji domaćinstava. Prodaja na malo, koja prvenstveno prati prodaju robe široke potrošnje, opala je za 8,7% od februara do marta 2020. godine, što je najveći pad iz meseca u mesec od kada popisni biro prati podatke. Iako su neke maloprodaje (npr. prehrambene prodavnice, apoteke i maloprodaje) zabeležile porast potražnje kako su započele mere zaključavanja, druge (npr. prodavnice odeće, prodavnice nameštaja i bele tehnike, prehrambene usluge i mesta za piće, prodavnice sporta i hobija i benzinske pumpe) su zabeležile pad. Početkom maja, kako su neke države ukinule ograničenja socijalnog udaljavanja, prodaja je počela da se oporavlja u većini robnih sektora. Sveukupno, američka maloprodajna prodaja porasla je za 17,7% od aprila do maja, što je najveći mesečni skok, nadoknađujući 63% martovskih i aprilskih gubitaka. Rast maloprodaje nastavljen je i tokom leta: do avgusta prodaja na malo je bila 2,6% iznad nivoa iz avgusta 2019. Da bi se te promene stavile u istorijski kontekst, grafikon 5 pokazuje procentualnu promenu maloprodaje od vrhunca poslovnog ciklusa tokom recesija između 1980. i 2020. godine.

Tokom proteklih 12 meseci, pandemija je najviše naštetila siromašnim i ranjivim, a preti da će milione drugih gurnuti u siromaštvo. Ove godine, nakon decenija stalnog napretka u smanjenju broja ljudi koji žive sa manje od 1,90 dolara dnevno, COVID-19 će započeti prvi preokret u borbi protiv ekstremnog siromaštva u generaciji. Poslednja analiza upozorava da je COVID-19 2020. godine gurnuo dodatnih 88 miliona ljudi u ekstremno siromaštvo. U najgorem scenariju, brojka bi mogla biti i 115 miliona. Grupa Svetske banke predviđa da će najveći deo „novih siromašnih“ biti u Južnoj Aziji i podsaharskoj Africi. Prema najnovijem izveštaju o siromaštву i zajedničkom prosperitetu, „mnogi

novi siromašni verovatno će biti angažovani u neformalnim uslugama, građevinarstvu i proizvodnji – sektorima u kojima su privredne aktivnosti najviše pogodjene blokadama i drugim ograničenjima mobilnosti“.¹⁹

Ograničenja usvojena u cilju smanjenja efekata pandemije i u pravcu kontrole širenja virusa imala su ogroman uticaj na ekonomski rast. Junsко izdanie Globalnih ekonomskih izgleda Svetske banke jasno je reklo: „COVID-19 je pokrenuo globalnu krizu kao nijedna druga – globalnu zdravstvenu krizu koja, pored ogromnih ljudskih gubitaka, dovodi do najdublje globalne recesije od Drugog Svetskog rata.“²⁰ Prognoze na kraju 2020. godine ukazuju da će se globalna ekonomija, kao i prihodi po stanovniku smanjiti.

Grafikon 6: Recesija COVID-19 zabeležila je najbrži i najgori pad u projekcijama rasta među svim globalnim recesijama od 1990. godine (globalno)

Izvor: Consensus Economics, World Bank.

Ovaj ekonomski pad otežava sposobnost zemalja da efikasno odgovore na zdravstvene i ekonomске efekte pandemije. Čak i pre širenja pandemije COVID-19, gotovo polovina svih zemalja sa niskim prihodima već je bila u dugovanju ili je bila pod visokim rizikom, ostavljajući malo fiskalnog prostora da pomogne siromašnima i ugroženima koji su najteže pogodjeni. Iz tog razloga su u aprilu 2020. godine Svetska banka i Međunarodni monetarni fond pozvali na obustavu servisiranja dugova za najsistemašnije zemlje kako bi im omogućili da usmere resurse na borbu protiv pandemije. Inicijativa za obustavu duga omogućila je ovim zemljama da oslobođe milijarde dolara za svoj odgovor na

19 Blake, P. and Wadhwa, D.: 2020 Year in Review: The impact of COVID-19 in 12 charts, december 2020, <https://blogs.worldbank.org/voices/2020-year-review-impact-covid-19-12-charts>

20 COVID-19 to Plunge Global Economy into Worst Recession since World War II, The World Bank, June 2020, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/06/08/covid-19-to-plunge-global-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>

pandemiju COVID-19. Ipak izdaci za servisiranje duga bilateralnim poveriocima nametnuće veliko breme u godinama koje dolaze, a biće potrebne brze akcije za smanjenje duga kako bi se izbegla nova izgubljena decenija.

Novčane doznake – novac koji migranti šalju u svoje matične zemlje – su od posebne važnosti za zemlje regionala bivše Jugoslavije ali su i pod specifičnim pritiskom. Tokom prethodnih decenija, doznake su igrale sve značajniju ulogu u ublažavanju siromaštva i održavanju rasta u siromašnim i zemljama u razvoju. Samo prošle godine, ovi tokovi bili su u ravni sa direktnim stranim investicijama i službenom razvojnom pomoći. Ali pandemija COVID-19 podstakla je dramatičan preokret, a prognoze Svetske banke su utvrdile da će doznake opasti za 14% do kraja 2021. godine. Sve regije mogu očekivati pad, a Evropa i Centralna Azija beleže najstrmiji pad. Povezan sa ovim padovima, broj međunarodnih migranata verovatno će pasti 2020. godine – prvi put u modernoj istoriji – kako su nove migracije usporene, a povratne migracije povećane.

Globalne ekonomske perspektive su se znatno poboljšale poslednjih meseci, čemu je doprineo i postepeni rast primena efikasnih vakcina, nujave dodatne fiskalne podrške u nekim zemljama, i znaci da se ekonomije bolje nose sa merama za suzbijanje virusa. Izgledi za eventualni izlazak iz krize poboljšali su se ohrabrujućim vestima o napretku u proizvodnji i primena vakcina a globalni oporavak brži je od očekivanog u drugoj polovini 2020. godine. Međutim, postoje znaci da se većih razlika u aktivnosti u različitim sektorima i ekonomijama. Očekivanja za snažnijim oporavkom ogledaju se i na finansijskim i robnim tržištima, a prinosi američkih dugoročnih obveznica i cene nafte vraćaju se na nivo pre pandemije.

Oporavak aktivnosti nastavljen je u četvrtom kvartalu 2020. godine, uprkos mnogim epidemijskim merama. Globalna proizvodnja je ostala oko 1% niža u odnosu na period pre pandemije, sa značajnim varijacijama u tempu oporavka među ekonomijama. Oporavak će biti relativno brz u nekoliko velikih ekonomija u razvoju. Ekonomske aktivnosti je premašila pre pandemiske nivoje u Kini, Indiji i Turskoj, potpomognute snažnim fiskalnim i kvazi-fiskalnim merama i oporavkom u proizvodnji i građevinarstvu. Opadanje proizvodnje ostalo je relativno blago u mnogim azijsko-pacifičkim ekonomijama, uključujući Australiju, Japan i Koreju, što odražava snažne i efikasne mere ograničavanja, podrška vlada i širi regionalni preporod u proizvodnji. Jake stimulativne mere i poboljšani finansijski uslovi pojačali su aktivnost u Sjedinjenim Američkim Državama, iako je zamah usporio krajem 2020. godine. U glavnim evropskim ekonomijama tempo oporavka bio je skromniji, što odražava produžene poremećaje pandemije i s tim povezano smanjenog radnog vremena u mnogim uslužnim sektorima. Različita sektorska specijalizacija ekonomija takođe utiče na rast, što jasno ukazuje činjenica da ekonomije koje su najviše zavisne od međunarodnih putovanja i turizma uglavnom beleže veći BDP pad u 2020. godini.

Tabela 2 pokazuje kretanja Bruto domaćeg proizvoda u regionu.

Tabela 2: Pad BDP-a u regionu u 2020. godini

Zemlje	BDP promena u %
Crna Gora	-12.0%
Hrvatska	-9.0%
Slovenija	-6.7%
Bosna i Hercegovina	-6.5%
Makedonija	-5.4%
Srbija	-2.5%

Izvor: World Bank.

U regionu je situacija bila loša kao što prikazuje tabela. Sve zemlje su ostvarile negativan ekonomski rast. Najveći negativni ekonomski rast bio je u Crnoj Gori i iznosio čak -12%, zatim u Hrvatskoj -9%, Sloveniji -6.7%, Bosni i Hercegovini -6.5% i Makedoniji -5.4%, dok je ekonomski rast u Srbiji bio -2.5%. Čak 114 miliona ljudi ostalo je bez posla u 2020. godini a prognoze za 2021. godinu su takođe negativne. Porast nezaposlenosti i gubitak radnih sati prisutan je i u najoptimističnijim prognozama.

Globalna industrijska proizvodnja nastavila je da jača poslednjih meseci i globalna trgovina sada se vratila na nivo pre pandemije, potpomognuta velikom potražnjom za informaciono tehnološkom opremom i sanitetskim materijalom. Poslovna ulaganja su takođe naglo porasla, uprkos nastavku neizvesnosti u poslovanju i visokom korporativnom dugu. Međutim, zamah se ublažio krajem 2020. godine.

Finalna potrošnja podstakla je početni oporavak aktivnosti pošto su se ekonomije ponovo otvorile prošlog leta, ali su stale uglavnom u četvrtom kvartalu, odražavajući ponovno oživljavanje zdravstvenih problema i uticaj obnovljenih mera ograničavanja potrošnje na malo. Oslabila je i trgovina prekograničnim uslugama. Stope štednje domaćinstava i dalje su bile znatno iznad nivoa pre-pandemije u četvrtom kvartalu 2020. godine, pružajući mogućnost buduće potrošnje, ali poverenje potrošača u većini zemalja tek treba da se oporavi. Biće potreban brži napredak u primeni vakcina da bi se pomoglo da se povrati samopouzdanje, da se poboljšaju uslovi na tržištu rada i smanje uštede iz predostrožnosti.²¹

Uslovi na tržištu rada polako se oporavljaju, merama zadržavanja posla, poput šema kratkotrajnog rada i subvencija za zarade koje i dalje pomažu u očuvanju zaposlenosti u Evropi i Japanu. Međutim, širom ekonomija OECD-a

21 The need for speed, OECD Economic Outlook, Interim Report, Paris, March 2021.

gotovo 10 miliona ljudi više je nezaposleno nego pre krize, stope neaktivnosti su porasle, a stope zaposlenosti opale. U zemljama u razvoju značajni gubici posla su povećali siromaštvo i uskratili milione radnika. Ukupan broj održenih sati ostaje oko 5% niži nego pre pandemije u velikim naprednim ekonomijama sa izraženim razlikama među sektorima. Nedostaci su uglavnom koncentrisani u uslužnim delatnostima koje zahtevaju visoke nivoе socijalnih interakcija, kao što su ugostiteljstvo, prevoz i trgovina na malo i veliko. Zajedno uvezši, ovi sektori čine između 20-30 procenata zapošljavanja u većini ekonomija, ističući još uvek nesigurnu prirodu mnogih poslova. Žene, mladi i osobe sa niskim primanjima su posebno izloženi takvim rizicima s obzirom na relativnu važnost ovih sektora za njihov radni odnos.

Značajna fiskalna i monetarna podrška i dalje podržavaju ekonomske aktivnosti. Dodatne fiskalne mere najavljene u nekoliko zemalja tokom prva tri meseca 2021. godine, uključujući Sjedinjene Države, Japan, Nemačku, Kanadu i Indiju. Međutim, fiskalna politika će se ove godine možda pooštiti u nekim ekonomijama zemalja u razvoju, uključujući Kinu. U Evropi potrošnja iz fonda za oporavak treba da počne kasnije 2021. godine, ali ukupan diskreциони fiskalni iznos podsticaja u 2021. godini izgleda da će biti relativno mali.

Predviđa se da će rast globalnog BDP-a biti 5,6 procента 2021. godine i 4% 2022. godine, sa rastom globalne proizvodnje iznad nivoa pre pandemije do sredine 2021. godine. Uprkos poboljšanim globalnim izgledima, proizvodnja i prihodi u mnogim zemljama ostaće u 2022. godini ispod nivoa koji se ostvarivao pre pandemije. Značajni fiskalni podsticaj u SAD, zajedno sa bržom vakcinacijom, mogao bi da pojača rast američkog BDP-a 2021. godine za preko 3 procenata. Sve su veći znaci razilaženja u zemljama i sektorima. Stroge mere će zaustaviti rast u nekim zemljama i uslužnim sektorima u bliskoj budućnosti, dok će druge imati koristi od efikasnih javnih zdravstvenih politika, brže primene vakcina i jake politike podrške.

Tabela 3: Privremene ekonomske prognoze OECD-a, mart 2021. godine (realni rast bruto domaćeg proizvoda)

	2020	2021		2022	
		privremene projekcije	razlika u odnosu na decembar	privremene projekcije	razlika u odnosu na decembar
Svet	-3,4	5,6	1,4	4,0	0,3
G20	-3,2	6,2	1,5	4,1	0,4
Australija	-2,5	4,5	1,3	3,1	0,0
Kanada	-5,4	4,7	1,2	4,0	2,0
Evro regija	-6,8	3,9	0,3	3,8	0,5
Nemačka	-5,3	3,0	0,2	3,7	0,4
Francuska	-8,2	5,9	-0,1	3,8	0,5

	2020	2021		2022	
		privremene projekcije	razlika u odnosu na decembar	privremene projekcije	razlika u odnosu na decembar
Italija	-8,9	4,1	-0,2	4,0	0,8
Španija	-11,0	5,7	0,7	4,8	0,8
Japan	-4,8	2,7	0,4	1,8	0,3
Koreja	-1,0	3,3	0,5	3,1	-0,3
Meksiko	-8,5	4,5	0,9	3,0	-0,4
Turksa	1,8	5,9	3,0	3,0	-0,2
Velika Britanija	-9,9	5,1	0,9	4,7	0,6
SAD	-3,5	6,5	3,3	4,0	0,5
Argentina	-10,5	4,6	0,9	2,1	-2,5
Brazil	-4,4	3,7	1,1	2,7	0,5
Kina	2,3	7,8	-0,2	4,9	0,0
Indija	-7,4	12,6	4,7	5,4	0,6
Indonezija	-2,1	4,9	0,9	5,4	0,3
Rusija	-3,6	2,7	-0,1	2,6	0,4
Saudijска Arabija	-4,0	2,6	-0,6	3,9	0,3
Južnoafrička rep.	-7,2	3,0	-0,1	2,0	-0,5

Izvor: Strengthening the recovery: The need for speed, OECD Economic Outlook, Interim Report, Paris, March 2021.

Podrška fiskalnoj i monetarnoj politici trebalo bi da nastavi da podupire potražnju. Smanjena nesigurnost, poboljšano samopouzdanje i, na kraju, bolji izgledi na tržištu rada omogućiće domaćinstvima da postepeno smanjuju štednju, mada sve veća koncentracija štednje među domaćinstvima sa višim prihodima može usporiti oporavak potrošnje u nekim zemljama. Preokret u industrijskoj proizvodnji i trgovini robom takođe bi trebalo da unapredi izglede ekonomija integrisanih u regionalne lance snabdevanja. Više cene roba i odgođeni oporavak u globalnim putovanjima, međutim, predstavljaće ograničenje napretka za neke ekonomije u razvoju. Globalni BDP trebalo bi da do sredine 2021. godine bude iznad nivoa pre pandemije, iako to nije slučaj u svim zemljama. Značajna heterogenost u kratkoročnim kretanjima verovatno će i dalje postojati, kako između naprednih ekonomija i zemalja u razvoju tako i između regionala. Rizik trajnih troškova od pandemije takođe ostaje visok,

a predviđa se da će globalna proizvodnja ostati slabija nego što se očekivalo krajem 2022. godine. Ovo je posebno slučaj u mnogim ekonomijama zemalja u razvoju.²²

Poboljšani izgledi za održivi globalni oporavak ogledali su se u rastućim očekivanjima ostvarenja inflacije, posebno na finansijskim tržištima. Inflacija je porasla u mnogim naprednim ekonomijama i ostaje visoka u nekim ekonomijama zemalja u razvoju, delom i zbog skokova cena roba kao i prethodnih depresijacija valuta. Oporavak potražnje brži je od očekivanog, posebno u Kini.

Brzi odgovori centralnih banaka, zajedno sa vladinim programima podrške poslovanju, i dalje podržavaju uslove na finansijskim tržištima. Ipak, značajni rizici ostaju u pojedinim tržišnim segmentima, uključujući zabrinutost zbog povišenih procena kapitala i snažnog rast cena kuća u nekim ekonomijama. Kvalitet kredita u osnovi je takođe opao, a investitori su prešli u rizičnije segmente tržišta u potrazi za prinosom, povećavajući njihovu izloženost kompanijama sa nižom ocenom i ekonomijama u razvoju.²³

5. Uticaj COVID-19 na osiguranje

Globalizacija i sveprisutnost međunarodnog avio prevoza je transformisao način na koji se pandemije, slične ili čak i manje od Španskog gripa, šire u današnjem svetu. Geografija je manja barijera nego što je bila 1918. i 1919. godine.

Pandemije izazivaju značajne ljudske žrtve ali i ekonomski merljive štete, zbog čega se na pandemije moraju pripremati i organizacije i pojedinci. Organizacije mogu direktno biti suočene sa prekidom rada i gubicima u prihodima i zaradi usled prekida rada, zbog čega i iskazuju tražnju za osiguranjem prekida rada usled pandemija. Takođe, turističke organizacije posebno mogu biti pod negativnim uticajem pandemija s obzirom da se otkazuju putovanja i letovi. Tipični primeri su H1N1, SARS, Ebola, Zika virus i pandemija COVID-19 kada su brojni letovi i turistički aranžmani otkazani. Za organizacije je značajno i osiguranje od odgovornosti za neadekvatno planiranje za slučaj izbijanja pandemije kao i izlaganja drugih riziku u slučaju specifičnih organizacija kao što su bolnice, hoteli, restorani, škole i univerziteti. Za pojedince značajnu pomoć u redukciji izloženosti uticaju pandemija gripa može pružiti osiguranje i to zdravstveno, putno i životno.

Uticaj pandemije na osiguravače i reosiguravače uvek se mora posmatrati iz dve perspektive. S jedne strane, osiguravači i reosiguravači kao poslodavci i kao privredna društva koja obavljaju svoju poslovnu delatnost bili bi izloženi

---

22 Strengthening the recovery: The need for speed, OECD Economic Outlook, Interim Report, Paris, March 2021.

23 Strengthening the recovery: The need for speed, OECD Economic Outlook, Interim Report, Paris, March 2021.

riziku ostvarenja pandemije gripa kao i svi drugi privredni subjekti. Naime, oni bi bili suočeni sa problemima obezbeđenja kontinuiteta poslovanja ali i pogoršanjem opštih ekonomskih uslova koji bi mogli dovesti do opadanja poslovnih prihoda po osnovu investicionih plasmana, kao i drugih promena koje prate izbijanje pandemije i poslovanje u pandemijskim uslovima. Svakako poseban uticaj na osiguravače je u domenu poslova prihvata rizika i upravljanja rizicima prihvaćenim od osiguranika.

Smatra se i da će ostvarenje korona virusa biti jedan od najvećih ako ne i najveći štetni događaj za delatnost osiguranja ikada. Takođe, odnos osiguravajućih društava prema osiguranicima je u centru pažnje štampanih i televizijskih medija ali i u centru društvenih medija. Način na koji pojedina osiguravajuća društva rešavaju odštetne zahteve biće opredeljujući za buduće ugovarače osiguranja. Na osiguravajućim društvima je da pokažu adekvatan odnos prema korisnicima osiguranja s obzirom da njihov način ponašanja prilikom rešavanja odštetnih zahteva predstavlja definišući momenat u razvoju odnosa sa potrošačima. Jednostavno rečeno, svi marketinški napori biće uzaludni ukoliko osiguravajuća društva zakažu u isplati šteta, inače najtransparentnijoj aktivnosti osiguravača iz perspektive osiguranika. Dakle, osiguravajuća društva biće pod uticajem tzv „perfektne oluje“ s obzirom da će pojedina osiguranja imati štete po osnovu poslova osiguranja dok će na većinu uticati umanjenje prihoda po osnovu plasmana finansijskih sredstava osiguravača koji su izvesni s obzirom na izvesnu ekonomsku krizu, u najboljem slučaju posmatrano kratkoročno.

U pogledu rizika i kapitala osiguravača koji mogu biti ugroženi ostvarenjem pandemija, regulatori su predvideli potrebu za zaštitom od pandemija. U slučaju životnih osiguranja, Solventnost II eksplicitno zahteva modeliranje za slučaj katastrofalnog rizika pandemije u okviru tzv. standardne formule. S obzirom da se pandemije u proseku javljaju na svakih 25 do 50 godina, Solventnost II polazi od pretpostavke da se ostvaruju pandemije na svake 33 godine. Međutim, moguće je da u 100 godina bude četiri ili pet pandemija. Verovatnoća ostvarenja pandemija može značajno da varira ali se one smatraju retkim štetnim događajima.

Opasno je postojanje iskušenja za otpisivanjem mogućnosti pojave pandemije jednom u 100 godina. Ukoliko se osiguravači pogrešno fokusiraju na apokaliptični scenario ostvarenja pandemija, otvara se prostor fatalizmu, kada se pogrešno postave pretpostavke da je rizik pandemije suviše mali zbog suviše male verovatnoće ostvarenja ovog rizika te da nema potrebe pripremati se adekvatno za ispoljavanje ovog rizika. S druge strane, opravdanje se pogrešno može naći u pretpostavci da bi u slučaju pojave veće pandemije bankrotirala i konkurentska osiguravajuća društva.

Ukupan uticaj korona virusa na delatnost osiguranja i reosiguranja zavisiće od ukupnog trajanja uticaja korona virusa. U optimističnom scenariju, uticaj korona virusa u SAD na sve vrste osiguranja će iznositi 11 milijardi dolara,

prema Willis Towers Watson u prvoj polovini 2020. godine. Ukoliko bi se društveno distanciranje nastavilo na ukupno 12 meseci, što *de facto* jeste, štete za delatnost osiguranja bi mogle da dostignu 80 milijardi dolara a ukupne ekonomski štete 1,2 biliona dolara (1200 milijardi dolara). U najgorem slučaju, ukoliko bi se virus ponovo počeo širiti nakon prekida svih mera, ukupne štete za delatnost osiguranja i reosiguranja dostigle bi 140 milijardi dolara (slučaj da dođe do zaraze 5,9 milijardi ljudi i 96 miliona umrlih). Trenutni podaci ukazuju da bi štete za delatnost osiguranja mogле prevazići ukupan iznos šteta nastalih napadom na Svetski trgovinski centar. Ukupna naknada štete iz osiguranja je za sada potpuno nepoznata, s obzirom da za razliku od katastrofalnih šteta korona virus pandemija i dalje traje.

Pandemija COVID-19 se ostvarila i imala uticaj na delatnost osiguranja i reosiguranja. U cilju detaljnije analize uticaja ove pandemije na osiguranje i reosiguranje, prvo razmatramo uticaj na osiguranje kroz razmatranje uticaja na sprovođenje osiguranja kao delatnosti, uticaja pandemije na distributivnu mrežu, neživotne i životne osiguravače, ograničenost osigurljivosti i aktivnosti regulatora, a potom razmatramo reosiguranje.

5.1. Uticaj pandemije na sprovođenje delatnosti osiguranja

Pandemija COVID-19 uzrokovala je promenu i gubitke ljudskih života kao i probleme u ekonomiji, na koje smo ukazali. Posebno su pod jakim uticajem bili sektori poput turizma, transporta, proizvodnja, maloprodaja i ugostiteljstvo. Iako je direktni uticaj pandemije na osiguranje bio relativno mali, na šta ćemo ukazati u delu uticaja na neživotna i životna osiguranja, indirektni uticaj je značajniji i osećaće se dok pandemija traje a uključuje kontinuitet poslovanja i zadržavanje radnih mesta kao i prelazak na online poslovanje, pružanje usluga klijentima i profit.

Osiguravajuća društva izgubila su otrilike 48% svoje tržišne vrednosti od početka krize prema Coforge-u.²⁴ Posebno su pogodjeni osiguravači životnog i zdravstvenog osiguranja čiji je prosečni pad tržišne vrednosti od početka krize 58%. Troškovi testiranja i lečenja u uslovima pandemije COVID-19 će smanjiti profit američkih zdravstvenih osiguravača.

Brojni su uticaji, međutim, pored pada profitabilnosti i tržišne vrednosti. Oni se vide u izazovima rada u obavljanju delatnosti osiguranja, povećanoj potrebi ka digitalizaciji poslovanja, strategijama, spajanjima i pripajanjima, promenama kod potrošača, finansijskog izveštavanja i mnogim drugim.

Redefinisane ljudske dimenzije rada u današnjem svetu poremećaja kontinuiran je proces. To je način transformacije i razvoja sa strateškim fokusom na

²⁴ Impact of COVID-19 on Insurance Industry Continuing Service Excellence, A view from Coforge, Coforge, 2020.

rad i svrhu, značenje i vrednost organizacije.²⁵ Na početku pandemije postojale su tri ključne faze koje su uspešni timovi morali primeniti kako bi bili uspešni u usmeravanju organizacija u uslovima pandemije COVID-19:²⁶

1. Odgovor: Kako se organizacija bavi sa sadašnjom situacijom i obezbeđuje kontinuitet.
2. Oporavak: Kako organizacija uči i izlazi jača
3. Napredovati: kako se organizacija priprema i oblikuje „novu, izmenjenu normalnost“.

Mnoge kompanije su odlučile, ili će uskoro odlučiti, kao odgovor na širenje virusa COVID-19, da sav posao ili veći deo posla obavljaju online. Ovo je u centru pažnje postavilo potrebu za korporativnom otpornošću i sposobnošću da se prihvate alati i prakse virtualne saradnje. Kompanije koje su ranije prihvatile napredne radne prakse verovatno su u dobrom položaju da održe svoje poslovanje. Svaka organizacija će verovatno morati da povuče tri poluge različito u zavisnosti od svog posla kako bi kreirala recept za budućnost elastičnost,²⁷ a to uključuje rad, radnu snagu i radno mesto. U digitalnom svetu mašine i ljudi će biti omogućeni da rade samostalno i u međusobnom dogовору. Kompanije će nastajati da podrže tu ideju kroz istraživanje načina digitalizacije delova ili celokupnog posla kroz napredak u tehnologijama. Kako ova automatizacija povećava efikasnost, ljudi će se fokusirati na inovacije, kreativnost i rešavanje problema. Buduće organizacije će identifikovati, privući i angažovati ljude sa pravim veštinama i iskustvom za postizanje misije i svrhe. Organizaciju će činiti mnoge vrste radnika i angažovaće partnera i druge ključne zainteresovane strane bilo gde u svetu. Kontinuirano učenje će podržati potrebno usavršavanje radne snaga za rešavanje nadolazećih nestaćica obučene radne snage. Buduće radno mesto će spojiti fizičko i virtuelno okruženje i isporučiće dosledan identitet poslodavca svim zaposlenima, izvođačima i drugim zainteresovanim stranama. Personalizovana iskustva će osnažiti ljude da pruže najbolje. Alati i platforme za saradnju podržaće dinamičan rad lokacija i asinhronje saradnje. Agilan način razmišljanja će biti norma, a organizacije će više vrednovati prilagodljivost nego procedure.

Izazovi koji su se postavili u pogledu digitalizacije bile su najizazovnije. Praktično preko noći, tražilo se od tehnoloških lidera da podrže širok

25 From survive to thrive: The future of work in a post-pandemic world, 2021, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/HumanCapital/gx-the-future-of-work-post-covid-19-poc.pdf>

26 From survive to thrive: The future of work in a post-pandemic world, 2021, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/HumanCapital/gx-the-future-of-work-post-covid-19-poc.pdf>

27 Future of Work: Ways of working to sustain and thrive in uncertain times, Increasing organizational resilience in the face of COVID-19, Deloitte, 2020, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/Future_of_Remote_Work_Final_031420.pdf

spektar novih pritisaka – preusmeravanje zahteva kupaca na digitalne kanale, rekonfigurisane lance snabdevanja, dodatne neophodne kapacitete i širinu opsega za saradnju radne snage, licence i opremu za podršku radu na daljinu i mnoštvo drugih pitanja. Iako ne postoji dokazana mapa puta za rešavanje globalne krize izazvane pandemijom COVID-19, lideri će na svim nivoima morati da deluju u tri faze. Globalno, donosioci tehnoloških odluka u svakoj organizaciji već su doneli značajne odluke da brzinom odgovore na pandemiju COVID-19 kako bi maksimizirali sigurnost zaposlenih i osigurali kontinuitet poslovanja. Postepeno, kako pandemija počinje da evoluira, moraće da pređu u sledeće dve faze: Oporavak – tokom kojeg organizacija uči i jača iz svog odgovora; i uspevaju – u kojima se organizacija priprema i oblikuje „sledeću normalu“.²⁸

Da bi umanjili rizik, poslovni lideri obično pokušavaju da objasne svaku nesigurnost, ali pandemija COVID-19 je nametnula izazove koje je retko ko mogao da predviđi. Iako uticaj pandemije neće biti ujednačen u svim kompanijama, većina strateških direktora deli isto najvažnije pitanje – kakvu ulogu strategija korporativne funkcije može imati da pomogne da se poslovanje oporavi i napreduje? Deloitte je objedinjavajući uvide iz razgovora sa liderima iz više od 50 organizacija civilnog društva i starijim rukovodiocima strategija u kompanijama iz čitavog sveta došao do zaključka o pet ključnih aktivnosti koje direktori strateškog nivoa treba da primene da bi pomogli svojim organizacijama da se oporave od uticaja pandemije COVID-19 i dugoročno napreduju:²⁹ 1) uravnotežite ovde i sada sa dugoročnim pogledom, 2) prihvativate nesigurnost planirajući višestruke alternativne budućnosti, 3) preispitajte šta je moguće, 4), podignite ulogu „orquestra“ i 5) prilagodite se svrsi.

Promjenjeni svet usled pandemije COVID-19 nudi pogled na to kako se privreda i društvo mogu razvijati tokom narednih tri do pet godina dok svet kreće potencijalnim dugoročnim implikacijama globalne pandemije. Dijalog o saradnji koji su organizovali Deloitte i Salesforce nastavlja tradiciju kompanija da pružaju predviđanje i uvid koji informišu otporne lidere:³⁰ 1) istražite kako bi trendovi koje vidimo tokom pandemije mogli oblikovati svet dugoročno, 2) vodite produktivne razgovore o trajnim implikacijama i uticajima krize, 3) utvrđite odluke i akcije koje će poboljšati otpornost na brzo menjajuće okruženje i 4) pomerite se dalje od „oporavka“ od krize prema „napredovanju“ na duži rok. Lideri moraju

28 COVID-19: Shaping the future through digital business, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/COVID-19/gx-technology-digital-COVID-19-recovery-shaping-future-digital-business.pdf>

29 How is COVID-19 reshaping the role of corporate strategy?, Five new realities chief strategy officers need to embrace, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/process-and-operations/us-strategy-function-in-a-post-covid-world.pdf>

30 The world remade by COVID-19: Recover: Planning scenarios for resilient leaders, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/COVID-19/Thrive-scenarios-for-resilient-leaders.pdf>

preduzeti odlučne mere kako bi osigurali otpornost svojih organizacija. Prema Delloite-u, istraživana je pet najverovatnijih promena u post korona svetu:³¹ 1) ukupna težina pandemije i obrazac napredovanja bolesti, 2) nivo saradnje unutar i između zemalja, 3) odgovor zdravstvenog sistema na krizu, 4) ekonomski posledice krize i 5) nivo socijalne kohezija kao odgovor na krizu.

Svet nakon korone će pokrenuti strukturne i sistemske promene i opšte je očekivanje da će oporavak biti krajnje asimetričan u regionima i sektorima. Većina sektora će se ponovo izmisliti kako bi napredovali, a mnogi će koristiti spajanja i preuzimanja (merdžere i akvizicije) da bi ubrzali ovu transformaciju. Kako se kompanije pripremaju za novi svet sa suštinski preoblikovanim ekonomijama i društвima, neizbežno je da će se i okruženje za dogovaranje materijalno promeni. Pored tradicionalnih spajanja i preuzimanja, kompanije moraju da primene širok spektar strategija rasta, kao što su partnerstva sa sličnim kompanijama, zajednička ulaganja sa privatnim kapitalom, ulaganje u tehnologije, međusektorski savezi sa stručnjacima i partnerstvo sa vladama. Kombinacija odbrambenih i napadnih strategija spajanja i preuzimanja trebala bi se pojaviti dok kompanije teže da zaštite postojeća tržišta, ubrzaju oporavak i pozicioniraju se da zauzmu neosporno vođstvo na tržištu. Redefinisane spajanja i preuzimanja u smislu ovih scenarija i izbora doneće toliko potrebnu jasnoću svrhe, dok će se suočavati sa neizvesnostima.³²

U vreme kada se društvo suočava sa neviđenim poremećajima i preokrećima, a javni novac koristi za podršku solventnosti i likvidnosti poslovanja, ponašanje i obaveze uprave suočene su sa pojačanim nadzorom. Kroz proces korporativnog izveštavanja, zainteresovane strane treba da budu u stanju da identifikuju dobro vodene kompanije koje deluju u javnom interesu. Smisleno izveštavanje i robusni mehanizmi upravljanja ključni su principi od javnog interesa i poverenja.³³

5.2. Uticaj pandemije na distributivnu mrežu i osiguranike

U savremenom dinamičkom poslovnom okruženju, u kome vlada snažna konkurenčija između osiguravajućih društava i u kome su osiguravajuća društva pritisnuta konkurentskim pritiscima i izvan industrije osiguranja, bolje

31 The world remade by COVID-19: Recover: Planning scenarios for resilient leaders, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/COVID-19/Thrive-scenarios-for-resilient-leaders.pdf>

32 M&A and COVID-19: Charting new horizons, Thrive: Recovery could rewrite the rules of M&A, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/COVID-19/gx-COVID-19-Mergers-Acquisitions-Charting-New-Horizons.pdf>

33 Corporate Reporting And Audit—a Collective Responsibility, Meaningful reporting and robust governance mechanisms are key tenets of public interest and drive trust, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Audit/gx-corporate-reporting-and-audit-report.pdf>

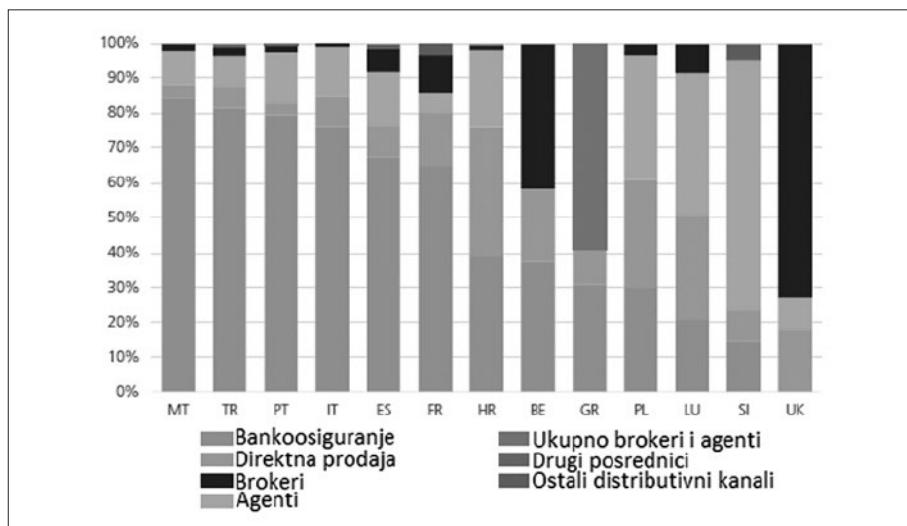
prolaze ona osiguravajuća društva koja mogu bolje da se prilagode tržištu odnosno svojim osiguranicima. Primena savremene marketing koncepcije predstavlja sredstvo putem koga osiguravajuća društva mogu bolje da se prilagode tržišnim uslovima i zbog toga ona predstavlja nužnost u njihovom poslovanju. Upravljanje rizikom je bilo i biće osnovni posao osiguravajućih i reosiguravajućih društava, ali da bi uspela u dinamičkom poslovnom okruženju današnjice ona moraju da odgovarajući pažnju posvećuju pitanjima marketinga odnosno maksimalnom zadovoljenju korisnika njihovih usluga – osiguranika, kada je reč o poslovima osiguranja, i osiguravajućih i reosiguravajućih društava, kada je reč o poslovima reosiguranja. Upravo jedan od glavnih doprinosa modernog marketinga jeste podsticanje kompanija da uvide značaj preusmeravanja fokusa od usredsređenosti na proizvod, odnosno uslugu osiguranja, ka usredsređenosti na tržište i kupce.

Kanali prodaje predstavljaju instrument marketing miksa čija se svrha sastoji u tzv. stvaranju koristi od mesta, odnosno, koji obezbeđuje da usluga osiguravajuće odnosno reosiguravajuće zaštite bude dostupna u vreme kada je potrošač želi i na mestu gde je želi. Kanali distribucije predstavljaju, dakle, različite načine za prodaju usluga osiguravajuće odnosno reosiguravajuće zaštite. Kanali prodaje su se razvijali tokom vremena a u savremenim uslovima poslovanja osiguravajućih i reosiguravajućih društava oni predstavljaju osnovu konkurentske prednosti. Peter Draker je ukazao da će u budućnosti do najvećih promena doći upravo u kanalima prodaje a ne u novim načinima proizvodnje i potrošnje.

Kanali distribucije odnosno prodaje usluga osiguravajuće i reosiguravajuće zaštite mogu biti direktni (kada postoji direktni kontakt između osiguravača i reosiguravača sa korisnicima njihovih usluga) i indirektni (kada se između ovih učesnika pojavljuju posrednici). Direktnom prodajom osiguravajuća odnosno reosiguravajuća društva mogu da uslugu ponude jeftinije, uspostave direktnu spregu sa potrošačima, održe bolju kontrolu u odnosu na pružanje usluge i da budu sposobniji za pravljenje razlika kod diferenciranja usluga. Posredovanje u pružanju usluga osiguranja i reosiguranja je isto tako uobičajeno. Posrednici su značajni jer, između ostalog, mogu da obezbede pružanje usluga osiguranja na mestu gde je osiguranicima najpogodnije, pružaju savete i procenu rizika, omogućavaju široku geografsku rasprostranjenost pružanja usluga osiguranja i vrše kustomizaciju usluga osiguravajuće zaštite u skladu sa individualnim zahtevima korisnika. Međutim, osiguravajuća i reosiguravajuća društva najčešće koriste istovremeno kombinovanje direktnih i indirektnih kanala distribucije jer što je veći broj kanala veća je tržišna pokrivenost a time i stopa rasta prodaje.

Učešće pojedinih prodajnih kanala na primeru prodaje životnih osiguranja prikazuje grafikon.

Grafikon 7: Učešće različitih distributivnih kanala u prodaji životnog osiguranja u Evropskim zemljama

Izvor: *European Insurance in Figures*, 2018 data, 2020, str.48.

Uspešnost prodaje je ključ uspeha u sektoru finansijskih usluga. Većina polisa osiguranja danas se u svetu prodaje upravo posredstvom agenata i brokera. Agenti u svetu reprezentuju osiguravajuću kompaniju i deluju u njeno ime. Razlika postoji kod agenata u osiguranju imovine gde osiguravajuća zaštita nastaje neposredno nakon kontakta osiguranika sa agentom a kod osiguranja lica, agent ne može da zaključi ugovor o osiguranju tj. osiguravajuća zaštita nastaje kada dođe odobrenje od osiguravača. Zastupnici osiguranja odnosno agenti moraju biti kompetentni profesionalci sa visokim tehničkim znanjem u određenoj oblasti osiguranja. Takođe oni moraju dobro poznavati potrebe svojih klijenata, osiguranika. Uloga agenata jeste da identifikuju potencijalne osiguranike, analiziraju njihove potrebe i predlože najbolje rešenje u pogledu osiguravajuće zaštite. Nakon prodaje, agenti imaju odgovornost u pogledu obezbeđenja post prodajnih usluga klijentima. Za razliku od agenata, brokeri nastupaju u ime osiguranika nastojeći da plasiraju ponudu osiguranja kod određenog osiguravača, mogu da rade sa više osiguravača a ugovor o osiguranju je zaključen tek kad ga potvrdi osiguravač. Brokeri su značajni s obzirom da imaju visoko specijalizovano znanje za pojedine oblasti osiguranja, obezbeđuju usluge menadžmenta rizikom i kontrole gubitka a takođe u slučaju velikih korporativnih osiguranika, kontrolišu njihove ugovore. Posebno su značajni u oblasti neživotnih osiguranja odnosno osiguranja imovine i odgovornosti zatim u oblasti osiguranja beneficija za zaposlene radnike, u slučaju zaključivanja grupnog osiguranja života i medicinskih troškova velikih kompanija.

Osim standardne prodaje usluga osiguranja putem agenata i brokera, i filijala i zaposlenih u osiguravajućim društvima u novije vreme se zbog pojačanih pritisaka u pogledu efektivnosti i efikasnosti kanala distribucije javljaju novi koji bi se jednim imenom mogli označiti kao alternativni kanali distribucije koji, međutim, ne predstavljaju zamenu za postojeće, već njihovu dopunu u sklopu multikanalnog pristupa distribuciji usluga osiguravajućih društava. Postoje tri glavna razloga njihovog pojačanog učešća: održavanje velikog proja prodajnog osoblja je izuzetno skupo posebno u poređenju sa troškovno efikasnim elektronским distributivnim kanalima, alternativni kanali distribucije nemaju monetarna i geografska ograničenjima fizičkog prisustva i alternativni kanali mogu uticati na istovremeno smanjenje troškova distribucije i unapređenje satisfakcije korisnika usluga dajući na taj način osiguravajućim društvima konkurentsku prednost.

Call odnosno pozivni centri kao alternativni kanal distribucije mogu biti izuzetno lukrativno sredstvo obezbeđenja konkurenčke prednosti. Mogu biti interni organizovani ili obezbeđeni putem outsourcing-a. Osim za prodaju usluga osiguravajuće zaštite mogu biti iskorišćeni kao sredstvo za unapređenje odnosa sa potrošačima. Prodaja putem radnog mesta osiguranika takođe poprima na značaju posebno kada je reč o osiguranju života. Nagli rast učešća prodaje putem radnog mesta je posledica niskih troškova ovog kanala kao i mogućnosti osiguravajućih društava da uslugu osiguravajuće zaštite ponude istovremeno velikom broju ljudi. Prodaja putem tržišnih brokera koji svojim klijentima daju savete u pogledu investicionih mogućnosti predstavljaju takođe alternativni kanal distribucije nekih usluga osiguranja koje imaju investicioni karakter.

Bankosiguranje: Bankosiguranje predstavlja prihvaćen naziv za prodaju usluga osiguravajuće zaštite putem banaka. Osnovna ideja je doći do većeg broja osiguranika preko već uspostavljene mreže filijala banaka, koje po pravilu imaju širu mrežu poslovnih jedinica nego osiguravajuća društva. Takođe, osiguravajuća društva prodajom usluga osiguranja putem banaka mogu da se osalone na dugoročne odnose sa potrošačima koje su banke već uspostavile. S druge strane, korist imaju i banke, jer putem prodaje usluga osiguranja mogu da ostvare dodatnu zaradu i prošire paletu proizvoda koje nude svojim korisnicima, stičući na taj način konkurenčku prednost. Do sredine devedesetih godina dvadesetog veka bankosiguranje se uglavnom razvijao u Evropi. Inicijalni impuls prodaji usluga osiguranja putem banaka u SAD bio je Financial Services Modernization Act usvojen 1999. godine koji je omogućio konvergenciju kompanijama iz finansijske uslužne industrije. Putem banaka se uglavnom prodaju usluge osiguranja života.

Internet: Internet podrazumeva upotrebu sredstava informacione i komunikacione tehnologije kako bi se usluga osiguranja isporučila korisnicima odnosno osiguranicima. Internet omogućava potencijalni pristup većem broju

osiguranika, poboljšanju prodajne usluge osiguranja preko digitalnog završavanja poslova i omogućavanjem raspoloživosti usluge osiguranja kada i gde potrošači to žele, multimedijalnosti i interaktivnosti što je naročito značajno kada se ima u vidu razvoj odnosa sa potrošačima a najveća korist od interneta jesu znatno niži troškovi u odnosu na druge kanale distribucije. Procenjuje se da primena interneta dovodi do obaranja pratećih troškova sprovođenja osiguranja između 15% (u slučaju životnih osiguranja) i 42% (u slučaju neživotnih osiguranja). Međutim, putem interneta se ne mogu dobiti sve željene informacije. Potreba za ličnim kontaktom i savetom agenta ili brokera ne mogu se zameniti samo količinom informacija i brzinom njihovog prenosa. Putem interneta se mogu prodavati samo one usluge osiguravajuće zaštite, kao što je na primer obavezno osiguranje autoodgovornosti, koje ne zahtevaju detaljnija objašnjenja niti prilagođenu uslugu odnosno analizu rizika.

Poslednji meseci pokazali su dalekosežni uticaj globalne pandemije COVID-19 – sa reperkusijama na različite nivoe poslovnog modela delatnosti osiguranja. Jedno područje posebno pogodeno jesu kanali distribucije. Međutim, priroda i obim prekida variraju u zavisnosti od poslovne linije i segmenta kupaca. Osiguravači koji su već uložili u razvoj svojih digitalnih kompetencija bili su u boljem položaju da odmah odgovore na izazove. Rano ulaganje u digitalne prodajne procese tokom pandemije COVID-19 pokazalo se ključnim elementom u uspešnom održavanju kontakta sa kupcima.

Demografske promene kao što je starenje stanovništva i povezani zahtevi za zdravstvenim sistemom, porast hroničnih bolesti, kao i povećani i promenljivi regulatorni zahtevi, sužavaju mogućnosti zarade. Troškovi su u centru pažnje više nego ikad. Ovome se pridružuje činjenica da regulatorni organi pažljivije nadziru provizije i profitne marže, a zahtevi za transparentnošću se povećavaju zbog porasta cena i opadanja prihvatanja kupaca, kako među kupcima, tako i među regulatorima.

Povećana osetljivost na premije i smanjeno razumevanje usluga dopunskog osiguranja, posebno među mlađom generacijom, dovode do pada potražnje za dopunskim proizvodima. Promene u ponašanju kupaca i opadanje lojalnosti kupaca takođe se primećuju u svetu poboljšane transparentnosti premija, npr. putem aggregatora, i pojednostavljenih procesa zamene polisa osiguranja. Kao odgovor većina osiguravača pokušava da ojača kanale distribucije. Iako je kratkoročni izazov povećati digitalizaciju ili ne, pandemija će verovatno srednjeročno i dugoročno masovno ubrzati digitalizaciju prodajnih procesa u delatnosti osiguranja.

Osiguranici će se vrlo nerado vratiti u „analogni“ svet, jer je zavisnost od digitalnih kanala dovela do promenjenih potreba kupaca, budućih osiguranika. Pad lojalnosti kupaca zbog veće transparentnosti premija kao i digitalizacija i automatizacija procesa stvaraju povećanu konkureniju i pritisak troškova, povećavajući potrebu za digitalnom transformacijom. Osiguravači i posrednici u osiguranju moraju da se uvere da su spremni za digitalne procese, od

prodajnih kanala i interakcije sa klijentima do analize podataka. Očekujemo da će distribucija osiguranja u budućnosti biti deo „ekosistema“, na primer, integrisanog u potrošačku robu ili životne situacije i stambene kupovine. Ekosistemski partnerstva nude mogućnost proširenja uloge osiguravača i distributera izvan plasmana proizvoda. Kroz partnerstva, osiguravači mogu pristupiti novim zaštićenim podacima kako bi produbili svoje odnose sa kupcima i privukli nove kupce. Sa povećanjem obima podataka o ekosistemima, osiguravači kao i distributeri osiguranja će moći ponuditi personalizovane proizvode i usluge svojim kupcima, značajno poboljšavajući iskustvo kupaca. Upravo je masovna kustomizacija, odnosno masovno prilagođavanje trend koji je započet i pre pandemije COVID-19, ali će se posebno ispoljiti nakon pandemije.

Pad poslovanja očekuje se i u komercijalnom segmentu, delom podstaknut nižom solventnošću. Mnoge kompanije se bore sa smanjenjem prodaje, što dovodi do nižeg prihoda. Pored toga, očekuje se da će talas velikih promocija osiguravača i distributera osiguranja uzrokovati nesolventnost u kratkom i srednjem roku. Potreba za digitalnom transformacijom u sektoru komercijalnog osiguranja podstaknuta je preseljenjem procesa i tempom i stepenom digitalizacije koji se moraju prilagoditi specifičnim potrebama kupaca i prodajnih partnera. Kako se digitalizacija ubrzava i kako raste potreba za savetima, tako će rasti i tehnički i kulturni izazovi. Inovativne ideje su potrebne da bi se udovoljilo promenljivim potrebama kupaca i privukli novi kupci. Dakle, da bi ostali konkurentni, svi kanali prodaje osiguranja, kako direktni tako i posrednici, zahtevaju digitalizaciju. Posrednici u osiguranju se moraju sve više integrisati u digitalni lanac vrednosti.

Takođe, povećaće se tražnja za pojedinačnim proizvodima i uslugama: tradicionalne, dugoročne usluge osiguravajuće pokrića zameniće agilne usluge osiguranja. Promene u ponašanju kupaca doveće do pomeranja potražnje ka fleksibilnom osiguravajućem pokriću i uslugama. Može se očekivati veća tražnja za polisama osiguranja u oblasti prekida poslovanja, pravnih saveta o radnom i ugovornom pravu, kao i za sajber osiguranje. Osiguravači se sada moraju suočiti sa izazovom revizije portfelja i razvoja dodatnih usluga i ponuda.

Iako će posrednici, agenti i brokeri i dalje biti važan deo distributivnog okruženja, osiguravačima je potreban sistem koji uključuje opcije za „digitalne agente“. Fleksibilna radna snaga povećava otpornost na nepoznatu budućnost. Sofisticirani alati za generisanje digitalnih potencijalnih klijenata i izgradnju poverenja u početnim diskusijama su ključni. U tom kontekstu, višekanalni modeli će i dalje rasti na značaju. Osiguravači moraju omogućiti kupcima da se lako prebacuju između digitalne i oflajn komunikacije bez prekida ili neprijatnosti. Ovo će podstići i omogućiti hibridno ponašanje kupaca.

Fizičke prodajne snage i posrednici odgovorni su za većinu distribucije osiguranja po geografskim područjima i vrstama poslovanja. Iako se udeo

poslovanja obavljenog putem ovih kanala menja tokom poslednje decenije, dok se neki kupci „sele“ online, oni ostaju primarni kanali u životnim, komercijalnim i osiguranjima lične imovine. Ali kontinuirano fizičko udaljavanje ima dramatične i neposredne uticaje na distribuciju osiguranja.

Prelazak na digitalne alate. Agenti naviknuti na lične interakcije brzo se kali- brišu kako bi pružili nesmetanu uslugu klijentima koji se mogu suočiti sa ozbiljnim zdravstvenim ili ekonomskim izazovima. Ovi agenti takođe preispituju kako grade odnose sa potencijalnim klijentima, jer se većina oslanja na lične sastanke. U istraživanju američkih agenata iz januara 2020. godine McKinsey and Company, oko 90% prodajnih razgovora agenata životnog osiguranja i gotovo 70% njihovih tekućih razgovora sa klijentima obavljeno je lično.³⁴ Istraživanje evropskih izvršnih rukovodilaca krajem aprila 2020. otkrilo je da oko 89% ispitanika očekuje značajno ubrzanje digitalizacije, a većina takođe predviđa dalji pomak u kombinaciji kanala. Pandemija COVID-19 povećala je želju kupaca, agenata i osiguravača za udobnošću oko modela i alata za digitalnu i daljinsku interakciju.

Potražnja klijenata za samoposluživanjem u trenutnom okruženju samo je ubrzala značaj digitalnog. Nedavno istraživanje potrošača u Španiji pokazalo je da se digitalni pristup osiguranju povećao za skoro 30% od početka pandemije.³⁵ Ali isto istraživanje takođe je otkrilo da je nivo zadovoljstva kupaca digitalnom isporukom u osiguranju najniži u poređenju sa svim ostalim sektorima. Ključni razlog za nezadovoljstvo bili su „alati koji se teško koriste“.³⁶ Stoga će osiguravači trebati uložiti u proširenje i poboljšanje alata za samoposluživanje kako bi bolje podržali zadovoljstvo kupaca i agenata.

Posrednici ponekad zahtevaju rad van mreže, u slučajevima kao što su potreba za fizičkim potpisom i procena zdravstvenog stanja prilikom preuzimanja rizika u osiguranje. Mnogi kupci trenutno ne žele da se uključe u postupak fizičkog osiguranja zbog straha od zaraze. Osiguravači moraju brzo pronaći načine za digitalno potpisivanje ugovora – poput boljeg korišćenja spoljnih podataka i oslanjanja na izjave o dobrom zdravlju kako bi povećali broj osiguranika.

Potpune informacije, komunikacija i mobilnost omogućavaju kupcima da naprave bolji izbor i prenesu svoje preferencije i mišljenja drugima širom sveta. Promene kod potrošača nastaju zahvaljujući sledećim novim mogućnostima:³⁷

34 McKinsey US Insurance Agent Survey, conducted online, preuzeto sa: How insurance can prepare for the next distribution model, <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/how-insurance-can-prepare-for-the-next-distribution-model>

35 McKinsey Marketing & Sales COVID-19 Digital Sentiment Analysis for Spain, preuzeto sa: How insurance can prepare for the next distribution model, <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/how-insurance-can-prepare-for-the-next-distribution-model>

36 McKinsey Marketing & Sales COVID-19 Digital Sentiment Analysis for Spain, preuzeto sa: How insurance can prepare for the next distribution model, <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/how-insurance-can-prepare-for-the-next-distribution-model>

37 Kotler, F. i Keler, K. L.: *Marketing menadžment*, Data Status i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2017, str. 16-17

- Potrošači mogu da koriste internet kao moćno pomoćno sredstvo za pronaalaženje informacija i kupovinu. Potrošači mogu da uporede cene i karakteristike proizvoda, da pročitaju ocene korisnika i da poruče robu preko internata iz bilo kog mesta u svetu, 24 časa, 7 dana u nedelji.
- Potrošači mogu da pretražuju, da komuniciraju i da kupuju u pokretu. Potrošači sve više koriste pametne telefone i tablet uređaje u svakodnevnom životu. Jedno istraživanje je pokazalo da većina vlasnika pametnih telefona u Evropi koristi telefon za istraživanje i kupovinu proizvoda.³⁸
- Potrošači mogu da iskoriste društvene mreže da prenesu svoja mišljenja i da iskažu lojalnost.
- Potrošači mogu aktivno da komuniciraju o kompanijama. Ukoliko se prijave na mejlig liste, potrošači mogu da primaju marketinške i prodajne materijale, obaveštenja o popustima, kuponima i drugim posebnim ponudama.
- Potrošači mogu da odbiju marketinške aktivnosti koje smatraju neprikladnim. Potrošači mogu da blokiraju online poruke, da preskaču reklamne blokove pomoću digitalnih video rekordera i da izbegavaju marketinške podsticaje koji se plasiraju poštom ili telefonom.

Promene u primeni marketinga u odnosu na potrošače od analognog ka digitalnom dobu prikazuje tabela 4.

Tabela 4: Promene u odnosu na potrošače od tradicionalnog ka digitalnom marketingu

Od	Do
Potrošača kao masovnog tržišta	Potrošača kao dinamične mreže
Komunikacije se odašilju potrošačima	Komunikacije su dvosmerne
Kompanije imaju ključni uticaj (influensi)	Potrošači imaju ključni uticaj
Marketing ubeđuje na kupovinu	Marketing inspiriše kupovinu, lojalnost i propagiranje
Jednosmerno kretanje vrednosti	Dvosmerno kretanje vrednosti
Ekonomija obima	Ekonomija potrošačke vrednosti

Izvor: Rogers, D. L.: *Digital Transformation Playbook: Rethink Your Business for the Digital Age*, Columbia University Press, New York, 2016.

38 Smartphones Shape Habits in Europe, https://www.warc.com/newsandopinion/news/smartphones_shape_habits_in_europe/30470 (pristupljeno 05.03.2018.)

Savremeno ponašanje potrošača, kako oni pronalaze, pristupaju, koriste, dele i utiču na proizvode, usluge i brendove radikalno je drugačije nego u primeni tradicionalnog marketinga.

U najvećem delu XX veka sve kompanije primenjivale su model masovnog tržišta. Jedna kompanija proizvodila bi proizvod koji je prodavan svim kupcima na tržištu. U paradigmi masovnog marketinga kupci su pasivni. Njihova jedina uloga jeste da kupe ili ne kupe određeni proizvod ili uslugu. Masovni mediji kao i masovna proizvodnja koriste se kako bi se isporučila i promovisala ponuda kompanije što je moguće većem broju kupaca. Uspeh ovog modela marketinga bazirao se na ostvarenju ekonomije obima, odnosno masovne proizvodnje koja omogućuje niže fiksne troškove po jedinici proizvoda.

U svetu tehnoloških promena, potrošači sve više žele unikatni proizvod ili uslugu, unikatni medij, unikatnu prodaju, odnosno individualno prilagođen marketing (masovno prilagođavanje). U novom marketingu kompanija i potrošači imaju ulogu u kreiranju i promovisanju proizvoda i usluga. Digitalni marketing model može se prikazati kao mreža međusobnih odnosa. U mrežnom modelu, postojeći i potencijalni kupci imaju pristup širokoj raznovrsnosti digitalnih platformi koje im omogućavaju interaktivnost, publikovanje, odašiljanje informacija i inoviranje a stoga i oblikovanje brendova, njihove reputacije ali i tržišta. Pored uticaja na potrošače koje ostvaruje kompanija preko direktnе komunikacije, potrošači su pod uticajem međusobnih komunikacija.

U istraživanju preko 47.000 osiguranika na reakcije kako COVID-19 menja poglede, način kupovine i procene osiguranja, konsalting kuća Accenture je došla do sledeća 3 zaključka:³⁹

1. Tokom pandemije COVID-19, kuća ili stan su središte potrošačkog univerzuma. To je sigurna luka u pandemiji COVID-19. Takođe funkcioniše kao škola, kancelarija i tržni centar. Potrošačeva digitalna veza omogućava i pokreće promenu. Zaštita te veze – uvek kritične veze između kuće i spoljnog sveta – sada je najvažnija. Nije iznenađujuće što su identitet i zaštita ličnih podataka najvažniji. Potrošačke usluge osiguravajućeg pokrića za sajber osiguranje su potrebne na tržištu. Nuđenje zaštite potrošačkog identiteta i dragocenih digitalnih podataka osiguravačima pruža dodatnu dodirnu tačku.
2. Potrošači su sve više osetljivi na cene u recesijskim uslovima kreiranim pandemijom COVID-19. Zbog toga, oni zahtevaju od osiguravača da isporuče vrednost za potrošeni novac. Potrošači su rangirali vrednost za novac više od bilo kog drugog prioriteta – čak i više od mogućnosti upravljanja računima na način koji njima odgovara. Konkurentne cene osiguranja takođe su rangirane u prva tri faktora koja potrošači smatraju važnim.

39 Three ways COVID-19 is changing insurance, Accenture, 2020, <https://www.accenture.com/ae-en/insights/insurance/three-ways-covid-19-changing-insurance>

3. Više od polovine anketiranih severnoameričkih potrošača kaže da im je osiguravač pružio potrebnu podršku u uslovima pandemije COVID-19. Ali globalno, potrošači su bili manje zadovoljni. Osamnaest posto kaže da njihov osiguravač nije jasno i efikasno saopštio svoj odgovor na pandemiju. Istoriski gledano, stope zadržavanja potrošača u osiguranju ostale su stabilne.

5.3. Uticaj pandemije na neživotne osiguravače

Ključne vrste osiguranja koje su pogodjene korona virusom uključuju: osiguranje od prekida rada, zdravstveno osiguranje i životno osiguranje a u određenoj meri i osiguranja od otkaza putovanja, osiguranje od otkaza koncerata i drugih događaja, osiguranje lanaca snabdevanja, osiguranja venčanja koja ne mogu biti održana kao i putna zdravstvena osiguranja. U suštini, najveći iznosi šteta za osiguravajuća društva su po osnovu prekida rada ali i zdravstvenog osiguranja i životnog osiguranja. Takođe, investicioni prinosi su ugroženi padom ekonomskom recesijom ali i padovima referentnih kamatnih stopa na istorijske minimume.

Prva vrsta neživotnih osiguranja na udaru je putno osiguranje. Isplata naknade iz osiguranja po osnovu putnih osiguranja bila je prva pomoć hiljadama osiguranika čiji su planovi putovanja izmenjeni usled otkaza putovanja zahvaljujući korona virusu. Zajedno sa isplatama po osnovu avio osiguranja, naknada šteta po osnovu putnog osiguranja je omogućila osiguranicima da prevaziđu teško vreme nastalo usled korona virusa. Samo u Velikoj Britaniji očekuje se da će isplata naknada po osnovu putnog osiguranja u ukupnoj vrednosti od 275 miliona dolara. Očekuje se ukupno 400.000 odštetnih zahteva po osnovu ove vrste osiguranja i to samo u Velikoj Britaniji.

Osiguranje vazduhoplova je takođe, potencijalno, snažno pogodjeno. Širenjem virusa uvedene su restrikcije na putovanja a i sa smirivanjem pandemije avio kompanije uvode strogu kontrolu putnika kao i razmake u samim avionima. Međunarodno udruženje avio prevoznika (IATA) procenjuje da će globalni finansijski uticaj COVID-19 na avio transportnu industriju iznositi 252 miliona dolara, sa očekivanjem umanjenja godišnjih prihoda za 44% u odnosu na 2019. godinu.

COVID-19 je doveo i do otkazivanja događaja. Osiguranje otkazivanja velikih događaja po pravilu se saosigurava i reosigurava, tako da će se štete po osnovu otkazivanja događaja proširiti delatnošću osiguranja i reosiguranja. Do sada je odloženo takmičenje ragbi unije „Six Nations“, suspendovani su „Grand National“, „Wimbledon“ i „The Champions League“, takođe suspendovana je „Europa League“, vodeći bajzbol Londonski događaj kao i Formula jedan. Letnje olimpijske igre u Tokiju su odložene za 2021. godinu. Trenutna su očekivanja da će se letnje olimpijske igre ipak održati ove 2021. godine.

Takođe, otkazani su brojni kulturni događaji, muzički festivali kao što je festival u Edinburgu a Exit festival u Novom Sadu je pomeren za avgust a potom otkazan. Ekonomski štete od otkazivanja ili odlaganja brojnih događaja su ogromne. Swiss Re procenjuje izloženost odlaganju olimpijskih igara na 250 miliona dolara. Takođe, Swiss Re je uveren da će otkazivanja događaja po osnovu COVID-19 činiti oko 15% ukupnih šteta po osnovu otkazivanja događaja.

Ispłata odštetnih zahteva nastaje i po osnovu osiguranja povreda na radu, s obzirom da će se kompanije suočiti sa zahtevima radnika kod kojih je ugovoren rizik pandemije u okviru njihovih dužnosti. To će gotovo izvesno biti preovlađujuće u zdravstvu. Takođe, štete će za osiguranje nastati i po osnovu različitih vrsta osiguranja od odgovornosti. Tužbe oko izjava menadžmenta u vezi sa krizom COVID-19 su verovatne. Kompanije se takođe mogu suočiti sa zahtevima u vezi sa praksama zapošljavanja i njihovim naporima da obuzdaju prenošenje COVID-19 na radnim mestima. Takođe, osiguravači bi se mogli suočiti i sa potrebom isplate odštetnih zahteva za građevinske objekte koji kasne sa završetkom radova, odnosno kod kojih je došlo do neispunjavanja ugovorenih rokova.

Najviše publikovanih informacija odnosi se na žalbe u pogledu neadekvatnog pokrića osiguranja od prekida rada. Naime, u pojedinim zapadnim zemljama poput SAD-a moguće je ugovoriti osiguranje od prekida poslovanja koje se naziva još i osiguranjem poslovnih prihoda a koje je kao sekundarno vezano za osnovno imovinsko osiguranje koje sadrži vremenski element pokrića. U takvim uslovima, osiguranje od prekida rada može omogućiti isplatu naknade za prekid rada izazvan pandemijom COVID-19.

U našim uslovima to nije moguće. Naime, osiguranje od prekida rad i nekih drugih opasnosti vezano je isključivo za primarno osiguranje od požara i nekih drugih opasnosti. Ispłata po osnovu osiguranja od prekida rada kod nas može nastati ukoliko dođe do ostvarenja osnovnog osiguranja, odnosno ukoliko dođe do imovinske štete koja je obuhvaćena osiguranjem. Osim toga, rizici obuhvaćeni osiguranjem od prekida rada i nekih drugih opasnosti uključuju sledeće: požar i udar groma, eksplozija, oluja, grad, udar sopstvenog motornog vozila, sopstvene pokretne radne mašine u osigurani građevinski objekat, pad letelice i manifestacije i demonstracije. Ukoliko se posebno ugovori, osiguravajuća zaštita se pruža i od brojnih dopunskih rizika u koje spadaju: poplava i bujica, izlivanje vode iz vodovodnih i kanalizacionih cevi, klizanje tla i odronjavanje, snežna lavina, iscurenje (lekaža), samozapaljenje zaliha, izlivanje užarene tečne rastopljene mase. Kao što se vidi, kod nas u ovu vrstu osiguranja nije uključena rizik pandemije. Ostaje na osiguravačima da razmotre, nakon ove krize, da li treba uključivati rizik pandemije u rizike koji se mogu obuhvatiti osiguranjem od prekida rada.

Kumuliranje ili nagomilavanje rizika mogu značajno pogoditi ne samo privredne subjekte već i osiguravače i reosiguravače neživotnih osiguranja na

način koji do sada nije razmatran. Za osiguravače odsustvo personala nije jedini problem. Moguće je da obe strane bilansa budu pogodjene. Osim direktnog uticaja na pojedine vrste osiguranja i negativan uticaj na pasivu bilansa stanja osiguravača, ostvarenje COVID-19 moglo bi da utiče na ostvarenje recesije i da ima dodatni negativan uticaj na investicije i drugu aktivu osiguravača. Ostvarenje ekonomske recesije moglo bi prouzrokovati značajniji pad tražnje, posebno za uslugama osiguranja života. Takođe, poznato je da u uslovima ekonomske recesije raste broj prevarnih odštetnih zahteva kao i odštetnih zahteva neopravdano uvećanih iznosa za obeštećenje. Interpretacija ugovornih odredbi mogla bi biti maksimalno kreativna u smislu da bi pojedinci kao i poslovni subjekti u recessionim uslovima mogli tragati za načinima naplate odštetnog zahteva po svaku cenu, što ukazuje na večito važeći zahtev da uslovi osiguranja budu najpreciznije moguće određeni.

5.4. Uticaj pandemije na životne osiguravače

Osiguravači životnih osiguranja uglavnom prepoznaju rizik pandemija a u Evropskoj uniji na to ih podseća i Solventnost II. Sasvim logično je za očekivati da životni osiguravači kao i osiguravači koji nude usluge zdravstvenog osiguranja jesu na udaru pandemije COVID-19. Naime, životni osiguravači su ugroženi porastom odštetnih zahteva koji je uzrokovan ostvarenjem rizika smrti.

Uticaj pandemija na životne osiguravače je neosporan. Međutim, za neživotne osiguravače uticaj pandemija nije jednostavan za razumevanje kao što je kod životnih osiguravača. Uticaj pandemija je težak za modeliranje u slučaju neživotnih osiguravača pre svega zato što nedostaju adekvatni podaci.⁴⁰ U slučaju ostvarenja Španskog gripa danas, drugačiji bi bio uticaj na osiguravače od očekivanog na osnovu simulacije Španskog gripa, pre svega zahvaljujući akumulacijama rizika i korelacijama između rizika različitih vrsta osiguranja. Istorijsko ostvarenje pandemija ukazuje da pored ljudskih katastrofa one prouzrokuju i ekonomske katastrofe. U slučaju Ebole nije bila samo ludska katastrofa već je velik broj ljudi izgubio posao, posebno u gradevinarstvu koje je bilo u prekidu, kao i industrija ali i svi vidovi transporta. Rudarska preduzeća su značajno oštećena a neka o manjih su i bankrotirala.

Uticaj na životne osiguravače biće značajniji ukoliko dođe do produžene ekonomske recesije uzrokovane pandemijom COVID-19. Osim akumuliranog rizika po osnovu smrti većeg broja osiguranih ljudi, potencijalna opasnost za osiguravače uključuje i:⁴¹

1. Smanjenje potrošačke snage potrošača u kratkom vremenskom razdoblju zbog usporavanja ekonomske aktivnosti i pada nivoa zaposlenosti

---

40 Njegomir, V.: „Uticaj COVID-19 na osiguranje“, Osiguranje i naknada štete, Valjevo, 2020.

41 Isto.

na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou. Osiguravači su odgovorili odlaganjem plaćanja premije u pokušaju da se zaustavi potencijal za velik broj otkaza ugovora o životnom osiguranju.

2. U kombinaciji sa smanjenjem potrošačke moći je i uticaj nestabilnosti tržišta i opšta neizvesnost u pogledu poverenja potrošača.
3. Pored očekivanja i ostvarenja smanjenja zaključivanja novih ugovora o osiguranju života, došlo je i do značajnog pada tržišnih vrednosti finansijskih plasmana životnih osiguravača kao i pada kamatnih stopa. U slučaju pojedinih osiguravača životnih osiguranja, ova „perfektna oluja“ doveća je do potrebe razmatranja različitih aktivnosti uključujući i smanjenje troškova.
4. Tragični gubici ljudskih života su evidentni. Međutim, to ne znači da će velika smrtnost uticati na velike gubitke za osiguravače životnih osiguranja. Međutim, postoji rizik da se smrtnost može povećati usled straha ili traženja medicinske nege.

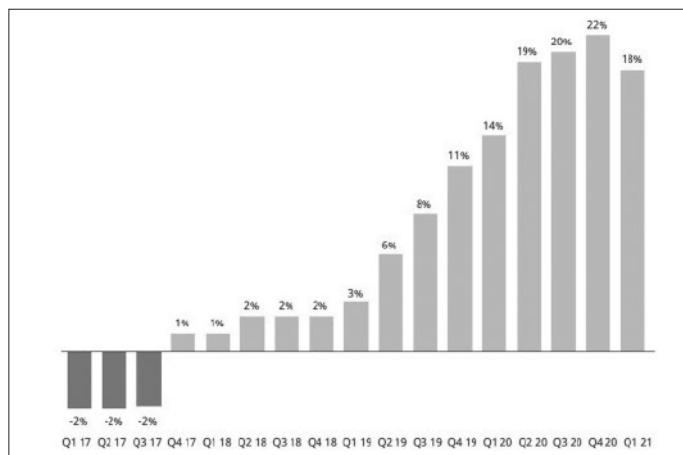
5.5. Premije i profitabilnost

Globalne pripisane premije osiguranja u 2018. godini su dostigle iznos od 5,193 biliona dolara, odnosno 6,1% globalnog BDP-a. Globalni rast premija životnih osiguranja je, međutim, bio slab, za razliku od rasta premija neživotnih osiguranja. Očekivani rast globalnog i domaćeg BDP-a bi trebao da rezultira i povećanjem pribavljanja osiguravajućeg pokrića a time i ukupnim pripisanim premijama osiguranja. Prognozirani rast premija osiguranja za 2019. i 2020. godinu u pre pandemijskom periodu bio je značajno iznad godišnjeg proseka za prethodnih 10 godina. Povećanje globalnih pripisanih premija osiguranja trebalo je da nastane zahvaljujući rastu pripisanih premija u zemljama u razvoju, posebno u Kini. Naime, rast premija u Kini trebao je da utiče na povećanje učešća pripisanih premija u Kini u svetskoj premiji osiguranja. Učešće Kine u globalnoj pripisanoj premiji u 2018. godini iznosilo je 11% a prognozirano učešće je trebalo da se poveća na 20% svetske premije do 2029. godine. Kakvi će trendovi zaista biti zavisni od dužine trajanja pandemije COVID-19.

Globalni rast komercijalnih premija osiguranja iznosio je 18% u prvom kvartalu 2021. godine, a to je bio četrnaesti uzastopni kvartal sa rastom komercijalnih premija osiguranja. Kao što se vidi na grafikonu, rast je bio najveći u četvrtom kvartalu 2020. godine kada su komercijalne premije porasle za čak 22%. Geografski posmatrano, kombinovani rast premija od 35% u Velikoj Britaniji i 29% rasta u regionu Pacifika, uticali su na globalni kombinovani rast premije u prvom kvartalu 2021. godine. Rast premija po regionima je bio umeren zahvaljujući generalno slabijem rastu premija osiguranja imovine i finansijski i profesionalnih vrsta osiguranja. Trend premija sajber osiguranja se razlikuje od trenda, s obzirom da su premije sajber osiguranja generalno

porasle za čak 35% u SAD i 29% u Velikoj Britaniji. Ovakav rast uzrokovani je porastom verovatnoće ostvarenja i intenziteta šteta kod ostvarenja sajber rizika, a pre svega uslovljen trendom većeg broja ljudi online, što poslovno što privatno, usled pandemije COVID-19. Regionalno posmatrano, kompozitni rast premija je bio sledeći: 14% u SAD, 35% u Velikoj Britaniji, 13% u kontinentalnoj Evropi, 5% u Južnoj Americi, 8% u Aziji i 29% u regionu Pacifika. Na Grafikonu 8 je prikazan globalni trend promena kombinovanih premija. Promene premija po ključnim vrstama osiguranja prikazuje grafikon 9.

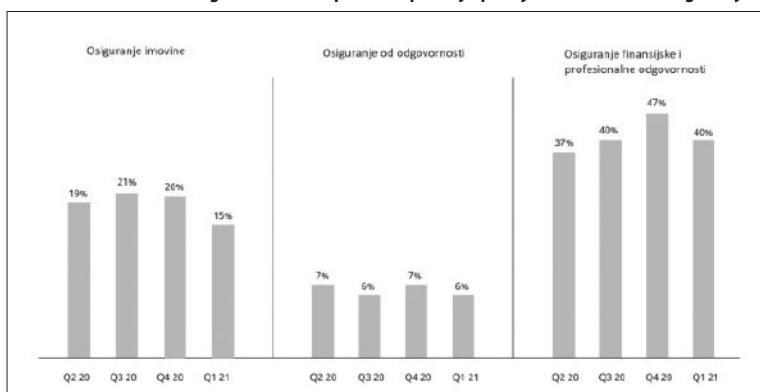
Grafikon 8: Globalne promene kombinovanih premija

Izvor: Global Insurance Markets: Pricing Increases Moderate in First Quarter, Marsh, May 2021.

Napomena: Q je kvartal.

Grafikon 9: Promene globalnih kompozitnih premija po ključnim vrstama osiguranja

Izvor: Global Insurance Markets: Pricing Increases Moderate in First Quarter, Marsh, May 2021.

Napomena: Q je kvartal.

Kao što se vidi na grafikonu, globalne kompozitne premije za osiguranje finansijske i profesionalne odgovornosti imale su najveću stopu rasta koja je u prvom kvartalu 2021. godine dostigla 40%. Imovinska osiguranja rasla su u istom kvartalu po stopi od 15% dok su ostala osiguranja od odgovornosti rasla po stopi od 6%. Potrebno je naglasiti da su prikazane promene premija prosečne promene i da podaci korišćeni u procenama promena variraju u zavisnosti od veličine klijenata, industrije, lokacije, istorije odštetnih zahteva i drugih parametara. Mnogi osiguranici iskusili su promene premija koje su različite od proseka.⁴²

Očekuje se da bi globalno tržište životnih osiguranja trebalo da poraste sa 2475,85 milijardi dolara u 2020. godini na 2880,18 milijardi dolara u 2021. godini, čineći time kombinovani godišnji rast premija za 16,3%. Rast globalnih premija životnih osiguranja nastao je pretežno zahvaljujući promenama u poslovnim aktivnostima osiguravača i oporavkom od primarnog uticaja pandemije COVID-19. Očekuje se da će tržište životnih osiguranja dostići ukupnu globalnu premiju osiguranja u iznosu od 3519,44 milijardi dolara u 2025 godini, rastući po kombinovanoj godišnjoj stopi rasta od 5,1%.

Očekuje se da će rast raspoloživog dohotka u zemljama u usponu, poput Indije i Kine, pokrenuti tržište pružalaca životnih osiguranja. Ekonomski rast u grupi sa srednjim dohotkom doveće do veće raspoloživog dohotka koji će im omogućiti da ulažu u usluge životnog osiguranja. Prema izveštaju Swiss Re, sedam najvećih svetskih tržišta u razvoju doprineće globalnom rastu od 42%, a Kina će doprineti dodatnom rastu od 27%. Očekuje se da će ovaj sve veći raspoloživi prihod, posebno u zemljama u razvoju, povećati potražnju za životnim osiguranjima.

Pandemija i druge katastrofalne štete teško su pogodili mnoge osiguravače u prvoj polovini 2020. godine, posebno one koji su osiguravali događaje i povrede na radu. Ilustracije radi, severnoameričke osiguravajuće kuće pretrpele su smanjenje godišnjeg operativnog povraćaja na prosečni kapital sa 8,3% u 2019. godini na 2,8% u 2020. godini, velikim delom zbog 6,8 milijardi dolara nastalih gubitaka povezanih sa pandemijom COVID-19 i istovremenim padom obima premija za ključne linije.⁴³ Sveukupno, ukupan prinos S&P-ovog indeksa delatnosti osiguranja do danas zaostao je za širim S&P 500 za 24,6% od 30. septembra 2020. godine.⁴⁴ Tabela 5 prikazuje kretanje premija neživotnih osiguranja.

42 Global Insurance Markets: Pricing Increases Moderate in First Quarter, Marsh, May 2021.

43 Zahid, J: „COVID-19 hits North American P&C insurers’ H1 operating performance, Fitch“, S&P Global Market Intelligence, August 26, 2020.

44 S&P Dow Jones Indices, „S&P Insurance Select Industry Index“, accessed September 30, 2020.

Tabela 5: Kretanje premija neživotnih osiguranja

Tržišta	2009-2018 (prosek)	2019	2020 (procena)	2021 (predviđanje)
Razvijena	2.6%	2.7%	-1.0%	3.0%
U razvoju	7.7%	7.7%	3.0%	7.0%
Svet	3.2%	3.5%	0.0%	3.0%

Izvor: Swiss Re Institute, „World insurance: Riding out the 2020 pandemic storm“, *Sigma* No. 4/2020

U podeli osiguranja po vrstama nisu primetne znatnije promene, struktura je gotovo nalik prošlogodišnjoj. Na osnovu podataka Narodne banke Srbije (NBS) za treće tromeseče prošle godine, primetno je da su gotovo jednak porasle premije neživotnih i životnih osiguranja. Ukupno učešće neživotnih osiguranja iznosilo je 77,6%, dok je učešće životnih stajalo 22,4%. Premija je povećana za oko 2% i sveukupno iznosi 80,7 milijardi dinara, pokazuju podaci Narodne banke Srbije.

Premija neživotnih osiguranja porasla je za 2,2%. Povećana su imovinska, osiguranja motornih vozila-kasko i dobrovoljno zdravstveno osiguranje. Kao i osiguranje od odgovornosti zbog upotrebe motornih vozila, koje nakon pada u prvom tromesečju prošle godine usled pandemije i oporavaka u drugom tromesečju, nastavlja sa rastom u trećem tromesečju. U Izveštaju NBS-a, takođe se navodi da životna osiguranja ostvaruju nepromenjeno učešće u ukupnoj premiji sa 22,4%, uz rast od 2,1%, gotovo identično rastu premije neživotnih osiguranja.

Sa najvećim udelom u ukupnoj premiji (33,4%) i dalje je predominantno osiguranje od odgovornosti zbog upotrebe motornih vozila. Slede, životna osiguranja sa 22,4% ukupne premije. Analiza neživotnih osiguranja pokazuje da je premija imovinskog osiguranja porasla za 7,1%, premija osiguranja motornih vozila-kasko 6,4%. Osiguranje od posledica nezgode, koje obuhvata između ostalih, i obavezna osiguranja kao što su osiguranje putnika u javnom saobraćaju i osiguranje zaposlenih od povreda na radu i od profesionalnih oboljenja, u trećem tromesečju 2020. godine, uz pad od 8%, zauzima ude od samo 2,6%. Premija dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja nastavlja značajan rast od 19,5% u trećem tromesečju prošle godine. Rast ove vrste osiguranja prati i povećanje učešća sa 4,7% u trećem tromesečju u 2019. godini, na 5,4% u istom periodu 2020. godine.

S obzirom na uticaj pandemije na zaposlenost, poslovnu aktivnost i trgovinu, očekuje se da će globalne premije neživotnih osiguranja biti nepromenjene za celu 2020. godinu, uključujući pad od 1% na razvijenim tržištima.⁴⁵

45 Swiss Re Institute, „World insurance: Riding out the 2020 pandemic storm“, *Sigma* No. 4/2020

Međutim, uprkos ovim izazovima, delatnost osiguranja će se možda oporaviti na 3% rasta u 2021. godini. Ovaj rast će biti predvođen potencijalnim povećanjem od 7% u regionima u razvoju. Očekuje se da će pandemija i njene posledice i dalje pogodati neke vrste osiguranja imovine i života jače od drugih. Na primer, prodaja osiguranja povreda na radu je u velikim gubicima,⁴⁶ a projekcija Deloitte-a za premije u SAD sugerira da će se profitabilnost vratiti na nivo pre pandemije tek nakon četvrtog kvartala 2022. godine.⁴⁷

5.6. EIOPA, Solventnost II i Insurance Europe

Evropsko nadzorno telo za osiguranje i strukovno penzijsko osiguranje (EIOPA⁴⁸) je već 17. marta 2020. godine objavilo saopštenje za javnost u kome se ukazuje da ovo telo sa pažnjom prati situaciju sa korona virusom i da je sve jasnije da će globalna pandemija COVID-19 imati značajne posledice na globalnu ekonomiju, uključujući i finansijske plasmane. Prema EIOPA izvesno je da će se osiguravajuća društva suočiti sa sve težim uslovima kako u pogledu zahteva tržišnih uslova tako i u pogledu obezbeđenja održivosti poslovanja, vodeći računa istovremeno o zaštiti zaposlenih i osiguranika.

U pogledu kontinuiteta poslovanja EIOPA naglašava da je posebno važno za društva za osiguranje da mogu u kontinuitetu pružati svoje usluge klijentima, da moraju biti spremna za sprovođenje potrebnih mera kako bi se održao kontinuitet poslovanja. EIOPA naglašava da bi nadležna nadzorna tela trebala biti fleksibilna u pogledu rokova nadzornog izveštavanja i javnog obelodanjivanja podataka koji se odnose na kraj 2019. godine i ističe da će to telo kratkoročno posmatrano ograničiti svoje zahteve za informacijama i savetovanja prema delatnosti osiguranja na bitne elemente za procenu i praćenje uticaj trenutne situacije na tržište osiguranja. Takođe, EIOPA produžava rok holističke procene preispitivanja Solventnosti 2020 za dva meseca do 1. juna 2020. godine. Prema EIOPA osiguravajuća društva u Evropi imaju dovoljno raspoloživih sopstvenih sredstava za kontinuirano pokrivanje zahteva za solventnim kapitalom i minimalnim kapitalom, kapitalnim odrednicama definisanim prema Direktivi Solventnost II⁴⁹. Takođe, Solventnost II podrazumeva da je nadzorna intervencija između solventnog kapitalnog zahteva i

46 Carrier, M., Arns, J. and Gokhale, N.: The path ahead: COVID-19 impact on workers' compensation, Deloitte Insights, June 22, 2020.

47 Carrier, M., Arns, J. and Gokhale, N.: The path ahead: COVID-19 impact on workers' compensation, Deloitte Insights, June 22, 2020

48 COVID-19 measures, EIOPA, https://www.eiopa.europa.eu/browse/covid-19-measures_en (pristupljeno 17.05.2021.)

49 Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (Text with EEA relevance) OJL 335, 17.12.2009.

minimalnog kapitalnog zahteva, što omogućava fleksibilnost u slučajevima ekstremnih situacija a predviđeno je članom 138. Direktive Solventnost II.

EIOPA je takođe izdala i uputstvo za osiguravače i za osiguranike u toku pandemije. Za osiguranike su data uputstva koja su uključivala šest aspekata: provera police kao i pokrića i isključenja iz osiguranja, upoznavanje sa ugovornim odgovornostima, upućivanje na praćenje mera koje donosi osiguravač, posrednik ili vlada, upozoravanje na mogućnost povećane prevare, upućivanje da se ne paniče oni osiguranici koji u svom posedu imaju investicione proizvode koji su izgubili vrednosti i da ukoliko imaju bilo kakve dileme kontaktiraju svog osiguravača ili posrednika. Za osiguravače i posrednike u osiguranju upućen je poziv za izbegavanje uticaja pandemije na osiguranike. EIOPA snažno podržiće osiguravače i posrednike da uzmu u obzir različite praktične implikacije pandemije COVID-19 na svakodnevne aktivnosti osiguranika, posebno u pogledu mera socijalnog udaljavanja i samoizolacije koje su na snazi. U trenutnom okruženju potrošači možda neće moći da ispune ugovorne obaveze ili će biti primorani da promene svoje normalno ponašanje. Primeri, koje ne treba tumačiti kao iscrpne, uključuju: nemogućnost podnošenja zahteva u propisanom roku; nemogućnost obavljanja pregleda (npr. pregled automobila ili medicinski pregled); upotreba uobičajenog prebivališta kao radnog prostora, što može biti kršenje njihovih pravila o domaćinstvu. EIOPA je posebno tražila sledeće od osiguravača i posrednika:⁵⁰ a) Pružanje jasnih i pravovremenih informacija osiguranicima o ugovornim pravima. Nedosledan tretman isključenja mogao bi dovesti do štete za osiguranike i veće reputacijske štete za delatnost osiguranja. U ovim vremenima nevolje i pritisak presudno je da potrošači razumeju i budu svesni obima pokrića, izuzeća koja se primenjuju i uticaja COVID-19 na njihove polise osiguranja. b) Poštено ponašanje prema osiguranicima i eksplisitnost u svim komunikacijama. EIOPA očekuje od učesnika na tržištu da se prema potrošačima poštено ophode i budu eksplisitni u komunikaciji sa potrošačima. Trebali bi izbegavati nejasne izraze koji bi mogli biti pogrešno protumačeni ili dovesti do zabune. U svojim komunikacijama, od učesnika na tržištu se takođe očekuje da uzmu u obzir kako potrošači mogu da reaguju na nestabilna tržišta s ciljem ublažavanja rizika od štete za potrošače. Sve komunikacije treba da budu uravnotežene i pažljivo kalibrirane. c) Obaveštenje potrošača o nepredviđenim merama koje preduzimaju osiguravači i posrednici. Potrošači takođe treba da budu informisani o tome kako ove mere mogu uticati na njihov ugovorni odnos i pružane usluge. d) Nastavljanje primene zahteva za nadzor i upravljanje proizvodima, uzimajući u obzir uticaj izbijanja pandemije COVID-19. Pregledi proizvoda treba da imaju za cilj procenu, tamo gde je to relevantno za proizvod, uticaja pandemije na

50 Call to action for insurers and intermediaries to mitigate the impact of Coronavirus/COVID-19 on consumers, EIOPA, 2020. https://www.eiopa.europa.eu/content/call-action-insurers-and-intermediaries-mitigate-impact-coronaviruscovid-19-consumers_en

glavne karakteristike postojećih proizvoda kako bi se procenilo da li ostaju u skladu sa potrebama, karakteristikama i ciljevima identifikovanog ciljnog tržišta i ako ne preduzme odgovarajuće mere. e) Uzimanje u obzir interesa osiguranika i fleksibilno ponašanje prema njima, tamo gde je to razumno i izvodljivo. Konkretno, trenutna situacija može zahtevati fleksibilnost u pogledu procesa i vremenskih okvira kako bi se omogućilo potrošačima da zadrže važno pokriće koje bi inače bilo izgubljeno.

U pogledu rizika i kapitala osiguravača koji mogu biti ugroženi ostvarenjem pandemija, regulatori su predvideli potrebu za zaštitom od pandemija. U slučaju životnih osiguranja, Solventnost II eksplicitno zahteva modeliranje za slučaj katastrofalnog rizika pandemije u okviru tzv. standardne formule. S obzirom da se pandemije u proseku javljaju na svakih 25 do 50 godina, Solventnost II polazi od pretpostavke da se ostvaruju tri pandemije godišnje, odnosno svaka na 33 godine. Međutim, moguće je da u 100 godina bude četiri ili pet pandemija. Verovatnoća ostvarenja pandemija može značajno da varira ali se one smatraju retkim štetnim događajima.

Osim navedenog, nedavni testiranja otpornosti na stres pokazala su da je delatnost osiguranja u EU dobro kapitalizovana i sposobna izdržati teške ali verovatne šokove. Zajedno sa nadležnim nadzornim telima, ESA i ESRB, EIOPA će i dalje pratiti situaciju i preduzimati ili predlagati institucijama EU sve potrebne mere kako bi se ublažio uticaj tržišne volatilnosti na stabilnost tržišta osiguranja u Evropi i očuvala zaštita ugovarača osiguranja.

Insurance Europe⁵¹, savez osiguravača i reosiguravača Evrope, je ukazao da osiguravajuća društva kao i sam savez ostaju posvećena obezbeđenju da će evropsko tržište osiguranja nastaviti da opslužuje svoje klijente i podržava evropske ekonomske aktivnosti na najbolji način u okvirima zadatim od strane javnih vlasti. Takođe, Insurance Europe je ukazala da evropski osiguravači imaju razrađene planove kontinuiteta poslovanja koji im omogućavaju da ostvaruju poslovanje i tokom ovog izazovnog perioda. Insurance Europe podržava napore EIOPA za komunikacijama o COVID-19 virusu, uključujući objašnjenja kako će regulatorni okvir Solventnost II funkcionisati u zaštiti osiguranika i da su nedavni stres testovi pokazali da je delatnost osiguranja dobro kapitalizovana i u mogućnosti da podnese ozbiljne šokove.

Insurance Europe u okviru aktivnosti povezanih sa pandemijom COVID-19 radi na četiri fronta:⁵²

1. Utvrđivanje izazova – bliska saradnja sa udruženjima članicama na nacionalnim tržištima kako bi se identifikovao razvoj događaja koji utiče na osiguravajuća društva i njihove klijente i kako bi se identifikovale

51 COVID-19, Insurance Europe, <https://www.insuranceeurope.eu/covid-19-coronavirus>

52 What is Insurance Europe doing in relation to the COVID-19 pandemic?, Insurance Europe, <https://www.insuranceeurope.eu/priorities/28/covid-19/>

- oblasti u kojima bi na evropskom nivou mogle biti potrebne koordinirane akcije nacionalnih vlasti.
2. Povezivanje sa institucijama EU, posebno sa evropskim nadzornim organom, EIOPA – Obezbeđujući jasno razumevanje i dešavanja na tržištima i odgovora supervizora.
  3. Razmena najbolje prakse – Obezbeđivanje platforme za udruženja članica da pokreću pitanja i dele rešenja za izazove sa kojima se suočava delatnost osiguranja.
  4. Rasprava o rešenjima za buduće pandemije – Rad sa svojim članovima na ispitivanju kako osiguravači mogu da stupe u kontakt sa nacionalnim i evropskim vlastima kako bi doprineli da društva postanu otpornija na buduće pandemije.

Insurance Europe je jasno ukazao zašto rizik pandemije ne može biti predmet osiguranja. Pandemije su sistemski rizik koji se generalno ne može pokriti kroz postojeći model osiguranja prema kojem mnogi dele potraživanja nekolicine. Standardne polise osiguranja obično pružaju zaštitu samo od rizika koji se ne mogu dogoditi istovremeno, jer se oni mogu ponuditi po cenama koje ugovarači osiguranja mogu priuštiti. U praktičnom smislu to znači da, iako postoje specijalna i ograničena tržišta za ovu vrstu pokrića, osiguranje vrlo velike grupe pojedinaca i preduzeća od pandemije ne može se izvršiti oslanjanjem isključivo na uobičajene principe osiguranja.⁵³

Bez obzira na trenutno dobru kapitalizovanost evropskih osiguravača, a to važi i za osiguravače u regionu, osiguravajuća društva bi trebala preduzeti mere za očuvanje kapitalnog položaja u ravnoteži sa zaštitom osiguranika, pri tome sledeći politike oprezne isplate dividende i ostalih politika raspodele, uključujući promenjive prihode.

Takođe, Insurance Europe ukazuje da se mora početi razmišljati o novim rešenjima za buduće pandemije. Pandemija, po definiciji, posebno ako dolazi sa širokim zaključavanjima koje nameću vlade, istovremeno dovodi do potraživanja za osiguranjem od vrlo širokog spektra poslovnih sektora i pojedinaca. Uobičajeni model osiguranja ne funkcioniše u takvoj situaciji. Iz tog razloga je pandemijski rizik do sada bilo moguće pokriti samo u specijalizovanim polisama osiguranja koje pokrivaju ograničene situacije i sa jasnim ograničenjima pokrića. U širokom spektru neživotnih osiguranja, rizik od pandemije nije pokriven i stoga nije uključen u premije, nije rezervisan i nije uzet u obzir prilikom određivanja kapitala i solventnosti. Uklanjanje postojećih ograničenja ili pružanjem širokog, opšteg pokrića za pandemijski rizik nije moguće, ukoliko bi ukupan rizik morala pokriti samo osiguravajuća i reosiguravajuća društva.

---

⁵³ Why don't standard policies cover pandemic risk?, Insurance Europe, <https://www.insuranceeurope.eu/priorities/28/covid-19/>

Evo primera koji ilustruje zašto: trenutne premije za prekide poslovanja na nekim tržištima trebale bi se prikupljati više od 100 godina da bi se pokrili dvomesecni troškovi prekida poslovanja povezani sa pandemijom COVID-19. Događaji poput pandemije zahtevaju zajedničko učešće delatnosti osiguranja i države. Delatnost osiguranja i reosiguranja ovde ima značajnu stručnost, jer je već udružila snage sa vladama u razvoju izvodljivih i pristupačnih rešenja za druge ogromne i teško osigurane rizike, kao što su poplave, terorizam, zemljotresi i nuklearna energija. U nastavku detaljno razrađujemo pitanja osigurljivosti, javno-privatnog partnerstva, opciju obaveznosti osiguranja kao i alternativne metode transfera rizika osiguranja i reosiguranja na tržiste kapitala.

5.7. Ograničena osigurljivost rizika pandemije

Ostvarenje Covid-19 je bilo u skladu sa prethodnim scenarijima negativnog uticaja pandemija na zdravstveno i životno osiguranje, baziranih na SARS epidemiji i Španskoj groznici. Takođe, potvrđen je i ključni uticaj na dešavanja na finansijskim tržištima. Ono što nije bilo predviđeno i gde je pandemija korona virusa iznenadila jeste ogroman uticaj na realnu ekonomiju kao i na imovinske i osiguravače odgovornosti, posebno zbog osiguranja prekida poslovanja, problema sa okidačima naknada po ovoj vrsti osiguranja kao i primjenjenim isključenjima iz osiguranja, što će svakako uticati na ograničenje osigurljivosti pandemija kao i na percepcije delatnosti osiguranja u vremenu koje dolazi. Tu posebno naglašavamo i percepcije budućih pandemija.⁵⁴ Polazeći od delimičnog iskustva uticaja Covid-19, postavlja se logično pitanje koliko će pandemije uzrokovane prirodnim patogenima uticati na ljudsko društvo, kakav bi bio uticaj pandemija iz 1500-tih i 1600-tih godina, koje su prema procenama usmrtile oko 90% starosedelaca Američkog kontinenta.

Dakle, postavlja se pitanje ograničene osigurljivosti. Iz samog pojma osiguranja uobičajeno se ukazuje na to da se osiguranje bazira na doprinosima velikog broja za slučaj štete koja može zadesiti nekolicinu. Osiguranje ne bi moglo da postoji da ne postoje nosioci rizika, odnosno osiguranici, koji su voljni da se rasterete rizika i da za transfer rizika i njegovih potencijalno štetnih posledica plate i više o realne vrednosti pretpostavljenog rizika osiguravaču. Stoga je fundamentalni koncept osiguranja udruživanje rizika od strane osiguravajućih društava.⁵⁵

Udruživanje rizika je osnova na kojoj osiguravajuća društva baziraju svoje poslovanje, s obzirom na činjenicu da ono omogućava predviđanje mogućih

⁵⁴ Njegomir, V.: „Ograničena osigurljivost rizika pandemije, uloga države, obaveznost osiguranja i alternativni oblici upravljanja rizikom pandemije“, Osiguranje i naknada štete, Valjevo, 2021.

⁵⁵ Njegomir, V.: „Osigurljivost i reosigurljivost rizika u uslovima klimatskih promena: tradicionalna i alternativna rešenja“, Računovodstvo, Vol. 59, Br. 2, 2015, str. 157-168.

budućih šteta sa većom pouzdanošću, pri čemu važi pravilo da što se više povećava broj istovrsnih rizika u portfelju osiguravača to je veća njihova mogućnost preciznijeg određenja buduće agregatne štete, odnosno manja je relativna varijabilnost stvarne štete od očekivane. Dakle, posmatrano iz perspektive osiguravajućih društava, što je veći broj rizika u portfelju to je veća mogućnost redukovanja objektivnog rizika⁵⁶, a što je manji objektivni rizik to je veća pouzdanost u utvrđenu veličinu premije osiguranja koja će omogućiti isplatu svih šteta i nadoknadu troškova uz ostvarenje profita. Sa aspekta osiguravača, najbolja situacija bi bila kada bi postojao neograničeno veliki broj istovrsnih rizika. Imajući u vidu činjenicu da to nije moguće, težnja je da se u portfoliju rizika ostvari grupisanje što više sličnijih, ne neophodno identičnih, izloženih jedinica koji su pod uticajem iste opasnosti, odnosno rizika.

Osiguranje predstavlja jedan od ključnih oblika upravljanja rizikom ali da bi rizici mogli biti preneti na osiguravajuća društva kao institucionalizovane zajednice rizika određeni uslovi moraju biti ispunjeni. Kao najčešći uslovi osigurljivosti rizika koji se u literaturi navode javljaju se:⁵⁷

- rizik mora biti slučajan, odnosno nenameravan,
- mora postojati velik broj osiguranih predmeta ili osoba kako bi se mogao primeniti zakon velikih brojeva,
- šteta mora biti određljiva i merljiva,
- odredivost verovatnoće nastanka štete,
- šteta ne može biti katastrofalna.

Ostvarenje rizika mora biti slučajno što znači da ono nije izazvano namerno i izvan je mogućnosti uticaja osiguranika. Slučajnost u ostvarenju rizika neophodna je zbog mogućnosti primene zakona velikih brojeva koji se bazira na slučajnosti ostvarenja događaja, koji mogu ali ne moraju rezultirati štetom, što omogućava izračunavanje premije osiguranja. U slučaju namernog izazivanja ostvarenja rizika ovaj zakon ne bi mogao biti primenljiv s obzirom da bi rizik uvek rezultirao ostvarenjem štete. Takođe, rizik mora biti slučajan i zbog toga što se osiguranje bazira na uzajamnosti i solidarnosti a namerno izazivanje rizika bi uzrokovalo ugrožavanje drugih članova zajednice rizika zbog neminovnosti povećavanja premije osiguranja.

Osigurljivost rizika podrazumeva da se rizik javlja u masi slučajeva kako bi se mogao primeniti zakon velikih brojeva, odnosno kako bi se mogla formirati zajednica rizika. Postojanje većeg broja rizika u samoj je osnovi svih oblika udruživanja rizika od plemenskog udruživanja u prvobitnoj zajednici do

⁵⁶ Objektivni rizik se definiše kao varijacija stvarne štete u odnosu na očekivanu. Statistički se izračunava putem izračunavanja standardne devijacije i koeficijenta varijacije, zbog čega on varira obrnuto сразмерno kvadratnom korenu broja posmatranja (istovrsnih rizika).

⁵⁷ Njegomir, V.: Osiguranje i reosiguranje: tradicionalni i alternativni pristupi, Tectus, Zagreb, 2011.

modernog osiguranja. Što je veći broj rizika to je veća verovatnoća preciznijeg određivanja premije osiguranja i disperzije rizika na članove zajednice rizika.

Rizik mora biti odrediv i merljiv što podrazumeva da ostvarenje rizika mora imati određeno vreme, mesto, uzrok kao i činjenicu da mora rezultirati štetom u finansijskom izrazu (šteta mora biti ekonomski merljiva). Ključna svrha ovog zahteva osigurljivosti rizika jeste u omogućavanju osiguravaču da identificuje da li ostvarenje rizika spada u uslove osiguranja kao i koliki iznos naknade osiguranja je potrebno isplatiti osiguraniku.

Takođe, da bi rizik mogao biti osigurljiv osiguravač mora biti u mogućnosti da odredi verovatnoću njegovog ostvarenja kao i potencijalne posledice koje mogu nastati njegovim ostvarenjem. Utvrđivanje verovatnoće nastanka i intenziteta štetnih posledica ostvarenja rizika ključno je jer predstavlja osnov određivanja premija osiguranja koje treba da budu određene na nivou koji obezbeđuje ne samo pokriće mogućih šteta već i pokriće troškova sprovođenja osiguranja ali i ostvarenje profitra osiguravača.

Konačno, da bi rizik mogao biti obuhvaćen osiguravajućim pokrićem njegovim ostvarenjem ne sme nastati katastrofalna šteta, odnosno šteta koja dovodi do istovremenog ostvarenja rizika na velikom broju osiguranika. Naime, ukoliko dolazi do situacije kumuliranja rizika tada se gube osnovi podele rizika njegovim udruživanjem, odnosno dolazi do istovremenog ostvarivanja rizika kod velikog broja osiguranika što je u suprotnosti sa fundamentalnim postavkama osiguranja – udruživanja rizika velikog broja osiguranika u cilju naknade štete koja može nastati kod nekih od njih. Ostvarivanje rizika koji rezultiraju katastrofalnim štetama po pravilu dovodi do povećavanja premija osiguranja, često i na prohibitivan nivo, čime osiguranja gubi svoju fundamentalnu ulogu u društvu. Iako osiguravači nastoje izbeći ostvarivanje ovakvih rizika, njihovo izbegavanja u praksi je nemoguće u potpunosti ostvariti s obzirom da se ostvarenje rizika kao što su poplave, zemljotresi, uragani, teroristički napadi, po pravilu dovodi do ostvarenja katastrofalnih šteta. Upravo iz tog razloga osiguravači, pored geografske disperzije rizika pružanjem usluga osiguravajućeg pokrića u različitim geografskim područjima, primenjuju reosiguranja kao i alternativne transfere rizika osiguranja.

Prateći koncepciju izloženu u radu Berliner-a⁵⁸ možemo smatrati da postoje tri vida osigurljivosti rizika. Pravni vid, ili pravna osigurljivost zahteva za postojanje validnih ugovora o osiguranju da je iskustvo osiguravača u pogledu šteta neplanirano, odnosno da ispunjava određene kriterijume nasumičnosti pri čemu moguća maksimalna šteta ne bi smela da bude nekontrolisano velika, imajući u vidu zahteve za obezbeđenje solventnosti osiguravajućih društava. Aktuarska osigurljivost podrazumeva mogućnost merenja, odnosno mogućnost da prosečna šteta za osiguravajuće društvo bude identifikovana i

58 Berliner, B.: *Limits of Insurability of Risks*, Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ, SAD, 1982.

kvantifikovana a da rizici moraju biti udruženi tako da se zakon velikih brojeva može primeniti, što podrazumeva da rizici prihvaćeni u osiguravajuće pokriće moraju biti međusobno nezavisni. Dakle, sa aktuarskog aspekta rizici ispunjavaju uslove osigurljivosti ukoliko postoji mogućnost osiguravača da identificuje i kvantificuje moguću verovatnoću ostvarenja štetnih događaja kao i mogući intenzitet štetnog dejstva. Imajući u vidu prirodne katastrofe koje su uzrokovane klimatskim promenama, problem koji se javlja jeste da navedeni uslovi ne bi mogli biti ispunjeni.

Osnovna ideja koja se može primeniti jeste da se prilagodi Paretova distribucija distribuciji šteta, za najveće štete. Paretova distribucija glasi:

$$F(x) = P(X \leq x) = 1 - \left(\frac{x}{x_0}\right)^b \text{ or } \log[1 - F(x)] = a + b \log x$$

Gde je

$$x_0 = \exp\left(-\frac{a}{b}\right)$$

Stoga, u slučaju x-y dijagrama $\log X_i$ naspram $\log [1 - F'(X_i)]$ koji se nalazi na pravoj liniji, odštetni zahtevi su distribuirani prema Paretovoj distribuciji, a nagib je b , pri čemu ukoliko je:

$$-b \geq 1$$

tada je $E(X)$ neograničen. Dakle, navedena dva uslova su povezana sa koncepcijom rizika kao neizvesnosti pri čemu rizik mora biti baziran na neizvesnosti verovatnoća.⁵⁹ Drugi zahtev je naročito značajan imajući u vidu značaj centralne granične teoreme koja se bazira na nezavisnosti odštetnih zahteva omogućavaju izvođenje intervala pouzdanosti i stoga procene dodatnog kapitala neophodnog za obezbeđenje solventnosti ili sigurnosnih margina za utvrđivanje premije osiguranja. U slučaju postojanja pozitivne međuzavisnosti, kao što je na primer geografska zavisnosti kada je hiljade odštetnih zahteva po različitim polisama međusobno povezane, kapital osiguravača mora biti povećan dok premije mogu ostati nepromenjene. Jedan od ključnih izazova prirodnih katastrofa je da one mogu ugroziti solventnost čitavog tržišta osiguranja i reosiguranja. Definisanje katastrofe predstavlja relativno teško pitanje u pogledu uticaja na sektor osiguranja i osigurljivost ali je ključni koncept geografska oblast kao i postojanje korelacije između šteta u portfelju, odnosno situacija kada diversifikacija više nije moguća.

⁵⁹ Njegomir, V. et al: Klimatske promene i osiguranje poljoprivrede, Princip Pres, Beograd, 2017.

Prema Cummins-u⁶⁰, postoje u tom smislu četiri vrste rizika: lokalno osigurljivi, globalno osigurljivi, oni koje je moguće globalno diversifikovani i kataklizmični, odnosno oni koje nije moguće globalno diversifikovani. Osiguravajuća društva prihvatanjem rizika od velikog broja osiguranika vrše diversifikaciju rizika po osiguranicima, pri čemu je za osiguravajuća društva najbolja situacija apsolutne nezavisnosti, odnosno nekorelisanosti rizika osiguranika u portfelju, što podrazumeva da rizici iste vrste nisu pod uticajem iste vrste opasnosti. Takođe, osiguravajuća društva primenjuju geografsku diversifikaciju, prihvatanjem rizika osiguranika iz različitih geografskih područja kao i diversifikaciju po vrstama osiguranja. Konačno, osiguravajuća društva formiraju rezerve osiguranja kojima obezbeđuju vremensko kompenzovanje odstupanja od očekivanih vrednosti šteta, koja se mogu pojavitи uprkos dobroj diversifikovanosti portfelja rizika osiguranja. Rizici koji se mogu „uklopiti“ u okvire navedenog načina upravljanja spadaju u lokalno osigurljive a obuhvataju na primer, rizike osiguranja motornih vozila, životna osiguranja, osiguranje rizika požara ne katastrofnog karaktera i sl. Rizici koji ne ispunjavaju uslove statističke nezavisnosti, koji narušavaju fundamentalne principe diversifikacije s obzirom na činjenicu da istovremeno mogu ugroziti velik broj osiguranika a time osiguravača dovesti u poziciju nesolventnosti pa čak i bankrotstva su rizici katastrofalnih događaja kao što su uragani, cunamiji ili zemljotresi. Međutim, ovi rizici iako lokalno neosigurljivi mogu biti diversifikovani putem globalnog tržišta osiguranja, odnosno putem reosiguranja. Postoje rizici čija je verovatnoća ostvarenja izuzetno mala ali je intenzitet štetnih posledica njihovog ostvarenja toliko velik da bi u potpunosti ugrozio funkcionisanje globalnog tržišta osiguranja i reosiguranja. Ukoliko postoji mogućnosti modeliranja ovih rizika tada se može obezbediti diversifikacija njihovim transferom na globalno tržište kapitala. Konačno, postoje rizici koje nije moguće modelirati ili čije posledice prevazilaze ne samo raspoložive kapacitete globalnog tržišta osiguranja i reosiguranja već i globalnog tržišta kapitala. Reč je o rizicima kataklizmičnih razmera. Ovakvi rizici smatraju se za rizike koji nije moguće globalno diversifikovani u okviru isključivo privatnog sektora već je za njihovo pokriće neophodna intervencija i javnog sektora i to više zemalja.

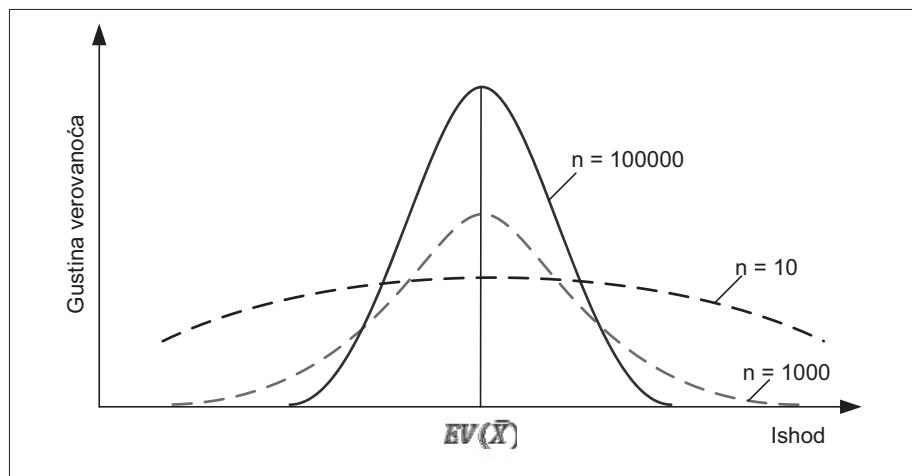
Zakon velikih brojeva omogućava osiguravačima predviđanje prosečne štete za portfelj polisa osiguranja. Ako osiguravač prepostavi da je greška u predviđanju za čitav portfelj osiguranja u granicama određenog procenta, na primer 2%, sa povećanjem broja osiguranja u portfelju greška će se smanjivati. Navedeno se može opisati putem normalne distribucije verovatnoća koja se može koristiti za aproksimaciju distribucije šteta ukoliko se prepostavi bimarna distribucija koja podrazumeva postojanje samo dva ishoda, sa štetom i bez

60 Cummins, J. D.: *Reinsurance for Natural and Man-Made Catastrophes in the United States: Current State of the Market and Regulatory Reforms*, Fox School of Business and Management, Temple University, Philadelphia, PA, 2007, str. 3-5

štete. Standardna devijacija može se osim na prethodno opisan način utvrditi i primenom formule $\sqrt{npq}$ pri čemu je n – broj posmatranja, p – verovatnoća štete a q – inverzna verovatnoća verovatnoći štete.

Za razumevanje funkcionalisanja zakona velikog brojeva od suštinskog značaja je razumevanje delovanja centralne granične teoreme. Centralna granična teorema ima dve implikacije za osiguranje. Prvo, distribucija srednjih odstupanja uzorka ne zavisi od distribucije populacije (osnovnog skupa), ukoliko se obezbedi da je n (broj jedinica u uzorku) dovoljno velik. Dakle, bez obzira na distribuciju populacije, distribucija srednjih odstupanja uzorka će se približavati normalnoj distriucijskoj funkciji kako se veličina uzorka povećava (vidi grafikon 10).

Grafikon 10: Grafički prikaz distribucije uzorka prema veličini uzorka

Izvor: Njegomir, V.: *Osiguranje i reosiguranje: tradicionalni i alternativni pristupi*, Tectus, Zagreb, 2011, str. 106

Centralna granična teorema ukazuje da ako nasumice izvučemo uzorke n -tog broja posmatranja iz neke populacije, odnosno osnovnog skupa, sa prosekom i standardnom devijacijom σ_x , pri čemu je n dovoljno velik broj, distribucija proseka uzorka biće približno normalna, sa prosekom distribucije proseka jednakim proseku populacije ($\bar{x} = \mu_x$), i standardnom devijacijom uzorka ($\sigma_{\bar{x}}$) jednakom standardnom odstupanju populacije (σ_x) podeljene sa kvadratnim korenom od n ($\sigma_{\bar{x}} = \sigma_x / \sqrt{n}$). Procena postaje sve tačnija kako se veličina uzorka n povećava.

Odstupanja od izračunate srednje vrednosti na grafikonu su prikazana površinom ispod prikazane tri krive pri čemu važi pravilo da što je ta površina manja to je i manja distribucija verovatnoća, odnosno manje je odstupanje

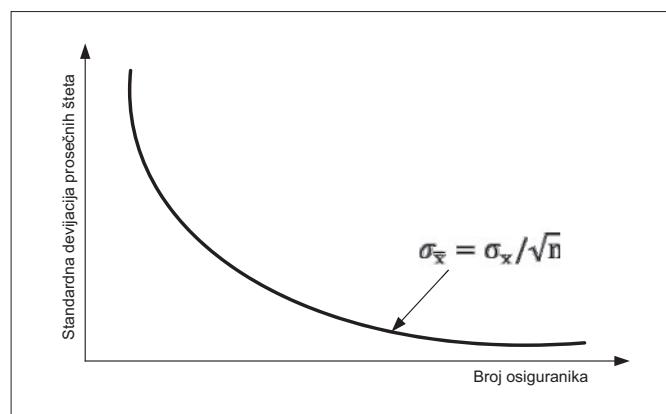
stvarnih od očekivanih šteta. Na osnovu prikazanih distribucija verovatnoća zaključuje se da što je veći uzorak to je i verovatnoća odstupanja pojedinačnih ishoda (šteta) od očekivane vrednosti manja (na primer, u slučaju 100000 osiguranika u portfelju veća je mogućnost osiguravača da preciznije odredi verovatnoću ostvarenja rizika nego ukoliko je u portfelju samo 10 osiguranika). Dakle, zakon velikih brojeva implicira da kako se broj osiguranika u zajednici rizika povećava to će stvarna veličina šteta više odgovarati očekivanoj veličini.

Druga implikacija centralne granične teoreme za osiguravajuća društva je da standardna greška distribucije srednjih odstupanja uzorka opada kako raste veličina uzorka. Naime, ako se ima u vidu da je standardna greška distribucije srednjih odstupanja uzorka jednaka standardnoj devijaciji populacije podeljenoj sa kvadratnim korenom veličine uzorka, odnosno

$$\sigma_{\bar{x}} = \sigma_x / \sqrt{n}$$

tada je jasno da sa rastom veličine uzorka, odnosno broja n , opada i standardna greška uzorka. Reč je o standardnoj devijaciji aritmetičkih sredina uzorka $\sigma_{\bar{x}}$, koja se u statistici naziva standardnom greškom, koja pokazuje srednju meru odstupanja aritmetičkih sredina uzorka, $i = 1, 2, 3, \dots, m$, od aritmetičke sredine osnovnog skupa μ .⁶¹ Zbog toga što je standardno odstupanje osnovnog skupa nezavisno od veličine uzorka, standardna greška distribucije uzorka može biti smanjena jednostavnim povećavanjem veličine uzorka (vidi grafikon 11).

Grafikon 11: Grafički prikaz standardne greške distribucije uzorka prema veličini uzorka

Izvor: Njegomir, V.: *Osiguranje i reosiguranje: tradicionalni i alternativni pristupi*, Tectus, Zagreb, 2011., str. 107

61 Stojković, M.: *Statistika za menadžere*, Ekonomski fakultet u Subotici, Subotica, 1995, str. 245

U slučaju postojanja pozitivne međuzavisnosti, kao što je slučaj ostvarenja pandemije Covid-19, kada su hiljade odštetnih zahteva po različitim polisama međusobno povezane, kapital osiguravača mora biti povećan dok premije mogu ostati nepromenjene.

Jedan od ključnih izazova pandemija, kao i drugih katastrofa je da one mogu ugroziti solventnost čitavog tržišta osiguranja i reosiguranja. Definisanje katastrofe predstavlja relativno teško pitanje u pogledu uticaja na delatnost osiguranja i osigurnjivost ali je ključni koncept geografska oblast kao i postojanje korelacije između šteta u portfelju, odnosno situacija kada diversifikacija više nije moguća.

Naime, visoka korelacija u životnim i zdravstvenim osiguranjima je ključna karakteristika pandemijskog rizika ali je kriza Covid-19 istakla i potencijal akumulacije u pogledu gubitaka na finansijskom tržištu kao i u imovinskim i osiguranjima odgovornosti. U kombinaciji sa pravnom neizvesnošću i problemima sa nepreciznim formulacijama, ova kombinovana akumulacija je izazivala neprijatna „iznenađenja“ za delatnost osiguranja.

Posledice zaključavanja su u mnogim slučajevima dovele do diskusija o tome da li je zaista određena šteta koja je nastala uzrokovana politikama vlada ili ne. Ovo naglašava kako kriterijum nesigurnosti jednoznačne i precizne definicije rizika često predstavlja izazov za polise osiguranja u stvarnom životu, posebno kada su u pitanju novi rizici ili događaji bez presedana.

Osim akumulacije rizika, još jedna karakteristika pandemije je činjenica da se za razliku od većine prirodnih katastrofa i katastrofa koje je čovek uzrokovao, gubici vremenom ostvaruju. Tokom ovog perioda donose se vladine i lične odluke o suzbijanju pandemije. Sa stanovišta delatnosti osiguranja i s obzirom na buduće definisanje osiguravajućeg pokrića, važno je pitanje da li pokriće osiguranja utiče na ove odluke, ili drugim rečima, može li moralni hazard predstavljati problem.

Moralni hazard u osiguranju se određuje kao nepostojanje dovoljnog podsticaja na brižljivo i savesno ponašanje osiguranika u slučaju postojanja zaključenog ugovora o osiguranju koje dovodi do povećanja verovatnoće nastanka ili veličine štete. Nastaje kao posledica nemogućnosti osiguravajućeg društva da nadzire ponašanje osiguranika kada je zaključeno osiguranje, dakle, usled informacione asimetrije koja se u ovom slučaju u literaturi obično susreće pod nazivom skrivenog delovanja. Pojava moralnog hazarda u osiguranju je naročito negativna s obzirom da dovodi do povećanja obe determinante rizika, i verovatnoće ostvarenja štete i intenziteta štetnih posledica.

Kada se jednom osigurao, osiguranik ima manje podsticaja da izbegava rizično ponašanje. Brojni su primeri pojave moralnog hazarda u različitim granama osiguranja. Uzrokujući povećanje verovatnoće ostvarenja i intenziteta štetnih posledica, moralni hazard dovodi do većih izdataka osiguravajućih društava što se direktno negativno odražava na visinu premije osiguranja.

Na taj način osiguranici kod kojih se pojavi moralni hazard narušavaju sve osiguranike u zajednici rizika čime se suštinski narušavaju fundamentalni principi funkcionisanja osiguranja, koje se bazira na udruživanju sličnih rizika u zajednice rizika na principima solidarnosti i uzajamnosti.

Idealno bi bilo za neutralizaciju odnosno minimizaciju uticaja moralnog hazarda na osiguravajuće društvo da osiguravač može u potpunosti da nadgleda ponašanje osiguranika i da preduzme odgovarajuće akcije. U slučaju osiguranja od poplava, na primer, moglo bi se ograničiti osiguranje novim osiguranicima iz poplavnih područja. U slučaju osiguranja od poplava, moglo bi se ograničiti osiguranje novim osiguranicima iz poplavnih područja. U slučaju kasko osiguranja, isplata iz osiguranja u slučaju nastanka štetnog događaja mogla bi biti obustavljena ako be se moglo dokazati da je osiguranik vozio u pijanom stanju.

Međutim, ako se ima u vidu nemogućnost kontrolisanja ponašanja osiguranika nakon zaključenja osiguranja jasno je da problem moralnog hazarda osiguravajuća društva mogu rešavati samo pažljivim prihvatom rizika u osiguravajuće pokriće. Pre svega, osiguravajuća društva moraju raspolažati detaljnim informacijama o tome šta je sve obuhvaćeno polisom osiguranja umesto jednostavnog prihvatanja izjave ugovarača osiguranja. Tu spadaju informacije o vrsti konstrukcije objekta, vlasništvu osiguranih stvari, kvalitetu protivpožarne zaštite, blizine drugim objektima (ako je više objekata na suviše malom prostoru tada postoji mogućnost akumuliranja negativnih efekata štetnog događaja), trenutnim finansijskim uslovima potencijalnog osiguranika, njegovoj prošlosti u pogledu osiguravajuće zaštite, životnim navikama a posebno značajne jesu informacije o moralnom karakteru osiguranika kao osobe. Zatim, moraju precizno utvrditi uslove osigurnjivosti i koristiti ugovorne odredbe kao što su franšize, isključenja i druge dopunske klauzule.

Najvažnije sredstvo svakako predstavlja učešće osiguranika u šteti, odnosno franšiza. Ona ima dvostruko dejstvo, ako je ugovorena za određeni procenat umanjuje inicijalni iznos premije koju je osiguranik dužan da plati. U slučaju nastanka štetnog događaja ona umanjuje obavezu osiguravajućeg društva da u celosti naknadi štetu već osiguravajuće društvo snosi određeni, ugovoren procenat, na primer 80% ili 90% štete a preostalih 20%, odnosno 10% nastale štete snosi sam osiguranik. Na ovaj način se podstiču osiguranici na veću brigu u pogledu predmeta osiguranja i na ulaganja u pravcu smanjenja verovatnoće nastanka štete.

Kako se takve odluke donose tek nakon što je pandemija započela, poseban fokus treba biti na ex post moralnom hazardu, mada će u budućnosti, sa sada povećanom svešću o pandemijskom riziku, biti od presudnog značaja i da se pripazi na efekat koji će dostupnost osiguravajućeg pokrića rizika imati na napore u pripremi za pandemiju.

Iako pandemija COVID-19 nije dovela do kraha retrocesionog pokrića, kao što je bio slučaj 2005. godine nakon uzastopnog ostvarenja nekoliko

većih uragana koji su dezavuisali retrocesione kapacitete za pokriće rizika, smatramo da bi pandemije većeg obima, kao što je na primer ponavljanje bumboske kuge u sadašnjim uslovima globalizovanosti, brzog avionskog prevoza i velike gustine naseljenosti, izazvale mnogo veće ljudske a time i materijalne štete. Osim toga, činjenica da je pandemija COVID-19 uticala istovremeno i na samo poslovanje osiguravača, rizik osiguranja ali i investicione plasmane osiguravača, možemo smatrati da je ona posebna vrsta „perfektne oluje“ koja je pogodila delatnost osiguranja.

Tradicionalno postupanje osiguravajućih društava u pogledu osigurljivosti ovih rizika sa velikim intenzitetom negativnih posledica bila je diversifikacija rizika, po granama osiguranja, po geografskoj lokaciji i sl. Međutim, problem se dešava kada jedan događaj kao pandemija Covid-19, utiče na više geografskih lokacija istovremeno i na različite vrste osiguranja, zbog čega se diversifikacija po granama osiguranja ne može primeniti.

Takođe, u ograničenim uslovima diversifikacije, tradicionalno postupanje osiguravača i reosiguravača jeste podizanje premija osiguranja, odnosno smanjenje raspoloživosti osiguravajućeg pokrića. Na ovo reagovanje jasno ukazuju i reakcije reosiguravača i retrocesionog tržišta na okupljanjima u Monte Karlu i Baden Badenu kao i pvećanje premija, odnosno ukupnog opterećenja cedenata i retrocedenata na tržištu reosiguranja i retrocesija. Svakako, osiguravačima dana na raspolaganju stoje i brojni mehanizmi holističkog upravljanja rizikom i kapitalom kako bi se upravljalo pojedinim kriznim scenarijima, uključujući pripis rizika u osiguravajuće pokriće i limitiranje akumulacija šteta na nivou polise i portfelja osiguranja. U tom smislu, jedna od najvažnijih lekcija pandemije Covid-19 za osiguravače jeste potreba za finansijskom otpornošću i postavljanje nove agende za unapređenje ugovornih klauzula i kontrole akumulacije rizika u imovinskim i osiguranjima odgovornosti.

U slučaju ograničenosti kapaciteta za osiguranje, reosiguranje i retrocesije, delatnosti osiguranja može pomoći država ili međunarodne institucije. Najbolji način pomoći jeste u formirajući državno sponzorisanih pulova. Tipičan primer pula sa državnog podrškom je National Flood Insurance Program – nacionalni pul za osiguranje rizika poplava u Floridi koji je podržan od države Floride kako bi osiguranje bilo dostupno. Ovaj pul faktički garantuje osiguravačima pokriće, slično reosiguravajućem pokriću, u slučaju ostvarenja štetnog događaja. Sličnih, državno sponzorisanih pulova, ima u raznim zemljama za različita pokrića, kao što je rizik zemljotresa kakav je pul u Turskoj (Turkish Catastrophy Insurance Pool), ili rizik terorizma kakav je Pool Reinsurance u Velikoj Britaniji.

Uloga države postala je neophodna u slučaju katastrofalnih događaja širokih razmara koji uzrokuju nemogućnost tržišta osiguranja i reosiguranja da apsorbuje štete uzrokovane takvim događajima. Međutim, posmatrano sa ekonomskog aspekta, uloga države može biti i kontraproduktivna. Tipičan primer

je ste državno sponzorisano osiguravajuće društvo Citizens Property Insurance Company, kod kojeg se javila paradoksalna situacija, zahvaljujući proširivanju njegove uloge i zamrzavanjem premija osiguranja, da ovo društvo dobije ulogu prvog izbora umesto „poslednjeg utočišta“. Prodaja osiguravajućeg pokrića za katastrofalne rizike ispod tržišne cene, finansiranjem razlike prihodima od premija iz drugih vrsta osiguranja ili novcem poreskih obveznika, stvorila je probleme za privatni sektor osiguranja. Takođe, osim problematike dugoročne neodrživosti, ovakvim pristupom se ne podstiču građani da prekinu sa investiranjima u oblastima izloženim dejству katastrofalnih rizika. Direktna uloga države prema predlogu Swiss Re-a bi se trebala ograničiti na tzv. vrhove rizika.

Još sredinom 2020. godine panevropska inicijativa za osnivanjem pula za podršku pokrića pandemije Covid-19 i budućih pandemija pokrenula je evropsku organizaciju privrednih komora i industrije koja predstavlja više od 20 miliona firmi, od čega preko 93% malih i srednjih preduzeća, širom 43 evropske države. Ova organizacija je potpisala memorandum o razumevanju sa Generali osiguranjem prema kome su se oni dogovorili da sarađuju u promociji i implementiraju potencijalnog pula za pokriće rizika pandemije (Pandemic Risk Pool). Učešće u projektu se očekuje da uključi više evropskih institucija, zemlje članice i druge vodeće evropske institucije kako bi se formiralo javno-privatno partnerstvo i mehanizmi koji će obezbediti pokriće budućih pandemija. Planovi za potencijalni „Pandemic Risk Pool“ prate Generali-jev doprinos u rešavanju vanrednih situacija Covid-19 preko Vanrednog međunarodnog fonda (Extraordinary International Fund) od 100 miliona evra i Plan oporavka za Evropu (Recovery Plan for Europe) koji je Evropska unija pokrenula krajem maja 2020. godine.

Osim javno-privatnog partnerstva moguće je razviti obveznice za katastrofalne štete od pandemija koje bi prelide rizik pandemije na investitore na tržištu kapitala. Obveznice za katastrofalne štete koje se u literaturi nazivaju i obveznicama za dela Božija (*Act of God bonds*)⁶² s obzirom da su u dosadašnjoj primeni korišćene isključivo za pokriće rizika prirodnih katastrofa, predstavljaju obveznice koje prvenstveno osiguravajuća i reosiguravajuća društva, a u novije vreme i nefinansijske institucije, koriste u cilju transfera rizika, čije ostvarenje uzrokuje katastrofalne štete, na investitore na tržištu kapitala. Naime, ove obveznice predstavljaju dužničke hartije od vrednosti, odnosno obećanja cedenta transakcija da će investitorima isplatiti glavnici uvećanu za kamatu ukoliko se definisani katastrofalni događaj ne desi a u suprotnom, ukoliko se desi definisani katastrofalni događaj, investitori u ekstremnom slučaju mogu izgubiti i glavnici i kamatu.⁶³

62 Geman, Helyette: *Learning about Risk: Some Lessons from Insurance*, European Finance Review, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands Vol. 2, No. 2, 1998, str. 119

63 Njegomir, V.: Osiguranje i reosiguranje: tradicionalni i alternativni pristupi, Tectus, Zagreb, 2011.

Obveznice za katastrofalne štete predstavljaju hartije od vrednosti kojima se rizik ostvarenja katastrofalnih šteta transferiše sa nosioca rizika, osiguravajućeg ili reosiguravajućeg društva, vlade ili nefinansijske institucije, na investitore na tržištu kapitala. U transakcijama transfera rizika katastrofalnih šteta putem obveznica na investitore na tržištu kapitala osiguravači i reosiguravači predstavljaju cedente transakciju a u slučaju da se kao inicijator transakcije javlja osiguravajuće društvo u ulozi cedenta se može pojaviti reosiguravajuće društvo.⁶⁴ Transfer rizika sa osiguravača i reosiguravača na investitore se, međutim, ne ostvaruje u direktnim odnosima ovih subjekata, s obzirom da u tom slučaju osiguravači i reosiguravači ne bi ostvarili prednosti priznanja transfera rizika u pogledu umanjenja regulatorno potrebnog kapitala, odnosno prednosti kapitalnih olakšica za transferisani rizik. Zbog toga se u transakcijama sekjuritizacije katastrofalnih rizika pojavljuju posrednici, slično kao i u sekjuritizacijama potraživanja. Ovi posrednici osnivaju se sa isključivom namenom posredovanja u određenim transakcijama sekjuritizacije rizika osiguranja. S obzirom da sekjuritizacija katastrofalnih rizika suštinski predstavlja zamenu za tradicionalno reosiguranje ili retrocesije, sredstvo posebne namene se u ovom slučaju naziva reosiguravačem posebne namene s obzirom da ovaj posrednik cedentu transakcije, odnosno osiguravajućem društvu obezbeđuje reosiguravajuće pokriće slično tradicionalnim ugovorima o reosiguranju viška štete. U slučajevima kada se kao cedent transakcije javlja reosiguravajuće društvo, transakcije transfera rizika osiguranja putem obveznica za katastrofalne štete imaju karakter retrocesionog pokrića. Da bi moglo da zaključi ugovor o reosiguranju sredstvo posebne namene mora imati pravnu formu reosiguravajućeg društva ali osnovanog isključivo sa ciljem učešća u transakciji transfera katastrofalnih rizika sa osiguravača ili reosiguravača na investitore na tržištu kapitala.

Reosiguravač posebne namene mora biti pravno nezavisan od osiguravača ili reosiguravača koji je cedent transakcije. Pravna nezavisnost je neophodna kako bi osiguravači ili reosiguravači obezbedili regulatorno priznanje transfera rizika, odnosno poreski, računovodstveni i regulatorni tretman identičan tradicionalnom reosiguranju i retrocesijama i kako bi se investitori obezbedili od uticaja rizika bankrotstva osiguravača ili reosiguravača, s obzirom da u slučaju pravne odvojenosti reosiguravača posebne namene i sponzora/cedenta transakcije ne može doći do situacije da se sredstva reosiguravača posebne namene koriste, za podmirivanje obaveza cedenta transakcije u slučaju njegovog

⁶⁴ U transakcijama sekjuritizacije rizika osiguranja inicijatori transakcija su osiguravajuća i reosiguravajuća društva koja nastoje da obezbede reosiguravajuće ili retrocesiono pokriće za rizike kojima su izloženi. Oni su istovremeno i sponzori transakcija. U pojedinim slučajevima osiguravajuće društvo kao inicijator transakcije može koristiti reosiguravajuće društvo, koje ima iskustva u poslovima sekjuritizacije, kao sponzora transakcije što se najčešće ostvaruje tako što osiguravač prvo prenosi rizike na reosiguravača koji potom te iste rizike transferiše na sredstvo posebne namene.

bankrotstva, odnosno za bilo koje druge namene osim namene predviđene transakcijom. U cilju izbegavanja dvostrukog oporezivanja reosiguravači posebne namene uglavnom se osnivaju u zemljama čiji pravni sistemi omogućavaju poreske prednosti, kao što su Irska, Bermudska ili Kajmanska ostrva. Iako se transakcije sekjuritizacije mogu razlikovati po određenim specifičnim karakteristikama, struktura transakcija je po pravilu identična.

U svojoj bazičnoj formi, sekjuritizacija rizika osiguranja predstavlja upravo ono što su pomorci od davnina pokušavali da postignu⁶⁵ – deljenje rizika. Naime, osiguravajuće ili reosiguravajuće društvo korišćenjem sekjuritizacije rizika „kupuje“ opciju zaštite od šteta ukoliko one prevaziđu određeni iznos u određenom periodu a investitori preuzimaju rizik osiguranja. Na taj način novac investitora faktički ima sličnu ulogu kao i kapital osiguravajućeg ili reosiguravajućeg društva. U slučaju obveznica za katastrofalne štete, koje se uglavnom plasiraju putem privatnih transakcija, isplata nastalih šteta osiguravaču kao i isplata glavnice i kamate investitorima je uslovna i zavisi od određenog nivoa ostvarene štete u toku ugovorenog perioda.

Osim toga, moguća je i opcija da vlade zemalja pokrenu transakcije obveznica za katastrofalne štete. U tom slučaju, mehanizam emitovanja obveznica povezanih sa pandemijom osnovale bi vlade, sa glavnicom za pokrivanje značajnih troškova koji proizilaze iz pandemije. Ove obveznice, kojima bi se trgovalo na sekundarnom tržištu, generisale bi prinos adekvatan riziku za privatne i institucionalne investitore a koji bi se finansirao kroz premije osiguranja plaćenim iz javnih sredstava. U slučaju ostvarenja unapred definisanog događaja koji je okidač pandemije, odnosno događaj koji predstavlja ostvarenje pandemije i pokreće potrebu pokrića po osnovu ovih obveznica, glavnica obveznica postala bi dostupna vladama za pokrivanje troškova povezanih sa pandemijom. Kroz ovaj pristup, vlade se mogu finansirati od budućih rizika povezanih sa pandemijom.

U međuvremenu, pokrenut je Plan oporavka za Evropu podržan sa 672,5 milijardi evra. Ovaj plan obuhvata nekoliko pravaca a to su zelena tranzicija, digitalna transformacija, pametan, održiv i inkluzivan rast i radna mesta, društvena i teritorijalna kohezija, zdravlje i otpornost, politike za sledeću generaciju, uključujući edukaciju i veštine. Prvi efekat jeste zajedničko zaduživanje na nivou EU koje treba da pruža osiguranje od katastrofalnih događaja državama članicama EU, što je u osnovi pozitivno i ima jasne prednosti stabilnosti za celu uniju nakon pandemije. Značajan je i kontra cikličan efekat, ali je mogućnost da dođe do brzog izlaska iz krize izazvane pandemijom dosta otežana, kako kašnjenjem tako i činjenicom da će i u toku 2021. i 2022. godine samo četvrtina isplata biti realizovano. Evropska unija mora osigurati

65 Briys, Eric and Varenne, Francois de: *Insurance From Underwriting To Derivatives: Asset Liability Management in Insurance Companies*, John Wiley & Sons, Ltd, West Sussex, England, 2001, str. 31

da se ova sredstva koriste za jačanje evropskog potencijala održivog rasta u srednjem roku a 2021. godina će u svakom slučaju biti presudna za to koliko će održiv oporavak Evrope biti.

Sve češće ispoljavanje štetnih događaja sa sve katastrofalnijim posledicama inherentna je karakteristika današnjeg sveta koga karakteriše visoka globalizovanost i evidentno ispoljavanje klimatskih promena. Katastrofalni rizici su karakteristični po tzv. nagomilavanju, odnosno kumuliranju rizika iz više grana osiguranja pri čemu su rizici pozitivno međusobno korelirani, a često zahvataju i široka geografska područja, što ograničava primenu limitiranja rizika putem diversifikacije. U kontekstu ostvarenja katastrofalnih šteta a istovremeno imajući u vidu ključan značaj osiguranja i reosiguranja i potrebu za izmenjenom ulogom države, javljaju se tendencije uvođenja određenih vrsta osiguravajućih pokrića kao obaveznih.⁶⁶

Pitanje osigurljivosti usko je povezano sa pitanjem obaveznosti. S obzirom da pandemija COVID-19 nije dovela do tragičnih uticaja na osiguranje, iako su značajni uticaji evidentni, njeno ostvarenje nameće razmatranje pitanja osigurljivosti ali i obaveznosti osiguranja za pandemije.

Jedno od osnovnih načela sprovođenja privatnog osiguranja, odnosno obezbeđenja osiguravajućeg pokrića od strane osiguravajućih društava, jeste dobrovoljnost zaključivanja ugovora o osiguranju. U zavisnosti od individualne tolerancije na rizik, odnosno spremnosti da se rizik prihvati i samostalno finansiraju posledice njegovog ostvarenja, zavisi postojanje tražnje za uslугama osiguranja i uspostavljanje odnosa između tražilaca usluga osiguranja i osiguravajućih društava.

Specifičnost tržišta osiguranja je u činjenici da odnosi između tržišnih učesnika na tržištu osiguranja mogu biti uspostavljeni i kao posledica zakona i ugovora. Zaključivanjem ugovora o različitim vrstama kredita korisnici kredita se mogu obavezati i na zaključenje ugovora o osiguranju kredita a u pojedinim slučajevima i riziku životnog osiguranja. Za pojedine vrste osiguranja zakonom se može uspostaviti obaveznost zaključivanja ugovora. Uobičajena je praksa u svetu regulatornog određenja obaveznosti zaključenja određenih vrsta osiguranja od odgovornosti, najčešće autoodgovornosti, ali su poznati i slučajevi kada je obaveznost zaključivanja određena za druge vrste osiguranja (na primer, osiguranje od rizika požara obavezno je u Argentini i Južnoj Koreji). Međutim, uprkos obaveznosti zaključivanja ove vrste osiguranja, ne postoji monopolsko pravo ni jedne osiguravajuće organizacije da se sa njom zaključi takav ugovor, što u ovoj oblasti omogućuje maksimalnu tržišnu utakmicu između osiguravajućih društava.

Jedan od problema sa kojim se suočavaju zemlje u razvoju, uključujući zemlje regiona i Srbiju, jeste nedovoljna zastupljenost privatnog osiguranja,

---

66 Njegomir, V.: *Obaveznost osiguranja*, Svet osiguranja, Vol. 5, Br. 5, 2015.

posebno kada je reč o osiguranju poljoprivrede. Problem leži u činjenici što pojedinci na osnovu prethodnog iskustva očekuju da će država pokriti troškove katastrofalnih šteta. S druge strane, česta je pojava da na državnom nivou preovlađuje svest o mogućnosti finansiranja iz međunarodnih izvora, odnosno pokrića budžetskih deficitova po osnovu stranog donatorstva. Imajući u vidu navedeno i činjenicu nedovoljne tražnje za osiguranjem poljoprivrede u Srbiji, nameće se pitanje potrebe i mogućnosti uvođenja obaveznosti ove vrste osiguranja.

U pojedinim zemljama u razvoju postoji obavezno zaključivanja osiguranja pojedinih vrsta osiguranja. Na primer, u Indiji i na Filipinima postoji obavezno zaključivanja useva i plodova za poljoprivredne proizvođače koji su u procesu odobravanja kredita od banaka. Ista situacija je prisutna i u Brazilu gde je obavezno zaključivanja osiguranja useva neophodna poljoprivrednim proizvođačima ukoliko žele da dobiju kredite od državnih banaka.⁶⁷ Postojanje obaveznosti zaključivanja poljoprivrednih osiguranja, kao u navedenim slučajevima kada je obaveznost povezana sa dobijanjem zajmova ima više koristi. Obavezno osiguranje može služiti kao obezbeđenje kredita ali i unapređenja svesnosti o značaju osiguranja poljoprivrede i izbegavanja uticaja negativne selekcije kroz širu participaciju poljoprivrednih proizvođača u zaključivanju ugovora o osiguranju. Obavezno osiguranje u poljoprivredi može redukovati distributivne⁶⁸ i transakcione troškove koji su karakteristični za ovu vrstu osiguranja.

Obavezno osiguranje ima i negativne implikacije s obzirom da osiguranici osećaju da im je osiguranje nametnuto umesto da sami uviđaju potrebu za odgovarajućom osiguravajućom zaštitom od rizika. U nekim zemljama, kao što je Rumunija, uvođenje obaveznosti u domen osiguranja od katastrofalnih rizika nije dalo pozitivne rezultate. Smatramo i da bi u domaćim okvirima bilo najbolje putem edukacije unaprediti svest o potrebi zaključivanja osiguranja, posebno u uslovima ostvarenja pandemije COVID-19. Unapređenje svesti, uvereni smo, dalo bi u domaćim okvirima znatno bolje rezultate.

6. Uticaj COVID-19 na reosiguranje

Svet je u 2020. godini iz temelja promenilo ostvarenje globalne pandemije korona virusa. Pandemija Covid 19 uticala je na sve sektore ekonomije uključujući osiguranje. Pandemija je uticala i na delatnost osiguranja, o čemu je i pisano u Svetu osiguranja, ali je uticala posledično i na reosiguranje.

⁶⁷ Kalra, A. and Xing, L.: *Partnering for food security in emerging markets*, Sigma No 1/2013, Swiss Re, Zurich, 2013.

⁶⁸ Njegomir, V.: „Kanali distribucije usluga osiguranja i reosiguranja“, *Marketing*, Vol. 38, Br. 1-2, 2007, str. 47-53.

Pandemija je u kombinaciji sa rastućim društvenim i političkim nemirima, negativnom ostvarenju katastrofalnih šteta, smanjenih investicionih prinoса i rastuće zabrinutosti o klimatskim promenama i sve učestalijim „mega katastrofama“, podstakla veću averziju ka riziku širom sveta. Rezultat toga nije samo povećanje premija reosiguranja već i uvođenje veće restriktivnosti u uslove sprovodenja reosiguranja.

Posebno su značajne katastrofe, koje su zahvaljujući pandemiji bile u drugom planu. Međutim, u toku 2020. godine ostvarene su rekordne štete za ekonomiju u iznosu od 210 milijardi dolara, prema Munich Re-u, a ukupne štete pokrivenе osiguranjem iznosile su 82 milijarde dolara.

Kada je reč o klimatskim promenama, globalne srednje temperature između januara i novembra 2020. godine bile su oko 1,2 stepena Celzijusa više od predindustrijskih nivoa (1880-1900), odnosno za samo 0,01 stepen Celzijusa niše u odnosu na 2016. godinu, najtopliju godinu ikada zabeleženu. Posebno su pogodjeni regioni severno od severnog polarnog kruga, pri čemu je u delovima severnog Sibira temperatura bila viša od 30 stepeni Celzijusa.

Može se sa sigurnošću reći da će uticaj u određenoj meri biti paralelan uticaju korona virusa na primarne osiguravače.⁶⁹ Uprkos činjenici da su se globalni reosiguravači pokazali uspešni u godišnjim obnavljanjima ugovora o reosiguranju 1. aprila 2020. godine, kao i činjenici da je došlo do rasta premija reosiguranja za one vrste osiguranja koje su pogodene ostvarenjem korona virusa, rejting agencija Fitch je dala negativnu prognozu u pogledu njihove kreditne sposobnosti, odnosno kreditnog rizika. Godišnja obnavljanja ugovora o reosiguranju 01.06. kao i 01.01. će gotovo je izvesno karakterisati dalji rast premija reosiguranja. Navedeno će se dopunski potvrditi kroz rast tražnje za reosiguranje, posebno pojedinih vrsta osiguranja kod kojih je došlo do rasta tražnje, kao što je osiguranje sajber rizika.

Kada je reč o vodećim evropskim reosiguravačima – Munich Re, Swiss Re, Hannover Re i SCOR – podaci rejting agencija ukazuju da su dobro kapitalizovani i da korona virus i posledice ovog virusa neće značajnije uticati na njihov kapital a time ni na solventnost. Međutim, trenutni uticaj se razlikuje. U prvom kvartalu ove godine SCOR nije imao izloženost pandemiji korona virusa, dok je Munic Re imao izloženost od procenjenih 800 miliona evra, Swiss Re 428 miliona evra i Hannover Re 220 miliona evra.⁷⁰ Sumarno, COVID-19 je uticao na 14,3% kombinovanog racia (odnos ukupnih premija prema zbiru šteta i troškova) reosiguravača Munich Re, 5,3% kombinovanog racia reosiguravača

⁶⁹ Njegomir, V.: „Uticaj COVID-19 na osiguranje“, Osiguranje i naknada štete, Valjevo, 2020.

⁷⁰ Major European Reinsurers Resilient to Pandemic Review – 1Q20 Results Are Not Indicative for the Future, Special Report, Fitch, <https://www.fitchratings.com/research/insurance/major-european-reinsurers-resilient-to-pandemic-review-1q20-results-are-not-indicative-for-future-27-05-2020> (pri-stupljeno 05.06.2020.)

Swiss Re i 6,6% kombinovanog racija reosiguravača Hannover Re.⁷¹ Pri tome, za prvi kvartal odštetni zahtevi su prijavljeni najviše po osnovu otkazivanja događaja, tako da se značajniji uticaj COVID-19 na reosiguravače može očekivati u narednim kvartalima.

Obnavljanja ugovora o reosiguranju za Evropu, uključujući i Srbiju i zemlje regionalne po pravilu se ostvaruje u januaru, a obnavljaju se ugovori o reosiguranju i u aprilu i u junu. Uticaj korona virusa bio je jedan od ključnih faktora uticaja u januarskim obnavljanjima ugovora o reosiguranju. Iako su neka predviđanja bila pogrešna, uprkos zabrinutosti u pogledu predviđanja pregovori su se uglavnom vodili uredno s obe strane motivisane da prihvate neizvesnost i zaključne transakcije.

Jedna od vidljivih novina u odvijanju pregovora, za obnavljanje ugovora o reosiguranju u januaru 2021. godine, bilo je virtualno ugovaranje ugovora o reosiguranju gde su reosiguravači, brokeri i cedenti determinisali uslove i plaćanja preko platformi kao što su Zoom, Teams i Google Meet. Delatnost reosiguranja i proces zaključivanja ugovora o reosiguranju su izrazito tradicionalni, s obzirom da se odnosi između strana u ugovoru o reosiguranju baziraju na dugoročnom međusobnom poverenju i pregovaranjima „licem u lice“ na godišnjim sastancima u Monte Karlu i Baden Badenu. U vreme „otvrdnjavanja“ tržišta, odnosno rasta troška transfera rizika u reosiguravajuće pokriće, a posebno u uslovima neizvesnosti uticaja korona virusa, nemogućnost zaključivanja ugovora o reosiguranju bez „gledanja licem u lice“ pokazalo se kao izazov za mnoge tržišne učesnike. Gde su postojale međusobne veze od ranije, prelazak na obnavljanje ugovora o reosiguranju putem video konferencija nije bio veliki problem za razliku od situacija prethodnog nepoznavanja ugovornih strana. Krajem 2019. godine retko ko je mogao naslutiti da će i reosiguravači poslove ostvarivati online kao i da će Londonski Lloyd's biti napušten preko pet meseci. Kao rezultat poslovanja u uslovima „nove realnosti“, reosiguravači su počeli da svoje poslovanje više usmeravaju na fleksibilno radno vreme, smanjenje troškova transporta, kao i povećanje mrežne bezbednosti. Pandemija je ukazala na važnost modernizacije tržišta reosiguranja i pomogla je omekšavanju kulture otpora promenama.

Svakako najvažnija posledica januarskih obnavljanja ugovora o reosiguranje jeste rast premija reosiguranja uopšte iako je u pojedinim vrstama reosiguranja i regionima, gde su ostvareni dobri rezultati došlo i do skromnog pada premija. Kao posledica prethodnog „mekog“ tržišta reosiguranja u dužem periodu, pandemije korona virusa, katastrofalnih šteta, povećanja šteta, neadekvatnosti rezervisanja, globalne recesije, nestabilnosti finansijskog tržišta i većih troškova reosiguravača došlo je do povećanja premija reosiguranja kako bi se ostvarila snažnija kapitalizacija reosiguravača, kako

---

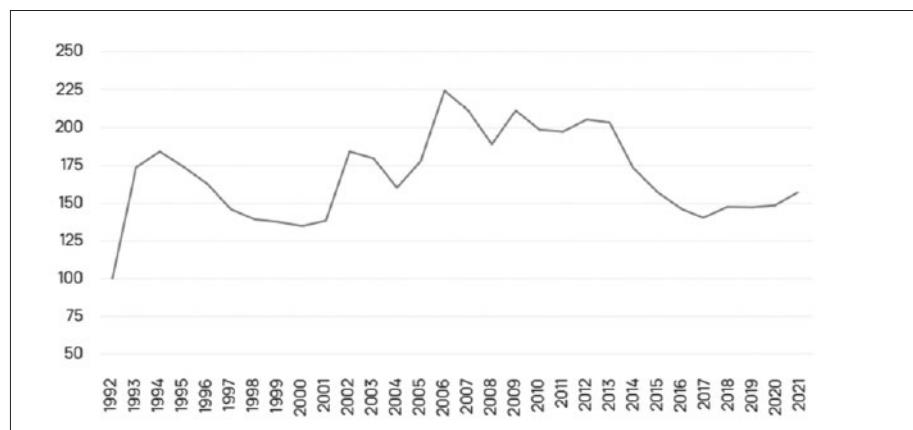
⁷¹ Isto.

bi tržište retrocesija bilo otpornije, kako bi se pokrile rastuće štete u pojedinim vrstama reosiguranja, rastuća tražnja i kako bi se obezbedio rast.

Za razliku od prethodnih uzroka porasta premija reosiguranja, kada je rast premija reosiguranja bio uzrokovan devestacijom kapitala reosiguravača, u januarskim obnavljanjima ugovora o reosiguranju ključni uzrok porasta premija reosiguranja bila je veća tražnja, odnosno povećana averzija prema riziku podstaknuta osećajima straha od nepoznatog u visoko neizvesnom i nestabilnom okruženju. Ukupan kapital se procenjuje da je porastao na 416 milijardi dolara a u toku 2020. godine 19 milijardi svežeg kapitala došlo je na tržište reosiguranja i alternativnog transfera rizika osiguranja na tržište kapitala.

Grafikon 12 pokazuje kretanja globalnih premija reosiguranja prilagođenih promenama rizika u imovinskim i reosiguranjima katastrofa. Premije imovinskih i reosiguranja katastrofa porasle su u proseku za 6% 1. januara 2021. godine. Ovo predstavlja značajno povećanje u odnosu na obnavljanja ugovora o reosiguranju iz januara 2020. godine i najveće je godišnje povećanje u čitavoj dekadi.

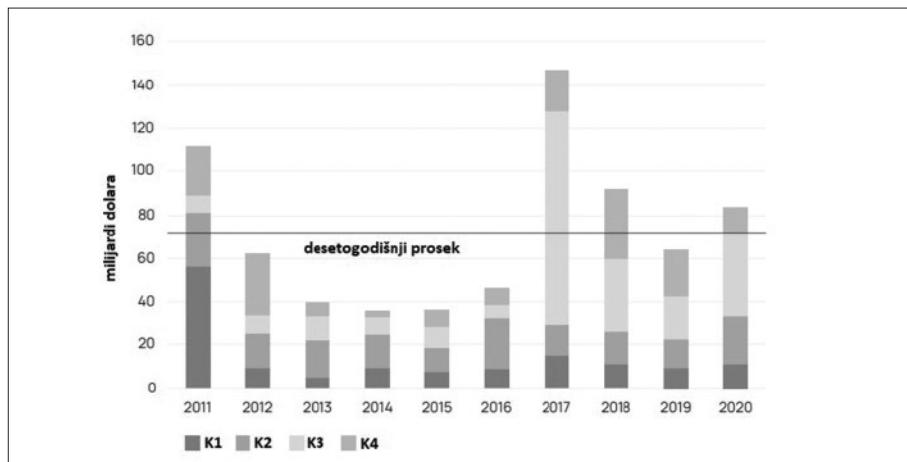
Grafikon 12: Promene globalnih premija reosiguranja prilagođenih promenama rizika, u imovinskim i reosiguranjima katastrofa (1992.-2021.)

Izvor: Howden

Grafikon 13 prikazuje osiguranjem pokrivene katastrofalne štete u periodu od 2011. godine do 2020. godine, bez šteta uzrokovanih pandemijom korona virusa.

Grafikon 13: Osiguranjem pokrivene katastrofalne štete za period 2011-2020

Izvor: HX Nova Portal

Iako štete od katastrofalnih događaja, kao što se vidi na grafikonu, nisu bile veće od katastrofalnih šteta za delatnost reosiguranja kao štete u 2017. godini, uzastopne godine sa iznad prosečnim štetama i korespondirajući rast u aktivnosti, naglasile su zabrinutost oko ostvarenja klimatskih promena. To je navelo reosiguravajuća društva da razmotre povećanja premija reosiguranja kako bi ih usaglasila sa povećanim rizikom, odnosno povećanom verovatnoćom ostvarenja i intenzitetom štetnih posledica.

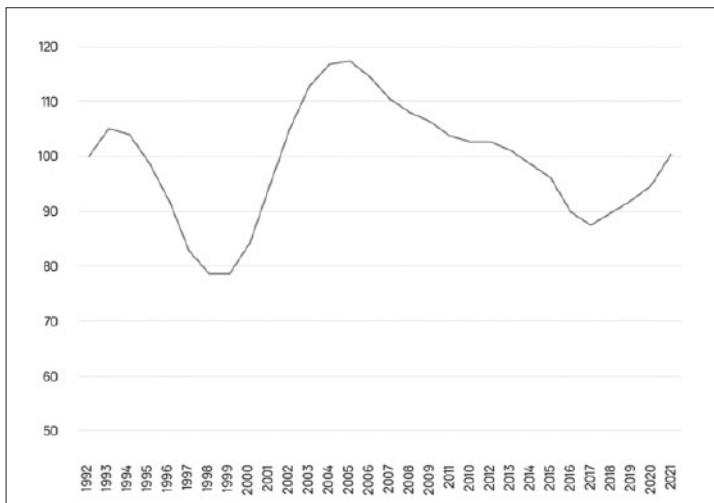
Najveći porast premija reosiguranja primetan je za tržište Severne Amerike, gde je ostvaren prosečan porast od 8,5%, prvenstveno zahvaljujući katastrofalnoj sezoni uragana kao i devastirajućim požarima. Vezano za Evropu, primetno je interesantno kretanje premija reosiguranja koje su ostale nepromenjene ili su čak pale. Ovo je posebno značajno s obzirom da su evropski osiguravači imali značajne štete po osnovu osiguranja prekida rada usled ostvarenja pandemije.

Premije reosiguranja od odgovornosti, uključujući promene izloženosti rizicima i cedirajuće provizije, porasle su za 6,1% u proseku (grafikon 14).

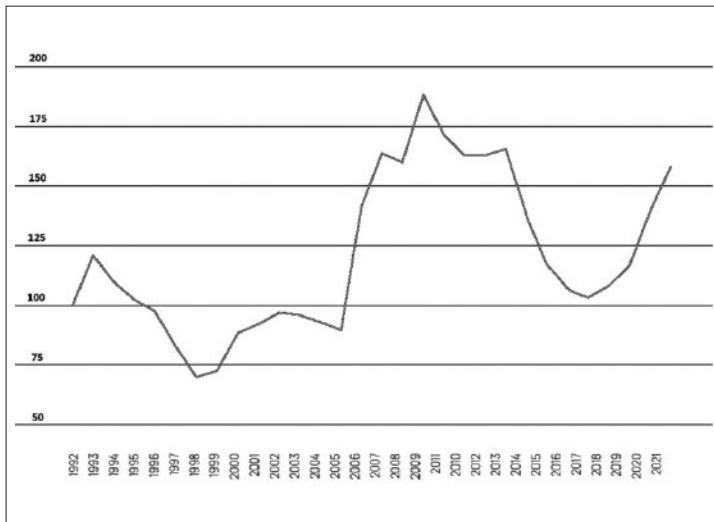
Do rasta premija reosiguranja od odgovornosti došlo je prvenstveno zbog šteta u osiguranjima od odgovornosti u SAD, ali je došlo do rasta premija reosiguranja i za druge delove sveta, prvenstveno u Evropu i Aziji.

Kada je reč o retrocesijama, 2020. godina bila je još jedna u nizu godina povećanih šteta i ograničenosti kapaciteta na retrocesionom tržištu. To je rezultiralo rastom riziku prilagođenih retrocesija reosiguranja viška rizika za katastrofe za 13,1% u proseku (grafikon 15).

Iako su uplivи kapitala, uključujući i rekordne emisije obveznica za katastrofalne štete i pojave novih alternativnih mehanizama transfera rizika osi-

Grafikon 14: Kretanje premija reosiguranja od odgovornosti u periodu 1992-2021

Izvor: HX Nova Portal

Grafikon 15: Riziku prilagođene premije za retrocesiono pokriće katastrofalnih rizika (izuzev pomorskih) u periodu 1992-2021.

Izvor: Howden

guranja na tržište kapitala, četiri uzastopne godine rasta premija retrocesionog pokrića rezultiralo je da se cena ovog pokrića vrati na nivo od 1. januara 2013. godine. Naime, pad cene retrocesionog pokrića je sada povraćen u celosti, zahvaljujući kumulativnom rastu ze više od 50% od 2017. godine.

7. Izazovi katastrofalnih šteta u uslovima pandemije COVID-19

Promena klime u vidu globalnog zagrevanja je vidljiva, opipljiva i merljiva i predstavlja jedan od najznačajnijih rizika sa kojima se svet suočava. Štetni događaji uzrokovani klimatskim promenama se kontinuirano povećavaju i to ne samo u oblastima koje su oduvek, za tržište osiguranja i reosiguranja bile izložene rizicima prirodnim silama izazvanih katastrofalnih događaja, kao što su SAD ili Japan, već i u drugim delovima sveta, posebno u Evropi. Rane analize su pokazale da bi enormni toplotni talasi, koji su jednim delom onemogućavali brzu redukciju šteta od požara u Evropi, bili smanjeni na pola kada bi izostao ljudski efekat na globalno zagrevanje.

Čak 5 vodećih rizika po verovatnoći ostvarenja i 5 vodećih rizika po intenzitetu posledica su povezani sa klimatskim promenama. Osim dominacije ovih rizika za 2021. godinu, sa klimom povezani rizici su u 2020. po prvi put, u istoriji Globalnog izveštaja o rizicima Svetskog ekonomskog foruma, zauzeli prvih pet mesta dugoročnih rizika po verovatnoći ostvarenja. U 2021. godini trend je nastavljen. Reč je o ekstremnim vremenskim uslovima, izostanku uspeha u zaštiti od globalnog zagrevanja, ostvarenju prirodnih katastrofa, gubitku biološke raznovrsnosti i problemima sa vodom.

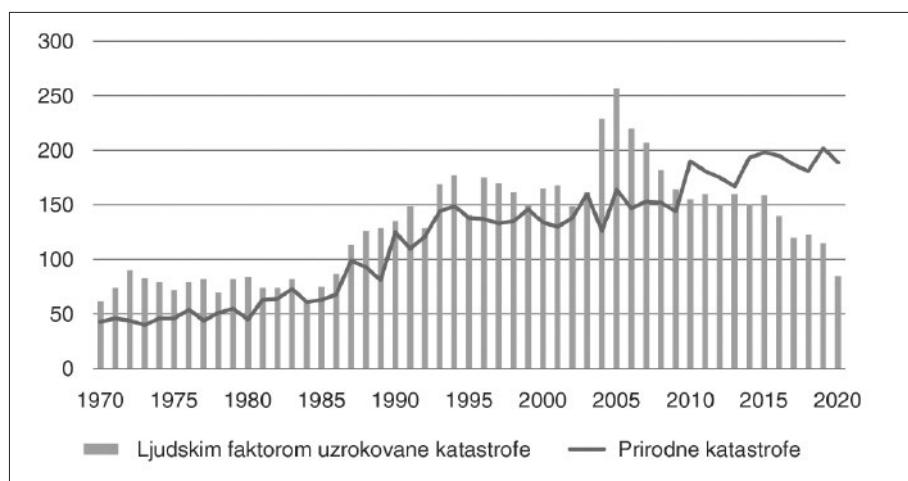
Krajem 2019. godine Generalni sekretar Ujedinjenih nacija Antonio Guterres je upozorio da je „tačka bez povratka“, po pitanju klimatskih promena, „na vidiku i udara pravo na nas“. Upravo ostvarenje klimatskih promena zahteva multilateralnu saradnju uz uključivanje svih zainteresovanih. Međutim, konferencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama održana u Madridu 2019. godine pokazala je neujednačenost razumevanja i nezainteresovanosti u primeni globalne akcije u redukciji emisija gasova koji uzrokuju globalno zagrevanje. Države se adaptiraju na najdramatičnije efekte klimatskih promena uključujućitopljenje Arktičkog leda. Adaptacija nije usmerena u pravcu prevencije buduće degradacije okruženja već u pravcu iskorišćavanja geostrateških prednosti. Naime, zemlje oko Arktika, uključujući Kinu, Norvešku, Rusiju i SAD, se međusobno nadmeću za prirodne resurse kao što su riba i gas, za upotrebu novih transportnih linija i uspostavljanja strateške prednosti u regionu.

Rizici koje prihvataju osiguravajuća društva u osiguravajuće pokriće idealno bi trebalo da nisu katastrofnog karaktera. Međutim, pojava katastrofalnih šteta moguća je i u uslovima kada su u osiguranje prihvaćeni rizici koji nemaju potencijal za ostvarenje katastrofalnih šteta. Ključni rizici koji uzrokuju ostvarenje katastrofalnih šteta su oni rizici čije ostvarenje uvek ima potencijal da izazove katastrofalne posledice, odnosno čije ostvarenje uvek utiče na velik broj ljudi i velike materijalne vrednosti. U rizike čije ostvarenje uvek rezultira nastankom katastrofalnih šteta spadaju: katastrofalni rizici uslovjeni prirodnim rušilačkim silama kao što su velike poplave, lavine, klizanja tla i odroni zemljišta, oluje (zimske, letnje, tropske, tornada, tajfuni, uragani), grad, zemljotresi, suša,

topljeni talasi, šumski požari, izuzetno niske temperature i mraz; i katastrofalni rizici uslovljeni veštačkim rušilačkim silama i nesrećnim slučajevima kao što su: krupni požari, eksplozije, avionske nesreće, brodske nesreće, železničke nesreće, nesreće vezane za podzemnu eksploraciju rude, rušenje zgrada ili mostova, terorizam, razne vrste trovanja, pobune, atomski rizici itd.

Poremećaji u ekonomiji i funkcionisanju tržišta osiguranja su u 2020. i 2021. godine primerno uzrokovani krizom sa korona virusom. S obzirom na medijsku pažnju, gotovo da je potpuno izostao fokus na katastrofalne događaje koji su ugrozili milione ljudi širom sveta. Ukupne katastrofalne štete su u 2020. godini porasle na 202 milijarde dolara sa 150 milijardi dolara koliko su iznosile ukupne ekonomске štete 2019. godine. Ukupne katastrofalne štete čine 0,26% ukupnog svetskog bruto domaćeg proizvoda (BDP). Desetogodišnji prosek šteta od katastrofa sada iznosi 222 milijarde dolara. Najveće učešće u strukturi ukupnih šteta od katastrofa imaju štete nastale ostvarenjem prirodnih katastrofa koje ukupno iznose 190 milijardi dolara, dok štete od katastrofa uzrokovanih čovekovim delovanjem iznose 12 milijardi dolara. Ukupno je izgubljeno 7993 ljudskih života.

Grafikon 16: Broj prirodnih i katastrofa izazvanih ljudskim faktorom u periodu od 1970. do 2020. godine

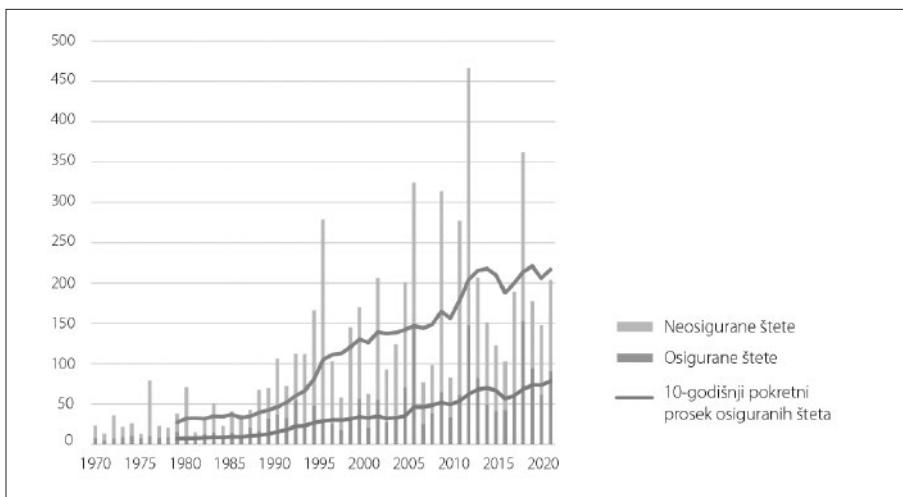
Izvor: Swiss Re Institute

Godina 2020. je deveta po veličini ukupnih ekonomskih šteta uzrokovanim prirodnim katastrofama. Nakon normizacije za efekte rasta BDP-a, prošlogodišnji ekonomski troškovi su rangirani na osamnaestom mestu ikada. Ova diskrepancija javlja se zbog akumulacije vrednosti koje su izložene štetnim

događajima. S obzirom na prosečan godišnji rast šteta pri normalizovanom BDP-u od 1,3%, između 1970. i 2020. godine, ukoliko bi događaji koji su se desili u tom periodu, danas bi izazvali znatno veće katastrofalne štete.

Osiguranjem pokrivenе katastrofalне štete su u 2020. godini iznosile 89 milijardi dolara. Ovo učešće delatnosti osiguranja i reosiguranja u pokriću ukupnih ekonomskih šteta je peto po veličini ikada i iznad je prethodnog desetogodišnjeg proseka koji je iznosio 79 milijardi dolara. Prirodne katastrofe su pokrivenе osiguranjem u visini od 81 milijardu dolara dok su ljudskim faktorom izazvane katastrofalne štete pokrivenе naknadom iz osiguranja u vrednosti od 8 milijardi dolara. Ovo pokriće ukupno čini svega 4,9% ukupnih svetskih fakturisanih premija osiguranja imovine.

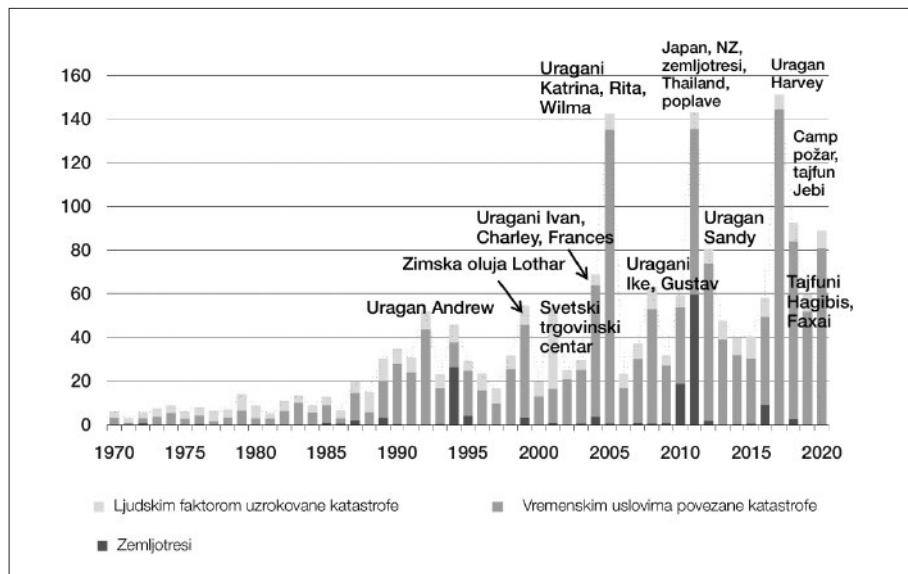
Grafikon 17: Razlika između ukupnih šteta i osiguranjem pokrivenih šteta u periodu od 1970. godine do 2020. godine (u milijardama dolara)

Izvor: Swiss Re Institute

Iako su uragani Laura i Sally uzrokovali najveće štete ukupno i za delatnost osiguranja i reosiguranja, godina je karakteristična po većem broju malih i srednjih šteta, odnosno šteta uzrokovanih sekundarnim opasnostima. Sekundarne opasnosti definišu se kao događaji male do srednje veličine ili kao sekundarni efekti primarne opasnosti, koji se često ne modeliraju i koje osiguravači i reosiguravači malo prate, uprkos njihovom potencijalu. Od ukupnog pokrića za štete prirodnih katastrofa, osiguravači i reosiguravači su za štete uzrokovane primarnim opasnostima izdvojili 23,2 milijarde dolara, odnosno 29%, dok su za štete uzrokovane sekundarnim opasnostima izdvojili 57,4 milijardi dolara, odnosno 71%.

Grafikon 18: Osiguranjem pokrivena katastrofalna štete u periodu od 1970. do 2020. godine (u milijardama dolara)

Izvor: Swiss Re Institute

Ukupne štete od sekundarnih opasnosti iznosile su 56 milijardi dolara, pri čemu su štete od sekundarnih efekata primarnih opasnosti iznosile 57% od ukupnih šteta sekundarnih opasnosti. U SAD rekordan broj sekundarnih efekata primernih opasnosti doveo je do najvećih šteta, uprkos malom broju tornada. Sa štetama u iznosu od 7 milijardi dolara, oluja iz Avgusta bila je treći po veličini štetni događaj za ovu opasnost ikada. U Australiji su se takođe javile značajne štete po osnovu sekundarnih efekata primarnih opasnosti i to za više od 2,6 milijardi dolara, uglavnom od grada.

Ekstremno visoke temperature kombinovane sa neuobičajenom aktivnošću munja i sušnim uslovima, rezultirale su sa rekordnim brojem požara, na ukupnoj oblasti od 16.000 kvadratnih kilometara. Naknade iz osiguranja za ovu opasnost bile su treće po veličini ikada isplaćene. U ostaku sveta, naknade iz osiguranja su bile relativno niže u 2020. godini. Velike poplave praćene jakim monsunskim kišama su zadesile Indiju, Bangladeš, Nepal, Kinu i Pakistan. Naknade iz osiguranja su iznosile preko 2 milijarde dolara, što je druga najskuplja poplava ikada u Aziji.

Kao što se vidi u grafikonu 18, vremenskim prilikama uslovljene katastrofalne štete su najznačajnije. Počevši od 1990. godine, katastrofalni događaji uslovljeni vremenskim prilikama imaju dominantan uticaj. Reč je o katastrofama za koje su u velikoj meri uzrokovane promenama klime i povećanjem

materijalnih bogatstava u područjima koja su ugrožena vremenski uslovljenim katastrofama.

Prema četvrtom izveštaju⁷² Međuvladinog panela za klimatske promene potvrđena je promena klime a čovek je ključni uzročnik promene klime. Dugoročno posmatrano, industrijska revolucija iznadrila je problem klimatskih promena. U periodu od 1970. godine zabeleženo je 80% povećanje emisije uglen dioksida, što predstavlja 77% ukupne emisije gasova koji izazivaju efekat staklene bašte. Neposredne posledice uključuju toplotne talase zahvaljujući porastu prosečne globalne temperature, koji je posebno primetan od 1980. godine, topljenje ledenog omotača i porast nivoa mora. Nastaju brojne katastrofalne štete a posebno katastrofalne su uragani u SAD, zimske oluje u Evropi, ekstremne temperature, poplave i suše širom sveta.

Ključne implikacije za osiguranje jesu u vidu ograničene osigurljivosti, s obzirom da klimatske promene i sa njima povezane katastrofalne štete ugrožavaju osnovne principe osigurljivosti – da su štetni događaji međusobno nezavisni i da se javljaju u velikom broju slučajeva sa jasnom predvidljivošću veličine štete, čime se omogućava izvođenje intervala pouzdanosti i stoga procene dodatnog kapitala neophodnog za obezbeđenje solventnosti ili sigurnosnih margini za utvrđivanje premije osiguranja.

Značaj klimatskih promena i njihovog negativnog uticaja na ekonomiju uopšte naglašava i Globalni izveštaj o rizicima za 2021. godinu, Svetskog ekonomskog foruma. U izveštaju je jasno naglašeno da među rizicima sa najvećom verovatnoćom ostvarenja negativnog uticaja u narednih deset godina spadaju ekstremni vremenski uslovi, neuspeh aktivnosti u pogledu redukcije zagadenja, odnosno prevencije daljih promena klime, koncentracija digitalne moći, digitalna nejednakost i neuspeh u ostvarenju sajber sigurnosti. Što se tiče uticaja situacija je slična. Najveći uticaj u narednoj dekadi imaće rizici pandemija, odnosno infektivnih bolesti na šta upućuje situacija sa pandemijom korona virusa, klimatske promene i neuspeh aktivnosti u pravcu redukcije klimatskih promena i rizika okruženja, kao i oružja masovnog uništenja, krize životne egzistencije, dužničke krize i raspad informaciono-tehnološke infrastrukture. Posebno su naglašeni oni koji će se najverovatnije ostvarivati u naredne dve godine i oni uključuju raširenu krizu zapošljavanja i egzistencije, razočaranja mladih, digitalna nejednakost, ekomska stagnacija, štete po životnu sredinu koju je napravio i dalje pravi čovek, erozija društvene kohezije i teroristički napadi. Ekonomski rizici biće dominantni i u srednjoročnom periodu do 5 godina, uključujući krize na tržištima, cenovnu nestabilnost, šokove sa cenama roba i dužničkim krizama, a praćeni će biti geopolitičkim rizicima i konfliktima.

72 Fourth Assessment Report, Climate Change 2007: Synthesis Report, Intergovernmental Panel on Climate Change, Geneva, Switzerland, 2007.

Smanjenje emisije štetnih gasova koji stvaraju efekat staklene bašte je nužno kako bi se izbegli katastrofalni događaji uslovljeni vremenskim prilikama, održao biodiverzitet i raspoloživost hrane, odnosno kako bi se obezbedio opstanak čoveka, ekonomije i društva u celini na održiv način. Okvirne procene su da ukoliko se ne bi smanjivali uzročnici klimatskih promena, do 2050. bi klimatske promene svet koštale preko 1700 milijardi dolara godišnje. Davne 1972. godine na Konferenciji UN o razvoju i životnoj sredini održanoj u Stokholmu, tadašnji Rimski klub je izdao izveštaj na osnovu koga je objavljena i istoimena knjiga *Granice rasta*⁷³ u kojoj je ozbiljno upozorenje čovečanstvo da će se dalji privredni rast suočiti sa ograničenim resursima Zemlje. Smatralo se da se planetarne granice nalaze u ograničenim rudnim rezervama. Danas, međutim, shvatamo da su stvarne planetarne granice uglavnom ekološke prirode. Mi danas moramo, kako to metaforički kaže svetski ekspert za održivi razvoj američki ekonomista Džefri Saks⁷⁴, da obavimo nešto nalik na „transplantaciju srca“, kako bismo energiju iz fosilnih goriva zamenili alternativnom energijom koja emituje male količine ugljenika.

Na nivou Evropske unije usvojena je politika smanjenja emisije ugljen dioksida sa ciljem da se ukupna emisija u periodu do 2050. godine redukuju na polovinu emisija koje su ostvarene tokom 1990. godine. Ukoliko bi se u potpunosti ispoštovale politike usvojene na nivou Evropske unije tada bi, uz pretpostavku ubrzanja efekata mera od 2030. godine, bilo bi neophodno da ukupne emisije budu smanjene za trećinu. Posmatrano iz perspektive upravljanja imovinom promene su izuzetno značajne. Naime, procenjuje se da će nova infrastruktura kao i zamena postojeće energetske infrastrukture koštati oko 20 milijardi dolara tokom narednih 30 godina. Na međunarodnom nivou potpisani su brojni sporazumi o redukciji emisije štetnih gasova koji izazivaju efekat staklene bašte, odnosno globalno zagrevanje, posebno sporazum u Kjotu 1997. godine, Milenijumska deklaracija, RIO 20+ i sporazum u Parizu iz 2015. godine. Sporazumom u Parizu vlade zemalja u svetu su se dogovorile oko niza mera koje uključuju zajedničko delovanje u redukciji emisija, unapređenju transparentnosti, adaptaciji, pitanjima gubitaka i oštećenja i podrške.

Imajući u vidu da su osiguravajuća i reosiguravajuća društva direktno preko naknada šteta, direktnih i indirektnih imovinskih šteta i prekida poslovanja, izložene uticaju klimatskih promena, ona sama treba da preduzmu mere u redukciji klimatskih promena. Prvo što osiguravajuće kompanije mogu učiniti jeste da svoje sopstvene kompanije izlože merama smanjenje emisije ugljen dioksida ili da postave ciljeve da postanu neutralne u pogledu emisije ugljen dioksida. Unapređenjem energetske efikasnosti osiguravajuća društva mogu postići ovaj cilj.

Drugi aspekt jeste tzv. zeleno osiguranje. Jedan od prepostavljenog uticaja osiguravajućih društava na ublažavanje posledica klimatskih promena jeste

⁷³ Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. And Behrens III, W. W.: *Limits of Growth*, New American Library, New York, 1972.

⁷⁴ Saks, Dž.: *Doba održivog razvoja*, CIRSD i *Službeni glasnik*, Beograd, 2014.

njihov uticaj na osiguranike, na primer, kroz uvođenje obaveznih troškova vezanih za minimiziranje emisije ugljen dioksida u polise osiguranja motornih vozila. Međutim, industrija osiguranja nije u mogućnosti da to učini jer bi bilo potrebno ulogu osiguranja podići na nivo oporezivanja i uloge regulatora. Međutim, moguće je redukovanje premije za mere prevencije u pogledu minimiziranja emisije ugljen dioksida, posebno za slučaj osiguranja imovine i prekida rada od štetnih događaja koji mogu imati katastrofalni karakter, kod osiguranja malih, srednjih i posebno velikih preduzeća. Istraživanja ukazuju na činjenicu da najveću pomoć nakon nastanka štetnih događaja pojedinci i kompanije dobijaju upravo od osiguravajućih društava, što je dodatni motiv za prevenciju. Takođe, veoma značajno područje za aktivnosti osiguravajućih kompanija predstavlja i komunikacija sa osiguranicima u cilju njihovog uveravanja da osiguranje nije povezano sa problemom klimatskih promena, već upravo suprotno, predstavlja deo rešenja za izloženost klimatskim rizicima. Jedan od oblika komuniciranja koji primenjuju neki osiguravači jeste davanje korisnih informacija na kompanijskim website-ovima, usmeravanje na druge izvore informacija ili razvijanje sistema ranog upozoravanja osiguranika za slučaj određenih katastrofalnih događaja kako bi se moguće posledice njihovog ostvarenja minimizirale. Takođe, osiguravači mogu davati informacije o načinu prilagodavanja stambenih i komercijalnih objekata efektima klimatskih promena ali i davati popuste u premijama za one osiguranike koji u potpunosti ispoštuju njihove preporuke. Na taj način bi osiguravači bili u mogućnosti da višestruko utiču na adaptaciju klimatskim promenama. Takođe, osiguravači su uključeni i u bojne inovativne mehanizme i partnerstva sa vladinim i nevladinim organizacijama kao što su osiguravajući pulovi, na primer pul na Karipskim ostrvima koji je formiran u kooperaciji industrije osiguranja, Svetske banke i šefova vlade Karipske zajednice ili na primer saradnja Svetskog programa hrane sa Axa Re i Etiopske vlade u cilju primene vremenskih derivata u cilju obezbeđenja pokrića porodica u Etiopiji od rizika suše. Jedan od oblika uticaja osiguravajućih društava je povećavanje premije a sve je češće i izbegavanje osiguranja projekata povezanih sa vađenjem uglja, iako se ove mere ne primenjuju srazmerno na ostala fosilna goriva, odnosno naftu i gas. Većina evropskih i australijskih osiguravača više ne obezbeđuje pokriće za nove projekte iskopavanja uglja, dok u ostalim zemljama se ograničava kapacitet. Prema brokerskoj kući Willis Towers Watson, za kompanije koje se bave iskopavanjem i prometom ugljem premije su porasle za oko 40%.

Osiguravajuća društva sve više utiču na problem klimatskih promena u njihovoj ulozi institucionalnog investitora. Osiguravajuća društva prilikom investiranja sredstava rezervi ta sredstva usmeravaju u kompanije koje prime-ujuju prakse redukcije emisije ugljen dioksida, odnosno izbegavaju kompanije koje su značajni emiteri ugljen dioksida. Takođe, osiguravajuća društva kao institucionalni investitori i vlasnici kapitala mogu u kompanijama u kojima

imaju pravo upravljanja i odlučivanja iskoriste to pravo u cilju redukovanja postojeće emisije ugljen dioksida. Stručnjaci se slažu da je mogućnost uticanja na ublažavanje efekata klimatskih promena veća u drugom slučaju kada se direktno utiče na smanjenje emisije štetnih gasova. Konačno, brojne kompanije iz različitih oblasti ulaze u nove tehnologije koje mogu omogućiti izbegavanje efekata klimatskih promena u budućnosti a koje uključuju istraživanja geotermalne energije, energije vетра, korišćenje energije biomasa, hidro energije i slično. Podrškom ovih projekata u vidu investicija ali i razvijanjem proizvoda osiguranja prilagođenih njihovim potrebama delatnost osiguranja može dobiti ulaz u posledica klimatskih promena.

Na konferenciji Ujedinjenih nacija o održivom razvoju 2012. godine, definisani su principi održivog osiguranja kako bi se uticalo na ekološke, socijalne i izazove upravljanja. Navodimo ove principe koje ne analiziramo detaljnije s obzirom na obim članka: 1) U naša odlučivanja uključićemo pitanja životne sredine, socijalna i pitanja upravljanja relevantna za naše poslovanje. 2) Saradivaćemo sa našim klijentima i poslovnim partnerima na podizanju svesti o ekološkim, socijalnim i upravljačkim pitanjima, upravljanju rizicima i razvoju rešenja. 3) Saradivaćemo sa vladama, regulatorima i drugim ključnim zainteresovanim stranama kako bi promovisali široku akciju u društvu o pitanjima zaštite životne sredine, socijalne politike i upravljanja. 4) Pokazaćemo odgovornost i transparentnost redovnim javnim obelodanjivanjem našeg napretka u primeni Prinципa.

Osim principa, sve izraženija je i regulativa koja usmerava osiguravače u pravcu poštovanja ekoloških, socijalnih i pitanja upravljanja prilikom investiranja finansijskih sredstava. Ovo je i razumljivo imajući u vidu da osiguravači globalno poseduju oko 30 hiljada milijardi imovine u investicionim portfeljima kao i činjenicu da osiguravajuća društva deo ove imovine drže i po nekoliko dekada. Prvi talas regulacija se pokrenuo u Evropi, prvo u Francuskoj, koja je lider u regulisanju ekoloških, socijalnih i pitanja upravljanja. Francuska regulacija zahteva od investitora da javno izveste kako procenjuju ekološke, socijalne i rizike upravljanja, sa specifičnim fokusom na klimatska pitanja. Drugi regulatori fokusiraju akcije na ekološka, socijalna i pitanja upravljanja ili samo zelene finansije, koje su se pojavile u različitim zemljama EU, na primer Holandiji i Velikoj Britaniji. Čini se da su ove inicijative podstakle panevropske kreatore politika, pri čemu je EU preuzeila ulogu postavljača standarda u zelenim finansijama. Akcioni plan Evropske komisije za promociju održivih finansija, pokrenut 2018. godine, biće prvi put kada je nadnacionalni regulator pokušao da napiše standarde za održive proizvode i investicije. Krajnji cilj je klimatski neutralna Evropa do 2050. godine. Nadamo se da će klimatske promene biti zaustavljene na današnjem nivou te da će na globalnom planu svi akteri uticati u pravcu redukcije emisije štetnih gasova a da će osiguravajuća društva svakako imati jednu od vodećih uloga.

8. Zaključak

Ostvarenje pandemije COVID-19 u 2020. godini i nastavak njenog delovanja u 2021. godini, pokazali su devastirajući uticaj pandemijskog rizika na fizičko i mentalno zdravlje stanovništva širom sveta. Pandemija je nametnula niz društvenih i pojedinačnih izazova čije elaboriranje je izvan granica ovog rada.

Kao što smo ukazali, pandemija je imala uticaja na sve svetske ekonomije. Prvi uticaji bili su u vidu promena berzanskih indeksa a potom su bili evidentni u zaustavljanju ekonomskog rasta. Uticaji pandemije na ekonomiju pre svega su vidljivi u negativnim uticajima na globalne lance snabdevanja i posebno pojedine ekonomski sektore poput avio prevoznika, turizma, ugostiteljstva ali i tržišne varijabilnosti. Centralne banke uključujući američke federalne rezerve i Evropsku centralnu banku su odgovorile na ekonomski udare snažavanjem kamatnih stopa. Ove mere su učinjene kako bi se snizila cena kapitala i podržala ekonomija, ali je i pored ovim mera ostvaren negativan ekonomski rast u većini ekonomija. Na primer, SAD su imale negativan rast od -4.2%, Nemačka je imala tek blagi pozitivan rast od 0.6%, iako je pandemija relativno uticala s obzirom da Nemačka ekonomija opada još od 2017. godine, Francuska i Rusija ostvarili su pozitivan rast bruto domaćeg proizvoda za svega 1.3%, dok je Kina ostvarila rast od svega 1.9%, iako su za ovu zemlju karakteristični skokovi od 6% i više procenata rasta BDP-a. U regionu je situacija bila loša. Sve zemlje su ostvarile negativan ekonomski rast. Najveći negativni ekonomski rast bio je u Crnoj Gori i iznosio čak -12%, zatim u Hrvatskoj -9%, Sloveniji -6.7%, Bosni i Hercegovini -6.5% i Makedoniji -5.4%, dok je ekonomski rast u Srbiji bio -2.5%. Čak 114 miliona ljudi ostalo je bez posla u 2020. godini a prognoze za 2021. godinu su takođe negativne. Porast nezaposlenosti i gubitak radnih sati prisutan je i u najoptimističnjim prognozama.

Osim ovog negativnog uticaja, pandemija je dodatno podstakla razvoj digitalne ekonomije. Za razliku od ostvarenja brojnih rizika i pozitivnog uticaja pandemije na povećanje verovatnoće i/ili intenziteta rizika, ona je stvorila i mogućnosti za pojedine delatnosti. Zbog brojnih zatvaranja čitavih ekonomija, ostvaren je u velikoj meri prelaz sa „fizičke“ na „virtuelnu“ ekonomiju. Naime, online prisustvo postalo je zahvaljujući pandemiji postalo neophodno, za razliku od prethodnog perioda kada je online prisustvo bilo alternativni kanal promocije i prodaje. Velike globalne kompanije koje su imale online prisustvo značajno su ga unapredile, do su lokalne kompanije razvile online prisustvo i prezentaciju interneta i posebno društvenih mreža. Mnogi privredni subjekti poput onih u turizmu i ugostiteljstvu ostvarili su velike gubitke i otpuštanja zaposlenih, dok su druge, poput online prodavnica kao što je Amazon, ostvarili značajne pozitivne rezultate. Na primer, samo kompanija Amazon prihodovala je u uslovima pandemije rekordnih 386,1 milijardu dolara, što je za čak 38% povećanje u odnosu na 2019.

godinu, dok je u prvom kvartalu 2021. godine zabeležen rast između 33% i 40% u odnosu na isti period prethodne godine.

Ekonomski rast nije moguće ostvariti bez značajnijih intervencija vlada. Bogatije zemlje već podržavaju napore firmi da restrukturiraju i preorijentisu svoje poslovanje. Takve mere politike sve više prelaze u središte pažnje jer kratkoročne mere počinju da se smanjuju zbog budžetskih ograničenja ili zato što su tradicionalni poslovni modeli počeli da gube održivost. Preduzeća se moraju brzo preusmeriti na talente, pokrenuti nove poslovne modele, povećati produktivnost, razviti novi proizvodi i promeniti svoje poslovanje. Vlade bi se trebale usredosrediti na uslovljavanje poslovne podrške kako bi osigurale da se preduzeća u skladu sa tim restrukturiraju. Nemačka, na primer, uslovljava poslovnu podršku ulaganjem u buduće tehnologije kako bi podstakla zeleni rast. Osvežena industrijska strategija Novog Zelanda kao odgovor na COVID-19 ima za cilj da „resetuje“ industrije međunarodnog obrazovanja i turizma, da ojača otpornost energetske, transportne i logističke industrije i da pređe sa obima na vrednost u građevinskoj, naprednoj proizvodnji i agroindustriji uz jačanje digitalizacije u svim granama. Pored sveobuhvatnih ekonomskih mera namenjenih svim ekonomskim sektorima, za pogodene sektore treba uvesti specifične mere podrške. Takve mere uključuju podršku razvoju novih poslovnih modela, nadogradnju tehnologija, inovacije, istraživanje novih izvora inputa i identifikovanje novih tržišta za proizvode. Veliki deo ove podrške može doći u obliku razmene znanja i tehnologije, ali mora biti uskladen sa kreditnim šemama i promocijom investicija. Postoje ograničeni dokazi o tome koje od kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih mera politike – bilo da su usredosređene na mere pomoći ili na struktturnu preorijentaciju – efikasno promovišu industrijski razvoj. Stoga ekomska istraživanja treba da nastave da procenjuju ekonomski performanse zemalja na osnovu nedavnih reformi politike. Rezultati takvih istraživanja biće, međutim, dostupni samo u srednjem roku. Rizici nakon pandemije za industrije u zemljama u razvoju vrlo su stvarni i mogli bi da dovedu do ozbiljnih zastoja u njihovim performansama. U ovim vremenima bez presedana, kontinuitet poslovanja je ključan. To zahteva razborit odgovor na neželjene reakcije na ponudu i potražnju čim se ukinu mere ograničavanja. U industriju koja je sigurna u budućnost, vlade treba da primene inicijative koje osiguravaju da proizvodnja može stajati na čvršćem terenu u slučaju prekida u lancima snabdevanja. To može uključivati preorijentaciju ka lokalnom snabdevanju, naglašavajući razvoj domaćeg lanca snabdevanja i istraživanje novih proizvoda i tržišta.

Uticaj pandemije na delatnost osiguranja i reosiguranja je nesporan. Postoje razlike između pojedinih vrsta osiguranja ali je definitivno da je pandemija uticala i na osiguravače i reosiguravače životnih i neživotnih osiguranja. Osiguravači životnih osiguranja uglavnom prepoznaju rizik pandemija a u Evropskoj uniji na to ih podseća i Solventnost II. Sasvim logično je za očekivati da životni

osiguravači kao i osiguravači koji nude usluge zdravstvenog osiguranja jesu na udaru pandemije COVID-19. Naime, životni osiguravači su ugroženi porastom odštetnih zahteva koji je uzrokovan ostvarenjem rizika smrti. Ostale ključne vrste osiguranja koje su pogodene pandemijom uključuju: osiguranje od prekida rada, a u određenoj meri i osiguranja od otkaza putovanja, osiguranje od otkaza koncerata i drugih događaja, osiguranje lanaca snabdevanja, osiguranja venčanja koja ne mogu biti održana kao i putna zdravstvena osiguranja. Takođe, investicioni prinosi su prvo bili ugroženi padom berzanskih indeksa a potom padovima referentnih kamatnih stopa na istorijske minimume.

U ovom trenutku ono što je sigurno jeste da je korona virus definitivno promenio svet. Nakon korona virusa svet nikada neće biti isti kao što je bio pre, kako zbog ekomske krize tako i zbog promena u okruženju. Brojni podaci ukazuju da su se reke počele obnavljati, da su se po prvi put pojavili labudovi u Veneciji. Takođe, preliminarna istraživanja Leonarda Setija (Leonardo Setti) i njegovih kolega sa Univerziteta u Bolonji objavljena u radu „Da li je korona virus dobar za našu bolesnu planetu?“ (Is Coronavirus Good for Our Sick Planet?) u časopisu Instituto Affari Internazionali, ukazuju da je jedan od razloga širenja korona virusa bio i zagađen vazduh, čime se objašnjava veće širenje virusa u severnoj Italiji u odnosu na južnu. Takođe, podaci pokazuju i da se zagađenje vazduha u Kini drastično smanjilo. Što se tiče samog virusa i prognoza, one su različite, od onih da virus iščeznuti do onih da će trajati još nekoliko godina, možda i čitavu deceniju. Nadajmo se najboljem ishodu i u što je moguće kraćem roku rešenju ove globalne pandemije. Što brže rešavanje pandemije doprineće i bržoj stabilizaciji ekonomije kao i delatnosti osiguranja i reosiguranja.

Pandemija je ukazala da se osiguravajuća i reosiguravajuća društva moraju adekvatno i pravovremeno pripremati za moguće posledice i načine prevaziлаženja akutnih problema izazvanih ovim virusom, kao i drugim rizicima koji imaju katastrofalan karakter, kao što su rizici ostvarenja prirodnih katastrofa povezani sa klimatskim promenama. Osim toga, moraju se i planovima razmatrati buduće pandemije kao i drugi katastrofalni rizici i u tom kontekstu planirati upravljanje rizicima i kapitalom kako bi se obezbedio kontinuitet poslovanja i opstanak osiguravajućih i reosiguravajućih društava. Ukoliko se osiguravači pogrešno fokusiraju na apokaliptični scenario ostvarenja pandemija, otvara se prostor fatalizmu, kada se pogrešno postave prepostavke da je rizik pandemije suviše mali zbog suviše male verovatnoće ostvarenja ovog rizika te da nema potrebe pripremati se adekvatno za ispoljavanje ovog rizika. S druge strane, opravdanje se pogrešno može naći u prepostavci da bi u slučaju pojave veće pandemije bankrotirala i konkurentska osiguravajuća društva. Međutim, neophodno je da se osiguravajuća društva, uključujući društva u regionu, pripremaju na pandemije koje se mogu ostvariti jednom u pedeset godina. Osiguravajuća društva za pripremu i zaštitu od pandemija

mogu pribaviti reosiguravajuće pokriće ili koristiti alternativne mehanizme transfera rizika osiguranja na tržište kapitala, kako uticaj pandemija na osiguravače ne bi vodio u bankrotstvo, što nije u njihovom sopstvenom interesu ali nije ni u interesu ekonomije i društva u celini.

U slučaju ograničenosti kapaciteta za osiguranje, reosiguranje i retrocesije, delatnosti osiguranja može pomoći država ili međunarodne institucije. Najbolji način pomoći jeste u formiranju državno sponzorisanih pulova. Tipičan primer pula sa državnom podrškom je National Flood Insurance Program – nacionalni pul za osiguranje rizika poplava u Floridi koji je podržan od države Floride kako bi osiguranje bilo dostupno. Ovaj pul faktički garantuje osiguravačima pokriće, slično reosiguravajućem pokriću, u slučaju ostvarenja štetnog događaja. Sličnih, državno sponzorisanih pulova, ima u raznim zemljama za različita pokrića, kao što je rizik zemljotresa kakav je pul u Turskoj (Turkish Catastrophy Insurance Pool), ili rizik terorizma kakav je pul Pool Reinsurance u Velikoj Britaniji.

Još sredinom 2020. godine panevropska inicijativa za osnivanjem pula za podršku pokrića pandemije COVID-19 i budućih pandemija pokrenula je evropska organizacija privrednih komora i industrije koja predstavlja više od 20 miliona firmi, od čega preko 93% malih i srednjih preduzeća, širom 43 evropske države. Ova organizacija je potpisala memorandum o razumevanju sa Generali osiguranjem prema kome su se oni dogovorili da saraduju u promociji i implementiraju potencijalnog pula za pokriće rizika pandemije (Pandemic Risk Pool). Učešće u projektu se očekuje da uključi više evropskih institucija, zemlje članice i druge vodeće evropske institucije kako bi se formiralo javno-privatno partnerstvo i mehanizmi koji će obezbediti pokriće budućih pandemija. Planovi za potencijalni „Pandemic Risk Pool“ prate Generali-jev doprinos u rešavanju vanrednih situacija COVID-19 preko Vanrednog međunarodnog fonda (Extraordinary International Fund) od 100 miliona evra i Plan oporavka za Evropu (Recovery Plan for Europe) koji je Evropska unija pokrenula krajem maja 2020. godine.

Osim javno-privatnog partnerstva moguće je razviti obveznice za katastrofalne štete od pandemija koje bi prelide rizik pandemije na investitore na tržištu kapitala. Mehanizam emitovanja obveznica povezanih sa pandemijom osnovale bi vlade, sa glavnicom za pokrivanje značajnih troškova koji proizilaze iz pandemije. Ove obveznice, kojima bi se trgovalo na sekundarnom tržištu, generisale bi prinos adekvatan riziku za privatne i institucionalne investitore a koji bi se finansirao kroz premije osiguranja plaćenim iz javnih sredstava. U slučaju ostvarenja unapred definisanog događaja koji je okidač pandemije, odnosno događaj koji predstavlja ostvarenje pandemije i pokreće potrebu pokrića po osnovu ovih obveznica, glavnica obveznica postala bi dostupna vladama za pokrivanje troškova povezanih sa pandemijom. Kroz ovaj pristup, vlade se mogu finansirati od budućih rizika povezanih sa pandemijom. Na

sličan način bi i osiguravajuća i reosiguravajuća društva mogla preneti rizik osiguranja na tržište kapitala.

U međuvremenu, pokrenut je Plan oporavka za Evropu podržan sa 672,5 milijardi evra. Ovaj plan obuhvata nekoliko pravaca a to su zelena tranzicija, digitalna transformacija, pametan, održiv i inkluzivan rast i radna mesta, društvena i teritorijalna kohezija, zdravlje i otpornost, politike za sledeću generaciju, uključujući edukaciju i veštine. Prvi efekat jeste zajedničko zaduživanje na nivou EU koje treba da pruža osiguranje od katastrofalnih događaja državama članicama EU, što je u osnovi pozitivno i ima jasne prednosti stabilnosti za celu uniju nakon pandemije. Značajan je i kontra cikličan efekat, ali je mogućnost da dođe do brzog izlaska iz krize izazvane pandemijom dosta otežana, kako kašnjenjem tako i činjenicom da će i u toku 2021. i 2022. godine samo četvrtina isplata biti realizovano. Evropska unija mora osigurati da se ova sredstva koriste za jačanje evropskog potencijala održivog rasta u srednjem roku a 2021. godina će u svakom slučaju biti presudna za to koliko će održiv oporavak Evrope biti.

Osim izazova pandemije COVID-19, katastrofalnih šteta i klimatskih promena, sajber rizika, kao i drugih rizika, osiguravajuća i reosiguravajuća društva moraju voditi računa i o ključnim izazovima za budući razvoj osiguranja koji će pratiti uvećanje rizika, pojave novih rizika ali i problemi sa investicionim prinosima, koji su se pokazali kao ograničavajući za razvoj osiguranja u poslednjih nekoliko godina a posebno mogu da budu značajni usled ekonomске krize. Takođe, osiguravajuća i reosiguravajuća društva moraće posvetiti i veću pažnju digitalizaciji, čiji je značaj posebno naglašen ostvarenjem pandemije. Osim navedenog, pored rizika koji će morati biti u fokusu pažnje osiguravača i reosiguravača, ukazujemo i na ključne razvojne pravce osiguranja: zasićenost tržišta i borba za osiguranike u uslovima sve manjeg broja osiguranika, preuzimanje kontrole u odnosima sa osiguravačima, od strane osiguranika, promena mobilnosti potrošača i potencijalni osiguranici zahtevaju sve veće prilagođavanje osiguranja njihovim potrebama. Podaci ukazuju da sve veći broj potrošača ima finansijske probleme. U Velikoj Britaniji istraživanje Financial Conduct Authority je potvrdilo da čak 49% potrošača ima finansijske probleme. Naime, raspoloživa zarada je sve manja. Uz to dolazi do starenja stanovništva globalno, što će usloviti drugačije obrasce zarađivanja a time će uticati i na razvoj osiguranja. Zbog navedenog, potrošači žele veću fleksibilnost i veću kontrolu ugovora o osiguranju. Na primer, primetan je trend da potrošači sve manje žele da kupuju godišnje osiguranje ukoliko im osiguravajuće pokriće neće biti potrebno u čitavoj godini. S druge strane, osiguravači umesto da ponude fleksibilnost koja bi omogućila da osiguranje postane pristupačnije, oni redukuju složenost osiguravajućih usluga. Pružanjem fleksibilnosti potrošačima (potencijalnim ugovaračima osiguranja) prilikom zaključivanja ugovora o osiguranju osiguravači bi omogućili veću kontrolu osiguranja od

strane potrošača i time izgradili znatno smisleniju vezu sa potrošačima kao i olakšano zadržavanje postojećih potrošača. Smanjenje mobilnosti uticaće na osiguranja motornih vozila ali i na druga osiguranja. Mogućnost korišćenja samovozećih automobila znatno će smanjiti potrebu za vožnjom a time će se javiti i potreba za fundamentalnom promenom osiguranja. Konačno, personalizacija svega prema zahtevima potrošača je prisutan trend s obzirom da je u skladu sa osnovnim konceptom marketinga ali i koncepta relativno skoro primjenjenog a poznatog kao masovna kustomizacija, odnosno masovno prilagođavanje usluge osiguravajućeg pokrića zahtevima potrošača.

Za osiguravajuća i reosiguravajuća društva je ključno da znaju trendove kako bi na adekvatan, proaktiv način, mogla pravovremeno odreagovati i prilagoditi svoje poslovanje kako bi naknade bile isplaćene a da se pri tome poverenje u instituciju osiguranja ne dovede u pitanje niti naruši reputacija osiguravača.

Literatura

1. Barry, K. G.: *The World's First Insurance Company*, International Risk Management Institute, Dallas, TX, 2001
2. Berliner, B.: *Limits of Insurability of Risks*, Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ, SAD, 1982.
3. Blake, P. and Wadhwa, D.: 2020 Year in Review: The impact of COVID-19 in 12 charts, december 2020, <https://blogs.worldbank.org/voices/2020-year-review-impact-covid-19-12-charts>
4. Briys, Eric and Varenne, Francois de: *Insurance From Underwriting To Derivatives: Asset Liability Management in Insurance Companies*, John Wiley & Sons, Ltd, West Sussex, England, 2001.
5. Call to action for insurers and intermediaries to mitigate the impact of Coronavirus/COVID-19 on consumers, EIOPA, 2020. https://www.eiopa.europa.eu/content/call-action-insurers-and-intermediaries-mitigate-impact-coronavirus-covid-19-consumers_en
6. Carrier, M., Arns, J. and Gokhale, N.: The path ahead: COVID-19 impact on workers' compensation, Deloitte Insights, June 22, 2020.
7. Coronavirus (COVID-19): SME policy responses, OECD, 2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101/>
8. Coronavirus, World Health Organization, https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1
9. Coronavirus: the economic impact, United Nations Industrial Development Organization, 21 October 2020 (<https://www.unido.org/stories/coronavirus-economic-impact-21-october-2020>)

10. Corporate Reporting And Audit—a Collective Responsibility, Meaningful reporting and robust governance mechanisms are key tenets of public interest and drive trust, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Audit/gx-corporate-reporting-and-audit-reform.pdf>
11. COVID-19 measures, EIOPA, https://www.eiopa.europa.eu/browse/covid-19-measures_en (pristupljeno 17.05.2021.)
12. COVID-19 to Plunge Global Economy into Worst Recession since World War II, The World Bank, June 2020, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/06/08/covid-19-to-plunge-global-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>
13. COVID-19, Insurance Europe, <https://www.insuranceeurope.eu/covid-19-coronavirus>
14. COVID-19: Shaping the future through digital business, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/COVID-19/gx-technology-digital-COVID-19-recovery-shaping-future-digital-business.pdf>
15. Cummins, J. D.: *Reinsurance for Natural and Man-Made Catastrophes in the United States: Current State of the Market and Regulatory Reforms*, Fox School of Business and Management, Temple University, Philadelphia, PA, 2007.
16. Deeper Revenue Hit from COVID-19, IATA, 2020, <https://www.iata.org/en/about/worldwide/ame/blog/march-25-iata-updates-covid-19>
17. Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II) (Text with EEA relevance) OJ L 335, 17.12.2009.
18. *European Insurance in Figures*, 2018 data, 2020.
19. Fourth Assessment Report, Climate Change 2007: Synthesis Report, Intergovernmental Panel on Climate Change, Geneva, Switzerland, 2007.
20. From survive to thrive: The future of work in a post-pandemic world, 2021, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Human-Capital/gx-the-future-of-work-post-covid-19-poc.pdf>
21. Future of Work: Ways of working to sustain and thrive in uncertain times, Increasing organizational resilience in the face of COVID-19, Deloitte, 2020, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/Future_of_Remote_Work_Final_031420.pdf
22. Global Insurance Markets: Pricing Increases Moderate in First Quarter, Marsh, May 2021.
23. Helyette, G.: *Learning about Risk: Some Lessons from Insurance*, European Finance Review, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands Vol. 2, No. 2, 1998.
24. How is COVID-19 reshaping the role of corporate strategy?, Five new realities chief strategy officers need to embrace, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com>.

- com/content/dam/Deloitte/us/Documents/process-and-operations/us-strategy-function-in-a-post-covid-world.pdf
25. Impact of COVID-19 on Insurance Industry Continuing Service Excellence, A view from Coforge, Coforge, 2020.
  26. Kalra, A. and Xing, L.: *Partnering for food security in emerging markets*, Sigma No 1/2013, Swiss Re, Zurich, 2013.
  27. Kilbourne, E. D.: Influenza Pandemics of the 20th Century, Emerging Infectious Diseases, Vol. 12, No. 1, 2016, str. 9-14.
  28. Kotler, F. i Keler, K. L.: *Marketing menadžment*, Data Status i Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, 2017.
  29. M&A and COVID-19: Charting new horizons, Thrive: Recovery could rewrite the rules of M&A, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/COVID-19/gx-COVID-19-Mergers-Acquisitions-Charting-New-Horizons.pdf>
  30. Major European Reinsurers Resilient to Pandemic Review – 1Q20 Results Are Not Indicative for the Future, Special Report, Fitch, <https://www.fitchratings.com/research/insurance/major-european-reinsurers-resilient-to-pandemic-review-1q20-results-are-not-indicative-for-future-27-05-2020>
  31. McKinsey Marketing & Sales COVID-19 Digital Sentiment Analysis for Spain, preuzeto sa: How insurance can prepare for the next distribution model, <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/how-insurance-can-prepare-for-the-next-distribution-model>
  32. McKinsey US Insurance Agent Survey, conducted online, preuzeto sa: How insurance can prepare for the next distribution model, <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/how-insurance-can-prepare-for-the-next-distribution-model>
  33. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. And Behrens III, W. W.: *Limits of Growth*, New American Library, New York, 1972.
  34. Njegomir, V. et al: Klimatske promene i osiguranje poljoprivrede, Princip Pres, Beograd, 2017.
  35. Njegomir, V.: „Kanali distribucije usluga osiguranja i reosiguranja“, *Marketing*, Vol. 38, Br. 1-2, 2007, str. 47-53.
  36. Njegomir, V.: „Osigurljivost i reosigurljivost rizika u uslovima klimatskih promena: tradicionalna i alternativna rešenja“, *Računovodstvo*, Vol. 59, Br. 2, 2015, str. 157-168.
  37. Njegomir, V.: „Uticaj COVID-19 na osiguranje“, Osiguranje i naknada štete, Valjevo, 2020.
  38. Njegomir, V.: „Ograničena osigurljivost rizika pandemije, uloga države, obveznost osiguranja i alternativni oblici upravljanja rizikom pandemije“, Osiguranje i naknada štete, Valjevo, 2021.
  39. Njegomir, V.: *Obaveznost osiguranja*, Svet osiguranja, Vol. 5, Br. 5, 2015.

40. Njegomir, V.: *Osiguranje i reosiguranje: tradicionalni i alternativni pristupi*, Tectus, Zagreb, 2011.
41. Origin of SARS-CoV-2, World Health Organization, 26 March 2020. WHO-2019-nCoV-FAQ-Virus_origin-2020.1-eng.pdf
42. Rogers, D. L.: *Digital Transformation Playbook: Rethink Your Business for the Digital Age*, Columbia University Press, New York, 2016.
43. Routley, N.: 6 charts that show what employers and employees really think about remote working, World Economic Forum, 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/coronavirus-covid19-remote-working-office-employees-employers>
44. S&P Dow Jones Indices, „S&P Insurance Select Industry Index“, accessed September 30, 2020.
45. Saks, Dž.: *Doba održivog razvoja*, CIRSD i Službeni glasnik, Beograd, 2014.
46. Schaff, P.: Fathers of the Third Century: Hippolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix, Christian Classics Ethereal Library, 1885.
47. Shretta, R.: The economic impact of COVID-19, University of Oxford, 2020
48. Smartphones Shape Habits in Europe, https://www.warc.com/newsandopinion/news/smartphones_shape_habits_in_europe/30470 (pristupljeno 05.03.2018.)
49. Smith, W., Andrewes, C. H., Laidlaw, P. P.: A virus obtained from influenza patients, Lancet, Vol. 222, No. 5732, 1933.
50. Stojković, M.: *Statistika za menadžere*, Ekonomski fakultet u Subotici, Subotica, 1995.
51. Strengthening the recovery: The need for speed, OECD Economic Outlook, Interim Report, Paris, March 2021.
52. Swiss Re Institute, „World insurance: Riding out the 2020 pandemic storm“, Sigma No. 4/2020.
53. Stavljanin, D.: Epidemije od Troje i španske groznice do korona virusa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/historija-bolesti-zaraza-pandemija-kuga-kolera-grip/30478110.html>
54. The need for speed, OECD Economic Outlook, Interim Report, Paris, March 2021.
55. The world remade by COVID-19: Recover: Planning scenarios for resilient leaders, Deloitte, 2020, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/COVID-19/Thrive-scenarios-for-resilient-leaders.pdf>
56. Three ways COVID-19 is changing insurance, Accenture, 2020, <https://www.accenture.com/ae-en/insights/insurance/three-ways-covid-19-changing-insurance>
57. What is Insurance Europe doing in relation to the COVID-19 pandemic?, Insurance Europe, <https://www.insuranceeurope.eu/priorities/28/covid-19/>
58. WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard, <https://covid19.who.int>
59. Why don't standard policies cover pandemic risk?, Insurance Europe, <https://www.insuranceeurope.eu/priorities/28/covid-19/>
60. Zahid, J: „COVID-19 hits North American P&C insurers' H1 operating performance, Fitch“, S&P Global Market Intelligence, August 26, 2020.